

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 2 (25)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ЯЦИШИН Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки, заслужений діяч науки і техніки України (головний редактор);

КРИКУНОВ Олександр Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар);

Борко Андрій Леонідович, доктор юридичних наук, професор, декан факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова;

Бараненко Дмитро Володимирович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова;

ГОЛОВКО Катерина Володимирівна, доктор юридичних наук, завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій;

ДЕМЧУК Антон Михайлович, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

ЛАРКІН Михайло Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти Запорізького національного університету;

ЯРМИШ Олександр Назарович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, президент Міжнародної асоціації істориків права, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України;

DEBIŃSKI Antoni, doctor habilitowany nauk prawnych, ksiądz profesor, rector, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);

SZEWCZAK Marcin, doctor habilitowany nauk prawnych, adiunkt Kat. Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska).

Журнал ухвалено до друку Вченою радою

Волинського національного університету імені Лесі Українки

24 грудня 2025 р., протокол № 15

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» зареєстровано у Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1834 від 21.12.2023 року).

Ідентифікатор медіа: R30-02326

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Волинський національний університет імені Лесі Українки (просп. Волі, буд. 13, м. Луцьк Волинської обл., 43025, post@vnu.edu.ua, тел. (0332) 720123).

Періодичність: 2 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська, польська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.hl.vnu.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Булавина Світлана Євгенівна, Гороть Алла Миколаївна

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ДЛЯ ШУКАЧІВ ПРИТУЛКУ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ7

Грицько Вікторія Василівна, Котубей Віта Федорівна

ЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У СВІТІ.....16

Яцишин Михайло Михайлович

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ КЛЕМЕНСА ФОН МЕТТЕРНІХА – АВСТРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА ТА ДИПЛОМАТА ХІХ СТОЛІТТЯ23

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО**Демчук Антон Михайлович, Ленгер Яна Іванівна**ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА:
УКРАЇНА, ВЕЛИКОБРИТАНІЯ, США.....30**Павлик Юрій Володимирович, Книш Сергій Володимирович**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ.....36

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Духневич Андрій Вікторович, Карпінська Наталія Володимирівна

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ РОСЛИН У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄС.....44

Спесівцев Денис Сергійович«ЗАСІБ», «СПОСІБ», «ТАКТИКА», «СТРАТЕГІЯ» ТА «СЦЕНАРІЙ» ЗАХИСТУ
СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (НА ПРИКЛАДІ КЕЙСІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ
НА НЕРУХОМЕ МАЙНО).....56КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО,
КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА**Зарадюк Зоряна Валентинівна**КРИМІНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ
З УРАХУВАННЯМ КОРУПЦІЙНИХ ДЕТЕРМІНАНТ.....65**Колб Олександр Григорович, Кондратішина Вікторія Вікторівна**СУЧАСНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....72**Крикунов Олександр Вікторович, Назарук Олена Ігорівна**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ,
ПРОДОВЖЕННЯ ЙОГО СТРОКІВ.....79**Мороз Юлія Анатоліївна**ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....86

Трибуна молодих учених

Басюк Юрій Миколайович

ДИСЦИПЛІНАРНІ СТЯГНЕННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ АДВОКАТОМ ЕТИЧНИХ НОРМ
У МЕЖАХ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....93

Мохнюк Максим Вікторович

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УКЛАДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОГОВОРІВ
У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....101

Пак Олена Володимирівна

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ОНЛАЙН-ТРЕНУВАНЬ
У ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ.....109

Федоришина Ірина Олександрівна, Крисюк Юрій Петрович

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ
У АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....115

CONTENTS

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Bulavina Svitlana, Horot Alla

CHARACTERISTICS OF GUIDING PRINCIPLES FOR ASYLUM SEEKERS
AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINIAN LEGISLATION.....7

Hrytsko Victoriia, Kotubei Vita

THE IMPORTANCE OF HISTORY IN THE EVOLUTION OF LEGAL SYSTEMS IN THE WORLD.....16

Yatsyshyn Mykhailo

POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF CLEMENS VON METTERNICH – AUSTRIAN STATESMAN
AND DIPLOMAT OF THE 19TH CENTURY.....23

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Demchuk Anton, Lenher Yana

ACCESS TO JUSTICE AS A COMPONENT OF THE RULE OF LAW:
UKRAINE, GREAT BRITAIN, THE UNITED STATES.....30

Pavlyk Yurii, Knysh Serhii

THE CONCEPT AND NATURE OF THE STATE'S CONTROL FUNCTION WITHIN
THE LEGAL FRAMEWORK FOR APPEALING DECISIONS BY REGULATORY BODIES.....36

ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia

LEGAL PROTECTION OF PLANTS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
THE EU EXPERIENCE.....44

Spiesivtsev Denys

«MEANS», «METHOD», «TACTICS», «STRATEGY», AND «SCENARIO»
FOR PROTECTING SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS (BASED ON COURT CASES CONCERNING
THE PROTECTION OF RIGHTS TO REAL ESTATE).....56

CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Zaradiuk Zoriana

CRIMINOLOGICAL MODELS FOR PREVENTING VIOLENCE IN INTERNATIONAL PRACTICE,
TAKING INTO ACCOUNT CORRUPTION DETERMINANTS.....65

Kolb Oleksandr, Kondratishyna Viktoriia

MODERN STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF EXECUTION
OF SENTENCES AND PROBATION: CHALLENGES AND SOLUTIONS.....72

Krykunov Oleksandr, Nazaruk Olena

PROCEDURAL ORDER OF THE APPLICATION OF DETENTION, EXTENSION OF ITS TERM.....79

Moroz Yuliya

GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT CRIMINAL OFFENCES
IN THE SPHERE OF TAXATION.....86

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Basiuk Yurii

DISCIPLINARY PENALTIES FOR VIOLATION OF ETHICAL STANDARDS BY LAWYERS
IN COURT PROCEEDINGS: CURRENT STATUS AND AREAS FOR IMPROVEMENT.....93

Mokhniuk Maksym

LEGAL MECHANISMS FOR THE CONCLUSION OF ELECTRONIC CONTRACTS
IN THE DIGITAL ENVIRONMENT.....101

Pak Olena

LEGAL ASPECTS OF CONCLUDING ONLINE TRAINING CONTRACTS IN ELECTRONIC FORM.....109

Fedoryshyna Iryna, Krysiuk Yurii

FEATURES OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES
IN ADMINISTRATIVE AND JURISDICTIONAL ACTIVITIES.....115

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341.43:341.231.14:342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/1>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ДЛЯ ШУКАЧІВ ПРИТУЛКУ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Булавіна Світлана Євгенівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права
Волинського державного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1239-0563

Гороть Алла Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського державного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8482-053X

У статті здійснено комплексний правовий аналіз інституту права притулку та особливостей правового статусу шукачів притулку в сучасному міжнародному праві й законодавстві України. Розкрито еволюцію міжнародних стандартів захисту прав людини у контексті глобалізаційних процесів та післявоєнного розвитку міжнародного співтовариства, зокрема в межах діяльності Організації Об'єднаних Націй і формування Міжнародного Білля про права людини. Обґрунтовано самостійний характер права притулку як інституту міжнародного права, відмінного від інституту біженства, та наголошено на відсутності універсального конвенційного регулювання статусу шукача притулку. Проаналізовано співвідношення права особи шукати притулок і суверенного права держав визначати порядок та умови його надання, що зумовлює існування прогалів у захисті прав шукачів притулку на етапі розгляду заяви. Особливу увагу приділено мінімальному міжнародно-правовому стандарту поведінки з шукачами притулку, сформованому на основі договірних і звичаєвих норм міжнародного права, та керівним принципам міжнародного права притулку, зокрема принципам невидачі, конфіденційності, доступу до процедури захисту, єдності сім'ї, незастосування кримінальних санкцій і права на інформацію. Досліджено особливості імплементації зазначених принципів у законодавство України, встановлено, що національна правова система загалом відповідає міжнародним стандартам і забезпечує шукачам притулку тимчасовий правовий статус та базові гарантії захисту. Зазначається також, що досить часто шукачів притулку асоціюють із біженцями, правовий статус яких врегульований міжнародним і національним правом держав, але як свідчить аналіз «шукач притулку» є особливим правовим станом особи, який характеризується відмінністю як власне від статусу біженця, так і від загального правового статусу людини в міжнародному праві. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства у сфері притулку з метою посилення ефективності захисту прав і свобод шукачів притулку відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України.

Ключові слова: імплементація, принципи, правовий статус, шукач притулку, біженці, право притулку, права людини, права шукачів притулку.

Bulavina Svitlana, Horot Alla. Characteristics of guiding principles for asylum seekers and their implementation in Ukrainian legislation

The article provides a comprehensive legal analysis of the institution of asylum and the legal status of asylum seekers in contemporary international law and Ukrainian legislation. It reveals the evolution of international human rights standards in the context of globalization processes

and the post-war development of the international community, in particular within the framework of the United Nations and the formation of the International Bill of Human Rights. The independent nature of the right to asylum as an institution of international law, distinct from the institution of refugee status, is substantiated, and the absence of universal conventional regulation of the status of asylum seekers is emphasized. The relationship between the right of an individual to seek asylum and the sovereign right of states to determine the procedure and conditions for granting it is analyzed, which leads to gaps in the protection of the rights of asylum seekers at the stage of consideration of their applications. Particular attention is paid to the minimum international legal standard for the treatment of asylum seekers, formed on the basis of treaty and customary norms of international law, and the guiding principles of international asylum law, in particular the principles of non-refoulement, confidentiality, access to protection procedures, family unity, non-application of criminal sanctions, and the right to information. The study examined the implementation of these principles in Ukrainian legislation and found that the national legal system generally complies with international standards and provides asylum seekers with temporary legal status and basic guarantees of protection. It is also noted that asylum seekers are often associated with refugees, whose legal status is regulated by international and national law, but as the analysis shows, "asylum seeker" is a special legal status of a person, which is characterized by differences both from the status of a refugee and from the general legal status of a person in international law. The conclusion is made about the need to further improve national legislation in the field of asylum in order to strengthen the effectiveness of the protection of the rights and freedoms of asylum seekers in accordance with Ukraine's international legal obligations.

Key words: implementation, principles, legal status, asylum seeker, refugees, right to asylum, human rights, rights of asylum seekers.

У міжнародному праві існує такий інститут як право притулку, який відмінним від інституту біженства. На відміну від статусу біженця, статус шукача притулку не має конвенційного регулювання. Даний інститут широко визнається в доктрині та практиці міжнародного права і визначається як захист, що надається однією державою громадянину іншої держави від цієї іншої держави [5]. також в Загальній декларації прав людини, статтею 13 (2), визначається право людини покинути країну свого громадянства або постійного місця проживання: «кожен має право залишити будь-яку країну, в тому числі, свою власну» [4], таке ж право закріплене і в Додатковому протоколі IV до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в зазначеному Протоколі говориться, що: «... Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно власну. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи суспільної безпеки для підтримання публічного порядку, запобігання злочинів, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб». Схожі норми містяться і в статті 12(2) Пакту про громадянські

та політичні права 1966 року, і в ст. 22(2) Американської конвенції про права людини 1969 року та ін., саме закріплення такого права в універсальних міжнародних актах надає праву людини шукати притулку універсальності [1; 3; 4; 7; 8; 9; 10].

Також міжнародні акти містять різні підстави, які змушують особу покинути країну, це: переслідування особи через расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи чи політичні переконання, війни, державні перевороти, зміна системи державної влади, істотні зміни в політиці держави, спалах або ескалація збройного конфлікту та ін. [4; 10].

Відсутність зобов'язання для держави надавати притулок, керуючись суверенною волею, держава на основі національного права встановлює умови перебування іноземців на своїй території та контролює переміщення осіб через власні кордони, а також надання їх певного правового статусу згідно національного права. Слід зазначити, що саме правові статуси для різної категорії іноземців визначаються національним правом країни перебування в залежності від підстав які спонукали їх потрапити на територію такої держави.

Щодо правових статусів шукачів притулку, то тут слід відмітити, що дослідники міжнародного права їх асоціюють із

правовим статусом біженця який визначений Конвенцією про статус біженців 1951 року, а саме ст. 1 якої зазначає, що біженцем визнається особа яка: «через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [8].

На думку дослідників, не всі особи які покидають країну свого громадянства, або постійного місця проживання можуть отримати статус біженця в країні до якої вони звернулися з проханням про притулок. Такий статус особам надається після чітко визначеної національним та міжнародним правом процедури визнання особи «біженцем». А у період між виїздом зі своєї держави і набуттям правового статусу в іншій державі вони перебувають у стані шукачів притулку. Також на відміну від статусу біженця правовий статус шукачів притулку не має конвенційного регулювання, а в силу того що у міжнародному праві відсутній обов'язок держав надавати притулок, можуть виникати ситуації коли права такої категорії осіб будуть порушені державою на території якої вони перебувають [3, с. 17].

Ще однією особливістю правового статусу шукача притулку є те що його нормативне забезпечення складається із звичаєвих норм, норм актів міжнародних організацій та судових рішень щодо шукачів притулку, а також національного законодавства держав. Також правовий статус такої категорії осіб включає деякі додаткові права, які не притаманні біженцям, та які впливають зі звичаєвих чи прямо встановлених міжнародними договорами принципів права притулку. Дослідники порівнюючи ці правові статуси зазначають, що це близькі, але не тотожні поняття [11, с. 130].

Слід зазначити, що в українському законодавстві термін «особа, яка шукає

притулку» означає: «іноземця, якому держава надає тимчасовий правовий статус і базові права під час розгляду заяви про притулок» [12]. Закон України розглядає поняття «особа, яка шукає притулку» ширше, ніж статус біженця, охоплюючи ним також осіб, які потребують додаткового захисту. Надання такого статусу забезпечує виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав людини [12].

Сучасна міжнародна правова доктрина вказує на те, що в межах міжнародного права на основі договірних і звичаєвих норм сформувався мінімальний міжнародно-правовий стандарт поведінки з шукачами притулку. Такий стандарт існує у формі керівних принципів міжнародного права, які мають загальновизнаний характер і відображають фундаментальні засади та ідеї найбільш загального рівня [3]. Зміст керівних принципів міжнародного права притулку становлять базові загальновизнані принципи, зокрема принцип невидачі (non-refoulement) як імперативна норма міжнародного права, принцип конфіденційності персональних даних шукачів притулку, принцип гарантованого доступу до процедур міжнародного захисту, принцип забезпечення єдності сім'ї біженців, принцип незастосування кримінально-правових санкцій за незаконний в'їзд або перебування з метою звернення за захистом, а також принцип забезпечення права на своєчасну, повну та зрозумілу інформацію. Сукупність зазначених принципів спрямована на реалізацію превентивної та захисної функцій міжнародного права і має на меті забезпечення негайного та ефективного захисту осіб, які перебувають під реальною загрозою переслідування, катувань або інших серйозних порушень прав людини, до моменту ухвалення державою рішення щодо надання притулку на підставі національних процедур визначення правового статусу для конкретної категорії шукачів притулку [13, с. 123].

У ст. 33 Конвенції про статус біженців зазначений найбільш визнаний принцип міжнародного права притулку – невидачі (невислання). В даній статті зазначається, що: «договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до

кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання» [8]. Цей принцип трактується як заборона висилати будь-якого іноземця до країни, де його життю, свободі чи здоров'ю загрожують небезпека. А також будучи нормою міжнародного права принцип невидачі вимагає від держав, керуючись їх суверенною волею, забезпечити особам, які шукають притулку, доступ до своєї території, а також створення справедливих і ефективних процедур надання притулку та оскарження рішень щодо надання притулку [14].

Так, у ст. 31 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» міститься перелік підстав, за яких забороняється висилка іноземців, а саме: «іноземець або особа без громадянства не можуть бути примусово повернуті чи примусово видворенні або видані чи передані до держави де їх життю або свободі загрожуватиме небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, смертна кара або страта, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, небезпека внаслідок загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини, або природного чи техногенного лиха, або відсутності медичного лікування чи догляду, який забезпечує життя, або де їм загрожують видворення або примусове повернення до країн, де можуть виникнути зазначені випадки» [12].

Щодо Українського законодавства, то слід відмітити, що стаття 3 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» закріплює принцип невидачі, забороняючи вислання або примусове повернення біженців і осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, до держав, де їхньому життю чи свободі загрожують небезпека. Така заборона поширюється на випадки загрози переслідування, катувань або іншого нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження з підстав,

визначених національним законодавством і міжнародними договорами, учасницею яких є Україна [15]. Однією із особливостей національного законодавства, є те, що захист шукачів притулку, який гарантується Україною, щодо заборони вислання поширюється на більш широке коло осіб ніж біженці в традиційному розумінні.

Ще одним важливим принципом є – принцип конфіденційності. Принцип конфіденційності є фундаментальною гарантією у процедурах надання притулку, оскільки спрямований на захист безпеки, приватного життя та гідності шукачів притулку. Його застосування унеможливорює розкриття інформації державі походження та ґрунтується на міжнародно-правових стандартах захисту прав людини, зокрема положеннях статті 8 ЄКПЛ [7]. Таке право закріплене і в Європейській Директиві про мінімальні стандарти розгляду заяв про притулок, в ст. 22 якої йдеться про те, що органи влади країни притулку: «не повинні безпосередньо розкривати інформацію, що стосується окремих заяв про надання притулку, чи того факту, що заява була зроблена потенційному(-ним) винуватцю(-цям) переслідування заявника, який просить про притулок» [16].

В національному законодавстві принцип конфіденційності також закріплено в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», який встановлює обов'язок органів виконавчої влади утримуватися від направлення до держави походження заявників будь-яких запитів, що містять їхні персональні дані [15]. Не менш значущим є принцип забезпечення доступу до процедури подання заяви про надання притулку, важливість якого зумовлена тим, що особа, яка звертається по міжнародний захист і перебуває на території держави, фактично підпадає під її юрисдикцію. За відсутності гарантій доступу до відповідної процедури держава може безпідставно позбавити таку особу можливості реалізувати право на звернення по притулок або здійснити її примусове повернення до держави походження, що, своєю чергою, підбиває ефективність функціонування міжнародної системи захисту прав людини. І саме задля уникнення порушень прав «шукачів притулку», на рівні норм міжна-

родного права закріплюється положення, що: «до осіб, які виявили бажання звернутися за захистом, застосовується презумпція біженства, тобто шукач притулку розглядається як біженець доки його заява не буде розглянута вповноваженими органами приймаючої держави відповідно до встановленої законом процедури» [13, с. 9].

Національне законодавство закріпило даний принцип в Законі «Про біженців» (ст. 5, 7, 8), які визначають: порядок звернення особи із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; процедуру оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; порядок попереднього розгляду заяв [15]. Також, як порядок звернення іноземців та осіб без громадянства із заявою про захист даний принцип закріплений в законопроекті «Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства», так стаття 9 містить положення в яких зазначено, що: «іноземці або особи без громадянства, які виявили бажання отримати захист, повинні особисто звернутися із заявою про захист або із зверненням за захистом: до посадової особи Державної прикордонної служби України у пункті пропуску через державний кордон, або до уповноваженого органу – під час перебування на законних підставах в Україні» [17].

Ще одним ключовим принципом міжнародного права притулку, що підлягає впровадженню в національні правові системи, є принцип збереження єдності сім'ї. Він ґрунтується на праві людини на приватне і сімейне життя як на базовій свободі, а також на принципі пріоритету найкращих інтересів дитини. Відповідно до цього принципу члени сім'ї мають користуватися тими самими правами, що й особа, яка звертається по притулок [18].

Даний принцип також закріплений в національному законодавстві, саме Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» закріплює принцип збереження єдності сім'ї, відповідно до якого держава забезпечує підтримку сімейних зв'язків біженців та осіб, що перебувають під додатковим або тимчасовим захистом.

Згідно з положеннями цього Закону, члени сім'ї особи, визнаної в Україні біженцем або такою, що потребує додаткового захисту чи якій надано тимчасовий захист, мають право з метою возз'єднання сім'ї в'їхати на територію України та набути відповідного правового статусу незалежно від наявності передбачених законом підстав для відмови [10; 15].

Ще одним важливим принципом який посідає важливе місце серед керівних принципів міжнародного права притулку є принцип права на інформацію. Даний принцип є необхідною передумовою ефективної реалізації права особи на звернення по міжнародний захист. Його сутність полягає в обов'язку держави забезпечити шукачеві притулку своєчасний, повний і зрозумілий доступ до інформації щодо його прав, обов'язків, а також процедурних аспектів розгляду заяви про надання притулку.

Значення цього принципу зумовлене вразливим становищем шукачів притулку, які, як правило, перебувають у чужому правовому, мовному та культурному середовищі, не володіють знаннями національного законодавства держави перебування та часто зазнали переслідувань або травматичного досвіду. За таких умов відсутність належної інформації істотно обмежує можливість особи реалізувати своє право на захист і може призвести до фактичного позбавлення доступу до процедури надання притулку.

І саме за таких умов, принцип права на інформацію передбачає, що держава зобов'язана інформувати шукача притулку про порядок подання заяви, етапи її розгляду, строки ухвалення рішень, можливість оскарження негативного рішення, умови перебування на території держави під час процедури, а також про права на правову допомогу, переклад і соціальну підтримку. Така інформація має надаватися у формі та мовою, доступними для розуміння заявника, з урахуванням його віку, рівня освіти та психоемоційного стану [15; 19; 17].

Слід також зазначити, що у міжнародно-правовому вимірі принцип права на інформацію тісно пов'язаний із загальними стандартами справедливого адміністративного провадження та принципом ефективного

засобу правового захисту. Його застосування сприяє реалізації інших керівних принципів, зокрема принципу доступу до процедури захисту, принципу конфіденційності та принципу невидачі, оскільки поінформованість особи є необхідною умовою для їх практичного втілення.

У законодавстві України принцип права на інформацію у сфері надання притулку закріплений у положеннях Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», як ключова процесуальна гарантія для шукачів притулку та передбачає обов'язок державних органів надавати заявникам повну, доступну й зрозумілу інформацію про процедуру надання притулку, можливі правові статуси, їхні права та обов'язки, а також механізми правового захисту. Реалізація цього принципу забезпечує ефективне здійснення права на міжнародний захист, сприяє дотриманню стандартів справедливого провадження та узгодженню національної практики з міжнародними стандартами у сфері прав людини [15].

Слід зазначити, мінімальний стандарт поведінки з шукачами притулку, що ґрунтується на договірних і звичаєвих нормах та реалізується через керівні принципи міжнародного права притулку, який сформувався в закріпленні в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [19], та інших нормативних актах. Їх імплементація в національне законодавство забезпечить гарантування належного правового статусу, різних категорій шукачів притулку, безпеки та гідності внутрішньо переміщених осіб та захисту прав людини в цілому.

Висновки. У міжнародному праві право притулку є самостійним інститутом, відмінним від інституту біженства, і не має універсального конвенційного регулю-

вання, однак широко визнається міжнародною доктриною та практикою. Його закріплення в універсальних і регіональних міжнародних актах як право людини залишати будь-яку країну надає праву шукати притулку універсального характеру та підтверджує його фундаментальне значення у системі захисту прав людини.

Причини звернення по притулок є різноманітними та виходять за межі класичних підстав для надання статусу біженця, що зумовлює необхідність окремого правового регулювання статусу шукачів притулку. Також, відсутність міжнародно-правового обов'язку держав надавати притулок і конвенційного статусу шукача притулку створює ризики порушення прав цієї категорії осіб, особливо на етапі розгляду заяви.

Водночас у сучасному міжнародному праві сформувався мінімальний стандарт поведінки з шукачами притулку, що ґрунтується на договірних і звичаєвих нормах та реалізується через керівні принципи міжнародного права притулку. До таких принципів належать, зокрема, принцип невидачі, конфіденційності, доступу до процедури захисту, єдності сім'ї, незастосування кримінальних санкцій та право на інформацію, які спрямовані на забезпечення негайного і ефективного захисту особи.

Українське законодавство загалом імплементує ці міжнародні принципи, надаючи шукачам притулку тимчасовий правовий статус і ширші гарантії захисту, ніж це передбачено виключно статусом біженця. Таким чином, подальший розвиток і вдосконалення національного законодавства у сфері притулку має ґрунтуватися на міжнародних стандартах та бути спрямованим на реальне забезпечення прав і свобод шукачів притулку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй : міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 15.10.2025).
2. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 2008. 21 с.
3. Гороть.А.М., Булавина С.Є. Імплементація мінімального міжнародно-правового стандарту поведінки шукачами притулку в законодавство України. *Area nauki*. 2024. № 1 (12). Р. 14–26.

4. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.10.2025).

5. Asylum in public international law (excluding neutral asylum). Institute of International Law, Bath Session, September 11, 1950. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1950_bath_01_fr.pdf (accessed: 15.10.2025).

6. Американська конвенція про права людини : прийнята на Міжамериканській спеціалізованій конференції з прав людини (Сан-Хосе, Коста-Рика) 22.11.1969 р. URL: <http://www.refworld.org.ru/publisher,OAS,,,561292294,0.html>.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : міжнародний договір від 04.11.1950 р. (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.10.2025).

8. Конвенція про статус біженців : міжнародний договір від 22.04.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 14.10.2025).

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 12.10.2025).

10. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені Конвенцією та Першим протоколом до неї : міжнародний документ від 16.09.1963 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.10.2025).

11. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : підручник. Київ : КНТ, 2007. 640 с.

12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 12.10.2025).

13. Scripnic V. Principles and Guarantees of Protection of Refugees. EIRP Proceedings. 2016. Vol. 11. P. 122–127. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2423684> (accessed: 20.10.2025).

14. Conclusions adopted by the Executive Committee on the International Protection of Refugees (1975–2009)(Conclusion No. 1–109)/UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf> (accessed: 10.10.2025).

15. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 12.10.2025).

16. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб : прийнята 20.07.2001 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> (дата звернення: 15.10.2025).

17. Про надання захисту іноземцям та особам без громадянства : проект Закону України від 23.04.2020 р. № 3387. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI01924A> (дата звернення: 12.10.2025).

18. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Рекомендації щодо механізмів тимчасового захисту чи тимчасового перебування. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5460cfa14> (дата звернення: 20.10.2025).

19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

REFERENCES:

1. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii (z popravkamy). Statut Mizhnarodnoho Sudu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii : mizhnarodnyi dokument vid 26.06.1945 r. [Charter of the United Nations (as amended). Statute of the International Court of Justice of the United Nations: international document dated June 26, 1945.]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (data zvernennia: 15.10.2025). [in Ukrainian].

2. Pushkina, O. V. (2008). Konstytutsiyni mekhanizm zabezpechennia prav liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky [Constitutional mechanism for ensuring

human and civil rights in Ukraine: problems of theory and practice]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.02 "Konstytutsiine pravo". Kharkiv, 21 s. [in Ukrainian].

3. Horot, A.M., & Bulavina, S.Ie. (2024). Implementatsiia minimalnoho mizhnarodno-pravovoho standartu povodzhennia shukachamy prytulku v zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of the minimum international legal standard for the treatment of asylum seekers into Ukrainian legislation]. *Area nauki*. Lublin. 1 (12), 14–26. [in Ukrainian].

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by Resolution 217 A (III) of the UN General Assembly on December 10, 1948]. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (data zvernennia: 10.10.2025). [in Ukrainian].

5. Asylum in public international law (excluding neutral asylum). Institute of International Law, Bath Session, September 11, 1950. Retrieved from: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1950_bath_01_fr.pdf (accessed: 15.10.2025).

6. Amerykanska konventsiiia pro prava liudyny : pryiniata na Mizhamerykanskkii spetsializovanii konferentsii z prav liudyny (San-Khose, Kosta-Rika) 22.11.1969 r. [American Convention on Human Rights: adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights (San José, Costa Rica) on November 22, 1969.] Retrieved from: <http://www.refworld.org.ru/publisher,OAS,,,561292294,0.html> (data zvernennia: 09.10.2025). [in Ukrainian].

7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) : mizhnarodnyi dohovir vid 04.11.1950 r. (z protokolamy). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights): international treaty dated November 4, 1950 (with protocols)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 23.10.2025). [in Ukrainian].

8. Konventsiiia pro status bizhentsiv : mizhnarodnyi dohovir vid 22.04.1951 r. [Convention Relating to the Status of Refugees: April 22, 1951]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (data zvernennia: 14.10.2025). [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : pryiniaty Heneralnoiu Asambleieiu OON 16.12.1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by the UN General Assembly on December 16, 1966.] Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (data zvernennia: 12.10.2025). [in Ukrainian].

10. Protokol № 4 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, yakyy harantuie deiaki prava i svobody, ne peredbacheni Konventsiiieiu ta Pershym protokolom do nei : mizhnarodnyi dokument vid 16.09.1963 r. [Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantees certain rights and freedoms not provided for in the Convention and the First Protocol thereto: international document dated September 16, 1963]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> (data zvernennia: 11.10.2025). [in Ukrainian].

11. Rymarenko, Yu. I. (2007). Mizhnarodne mihratsiine pravo : pidruchnyk [International Migration Law: textbook]. Kyiv : KNT, 640 s. [in Ukrainian].

12. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 r. № 3773-VI. [On the legal status of foreigners and stateless persons: Law of Ukraine dated September 22, 2011]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (data zvernennia: 12.10.2025). [in Ukrainian].

13. Scripnic V. Principles and Guarantees of Protection of Refugees. EIRP Proceedings. 2016. Vol. 11. P. 122–127. Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2423684> (accessed: 20.10.2025).

14. Conclusions adopted by the Executive Committee on the International Protection of Refugees (1975–2009) (Conclusion No. 1–109) / UNHCR. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf> (accessed: 10.10.2025).

15. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu : Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 r. № 3671-VI. [On refugees and persons in need of additional or temporary

protection: Law of Ukraine dated July 8, 2011.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (data zvernennia: 12.10.2025). [in Ukrainian].

16. Dyrektyva Rady 2001/55/IeS pro minimalni standarty dlia nadannia tymchasovoho zakhystu u razi masovoho naplyvu peremishchenykh osib : pryiniata 20.07.2001 r. [Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons: adopted on July 20, 2001]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> (data zvernennia: 15.10.2025). [in Ukrainian].

17. Pro nadannia zakhystu inozemtsiam ta osobam bez hromadianstva : proiekt Zakonu Ukrainy vid 23.04.2020 r. № 3387. [On the provision of protection to foreigners and stateless persons: draft Law of Ukraine dated 23 April 2020 No. 3387]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/JI01924A> (data zvernennia: 12.10.2025). [in Ukrainian].

18. Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv. Rekomendatsii shchodo mekhanizmiv tymchasovoho zakhystu chy tymchasovoho perebuvannia. [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. Recommendations on temporary protection or temporary stay mechanisms]. Retrieved from: <https://www.refworld.org/cgi-bin/telex/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=5460cfa14> (data zvernennia: 20.10.2025). [in Ukrainian].

19. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706-VII. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine No. 1706-VII of October 20, 2014]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (data zvernennia: 20.10.2025). [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 11.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

ЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ В ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У СВІТІ

Грицько Вікторія Василівна,

доктор філософії, старший викладач кафедри географії та суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету
ORCID ID: 0000-0001-6213-749X

Котубей Віта Федорівна,

доктор філософії, старший викладач кафедри географії та суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету
ORCID ID: 0000-0001-8050-8549

Історія та право тісно пов'язані, оскільки право є продуктом історії та інструментом її формування. Історія надає контекст для розуміння того, як і чому створювалися закони, тоді як право відображає соціальні, політичні та економічні умови минулого та сьогодення. Цей зв'язок очевидний у тому, як історичні прецеденти та еволюція правової думки впливають на сучасні правові принципи, судові рішення та загальну правову систему.

Право – це давній термін, і з часом, коли суспільство розвивалося, нам потрібен був закон для його регулювання. Але тоді виникає питання, звідки походять ці закони. Щоб отримати відповідь на це питання, нам потрібно вивчити історичний контекст нашого суспільства, щоб отримати цінну інформацію про еволюцію правових систем та способи, якими вони формують наше суспільство.

Ця дослідницька робота надає інформацію про те, як історія та право взаємопов'язані, а також про розвиток права через різні історичні події та явища, що відбувалися по всьому світу, що зрештою призвели до кардинальних змін та, як наслідок, до виникнення таких ідей, як рівність, братерство, свобода, соціальна справедливість, демократія, права людини та гуманітарне право, трудове право та промислові дії тощо. Вона надає інформацію про те, що історія та право є відображенням одне одного, і неможливо зрозуміти право та правові тенденції будь-якого періоду, не вивчаючи та не розуміючи реальної історії цього періоду.

Сучасне життя, тенденції та погляди спричиняють зміни в законах, а закони спричиняють зміни в повсякденному житті. Життя, право та історія є відображеннями одне одного. Право є дзеркалом життя, а життя є дзеркалом історії. Не можна відокремити це право від життя та історії. Неможливо зрозуміти право та правові тенденції будь-якого періоду, не вивчаючи та не розуміючи реальної історії життя протягом цього періоду.

Таким чином, у цій роботі ми обговоримо зв'язок між правом та історією, його значення, а також це допоможе нам дізнатися про філософію різних мислителів щодо визначень права та історії та їх значення для нашого суспільства.

Ключові слова: історія, право, революції, націоналістичні рухи, рівність, свобода, братерство, права людини та гуманітарне право, демократія.

Hrytsko Victoriia, Kotubei Vita. The importance of history in the evolution of legal systems in the World

History and law are closely related, as law is a product of history and a tool for its formation. History provides the context for understanding how and why laws were created, while law reflects the social, political, and economic conditions of the past and present. This connection is evident in how historical precedents and the evolution of legal thought influence contemporary legal principles, judicial decisions, and the general legal system.

Law is an ancient term, and over time, as society evolved, we needed a law to regulate it. But then the question arises where these laws come from. To answer this question, we need to examine the historical context of our society to gain valuable information about the evolution of legal systems and the ways in which they shape our society.

This research paper provides information on how history and law are interrelated and the development of law through various historical events and phenomena that occurred around the world that eventually led to dramatic changes and as a result ideas such as equality,

fraternity, liberty, social justice, democracy, human rights and humanitarian law, labor law and industrial action etc. It provides information that history and law are a reflection of each other and it is impossible to understand the law and legal trends of any period without studying and understanding the actual history of that period.

Modern life, trends and attitudes cause changes in laws, and laws cause changes in everyday life. Life, law and history are reflections of each other. Law is a mirror of life, and life is a mirror of history. This right cannot be separated from life and history. It is impossible to understand the law and legal trends of any period without studying and understanding the actual history of life during that period.

Thus, in this research paper, we will discuss the relationship between law and history, its importance, and it will also help us to learn about the philosophy of different thinkers regarding the definitions of law and history and their significance for our society.

Key words: history, law, revolutions, nationalist movements, equality, freedom, fraternity, human rights and humanitarian law, democracy.

Постановка проблеми. Історія та право тісно переплетені, і вивчення історії має вирішальне значення для розуміння розвитку та еволюції правових систем. Без історії, право – це сукупність голих принципів, позбавлених соціального значення та культурної орієнтації. Історія має на меті допомогти студентам зрозуміти сучасні соціальні, політичні, релігійні та економічні умови людей, а без знання історії ми не можемо мати передісторії нашої релігії, звичаїв, інституцій, адміністрації тощо. Що б не було сьогодні, воно є історією завтра, це сьогодні минулого. Сучасне життя, тенденції та погляди спричиняють зміни в законах, а закони спричиняють зміни в повсякденному житті. Таким чином, життя, право та історія є відображенням одне одного [1].

Закони створюються, коли з часом відбуваються численні події чи речі, і ці події стали відомі як історія. Навіть у юридичних прецедентах історія вважається важливим джерелом, оскільки право ґрунтується на історії країни та її народу, знаючи історію певної країни, можна мати чітке уявлення про те, як цей закон був створений [2].

Отже, можна зробити висновок, що закони є або побічними продуктами історії, або що чинні правила придушуватимуть майбутні події, які зрештою стануть історією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження в цьому напрямку відсутні у вітчизняній науці.

Мета: Показати історію і право, як невід'ємну частину одне одного. Розкрити основні етапи та напрямки співіснування всіх цих сфер як єдине ціле.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають історики «історія – це не те, що сталося в минулому, це радше акт відбору, аналізу та опису минулого».

Історія – це засіб розуміння минулого та сьогодення. Різні інтерпретації минулого дозволяють нам по-різному бачити сьогодення, а отже, уявляти собі різне майбутнє та працювати над його побудовою. Вона є основою всіх предметів дослідження, а також аналізом та інтерпретацією людського минулого, що дозволяє нам вивчати безперервність та зміни, що відбуваються з часом. Це акт дослідження та уяви, який прагне пояснити, як люди змінювалися з часом. Значення терміну «історія» та природа історії загалом, безумовно, є одними з делікатних проблем, які залишаються дуже дискусійними серед істориків та суміжних науковців. Фактично, дебати про те, «що таке історія?», тривають без вирішення вже кілька століть. Термін «історія» визначався або пояснювався по-різному різними людьми в різний час і за різних обставин. Наведені нижче визначення вказують на значення та обсяг історії.

Історія – це запис того, що одна епоха вважає вартим уваги в іншій [3]. Історія, у найширшому сенсі, – це все, що коли-небудь відбувалося [4]. Історія – це вивчення людей, дій, рішень, взаємодій та поведінки.

На думку науковців, головна мета історії – бути в центрі різноманітних, толерантних, інтелектуально скрупульозних дебатів про наше існування: наші політичні системи, лідерство, суспільство, економіку та культуру [5].

Історія – це, по суті, дисципліна, спрямована на вирішення проблем». На його

думку, історики повинні усвідомити той факт, що вивчення минулого може бути орієнтоване на потреби сьогодення [6].

За словами Фаріди Заман, доцента історії Оксфордського університету, «загальною відправною точкою може бути те, що історія корисна для того, щоб розповісти нам, як ми опинилися «сюди»» [7]. Така історія допомагає нам зрозуміти – як ми організували наші суспільства та політичні системи так, як ми це маємо зараз. Таке розуміння історії приховує в собі більш захопливу та складну – хоча й не обов'язково протилежну – можливість. Так само, як ми можемо зазирнути в минуле, щоб краще зрозуміти безліч складних способів існування нашого сучасного світу, історики також можуть поставити перед собою завдання висвітлити нездійснені світи та інші сьогодення, які могли існувати, неминучі зміни в людських справах у минулому та способи, якими ці зміни впливають, залежать або визначають моделі життя в суспільстві. Таким чином, історія допомагає нам точно та об'єктивно зрозуміти сучасні проблеми як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Право – це термін, який не має загальноновизнаного визначення, проте одне з визначень полягає в тому, що право – це сукупність стандартів і правил, що впроваджуються через соціальні організації для контролю за поведінкою. Закони можуть прийматися радами шляхом прийняття законів, посадовцями – через оголошення та інструкції, або суддями – через обмежувальні точки відліку. Різні філософи дають такі визначення права:

Право – це: «стандарт зовнішньої людської діяльності, уповноважений суверенним політичним спеціалістом» [8].

Право – це сукупність стандартів, сприйнятих та пов'язаних державою в організації справедливості» [9].

Як зазначав Вудро Вільсон: «Право – це та частина сформованої схильності та думки людства, яка посилила конкретне та формальне визнання в державі єдиних принципів, що підтримуються фахівцями та інтенсивністю управління» [10].

У визначенні права Джона Остіна зазначено: «Закон – це сукупність правил, встановлених людиною як політично вищою або суверенною по відношенню до людей

як політичних суб'єктів». Таким чином, це визначення визначає закон як набір правил, яких повинні дотримуватися всі, незалежно від їхнього статусу [11].

Ганс Кельзен створив «чисту теорію права». Кельзен стверджує, що право – це «нормативна наука». У визначенні права Кельсона право не прагне описати те, що має відбуватися, а лише визначає певні правила, яких слід дотримуватися [12].

Отже, з вище зазначених визначень можна сказати, що право повинно мати три атрибути: Закон має свою суверенну владу; Закон супроводжується санкціями; Наказ закону повинен зобов'язувати до певної поведінки. Будучи наказом, закон повинен виходити від певної особи або групи осіб із загрозою невдоволення, якщо його не виконуватимуть.

Фрідріх Карл фон Савіньї дав визначення історичного права. Його визначення права сформульоване наступними теоріями: «Право» – це питання несвідомого та органічного зростання. Природа права не є універсальною. Як і мова, вона змінюється залежно від людей та віку. Звичай не лише передує законодавству, а й є вищим за нього. Закон завжди повинен відповідати народній свідомості через звичаї. Право має своє джерело у спільній свідомості народу. Законодавство є останнім етапом законотворчості, і тому юрист важливіший за законодавця [13].

Реалістичне визначення права описує право з точки зору судових процесів. Олівер Венделл Холмс стверджував: «Право – це твердження про обставини, за яких державна сила буде застосована через суди» [14].

За словами Бенджаміна Натана Кардозо, «принцип або правило поведінки, встановлене таким чином, щоб виправдати передбачення з достатньою впевненістю, що воно буде застосоване судами, якщо його авторитет буде оскаржено, є принципом або нормою права» [15].

Як зазначено у вищезазначених юридичних визначеннях, поведінка людей у суспільстві контролюється за допомогою права. Воно сприяє співпраці між членами суспільства. Право також допомагає уникнути будь-якого потенційного конфлікту інтересів, а також допомагає його вирішити.

Протягом 16 століття, люди запитували себе, чи повинна існуюча система продовжуватися, і хто дав право правителю правити? Ця епоха відома як епоха Просвітництва або Відродження. Відродження досягло різних країн у різний час – Італія першою пережила цей рух у 14 столітті, після закінчення Середньовіччя, і досягла свого апогею між 1490-ми та 1520-ми роками, період, який називають Високим Відродженням. Відродження – це період в європейській історії, що знаменує перехід від Середньовіччя до Сучасності (нова хвиля навчання). Воно робить сильний акцент на діалектичному мисленні для розширення знань шляхом втручання та вирішення суперечностей, пріоритет надавався словесним дебатам, і робилися спроби поглянути на речі з різних точок зору, застосовуючи призму міркувань та інтелекту. У гуманізмі пріоритет надавався людиноцентричному життю, а не пізньому життю, божественності чи благочестивим справам. Більше значення надавалося кармі замість дхарми. Цінувалися освіта, класичне мистецтво, література та наука. Замість теології та забобонів більше уваги приділялося раціональному мисленню. Література почала розвиватися місцевими народними мовами замість мови церкви, і вона стала масштабнішою з розвитком друкарства в середині 15 століття. Таким чином, епоха Відродження заклала основу розумової сили та мудрості, що далі визначило майбутнє існуючих законів. У сучасних правових системах ми бачимо більше людських цінностей, індивідуалізму та суспільних норм, необхідності захищати права один одного, індивідуальні свободи та вольності, право на життя та право жити гідно, що розвинулося саме в епоху Відродження.

У Європі Реформаційний рух надихнув на появу світських національних держав, а також на просте життя та служіння бідним у церкві. Держава, політика та економіка відіграли певну роль у відокремленні релігії від них, що сприяло поширенню хвилі націоналізму після здобуття свободи від єдиної влади католицької церкви. Ця «хвиля» також допомогла надихнути Французьку революцію, Американську революцію та Промислову революцію, які відіграли більшу роль у глобалізації та об'єднанні всього світу.

Сполучені Штати Америки (США) були першою країною, яка прийняла демократичну республіканську систему. Більшість революцій у Європі відбулися під впливом Американської революції. Американський континент був відкритий іспанським мандрівником Христофором Колумбом у 1492 році нашої ери. Він висадився на Карибських островах і назвав їх «Вест-Індіями». Пізніше географ Америго Веспуччі обстежив увесь континент і назвав його «Америкою». Європейці називали корінних жителів «Нового Світу» «червоношкірими індіанцями». Між європейськими державами розпочалася гонка за експлуатацію місцевих природних ресурсів Америки. Це започаткувало процес колонізації Америки, який спричинив жорстку конкуренцію між європейськими країнами. 13 колоній Америки були колонізовані Британією та розташовувалися на східному узбережжі, і ці колонії були відомі як «Нова Англія». Між 1775 і 1781 роками ці колонії оголосили війну проти Британії, яка також відома як «Американська війна за незалежність». Британія зазнала остаточної поразки, а Америка була проголошена незалежною в 1783 році за Паризьким договором. До 1730-х років на Північно-американському континенті вже зародилася окрема американська ідентичність.

Американське суспільство було більш ліберальним і прогресивним порівняно з європейським. Релігія в Америці розглядалася як «приватна практика». Відсутність релігійного насильства в країні також можна пояснити тим, що поселенці були натхненні рухом Відродження. Більше уваги приділялося раціональному мисленню та науковому мисленню, що поширювалося через Гарвардський університет (1639), Коледж Вільяма і Мері (1693), Єльський університет (1701) та Пенсильванський університет (1745). Ці університети відіграли вирішальну роль у поширенні таких ідей, як республіканізм, вибори, права людини, свобода слова тощо. Конституція Америки була створена 17 вересня 1787 року після Американської революції та набула чинності 4 березня 1789 року [16]. Вона була прийнята за системою Федеральної президентської республіки. Отже, можна зробити висновок, що чинні закони в американському

суспільстві є результатом історичних подій та явищ.

Філософи, такі як Ж.-Ж. Руссо, відкидали абсолютну монархію та пропагували доктрину рівності та народного суверенітету. Натхненні Руссо, інші мислителі епохи Просвітництва також запропонували філософську та політичну ідею. Замість античного режиму (феодальних порядків) більше значення надавали ідеям рівності, свободи слова, народного суверенітету та представницького правління.

Ці ідеї заклали основу Першої французької Конституції 1791 року, в якій середній клас отримав домінуюче становище, а система перейшла від абсолютної монархії до конституційної монархії. Був сформований новий уряд, відомий як «Національний конвент», що складався з жирондистів (лібералів) та якобінців (радикалів). Якобінці були крайніми радикалами, і вони домінували в уряді Національного конвенту до початку 1793 року. Їхня політика включала перерозподіл багатства аристократії та дворянства. Було конфісковано землі церков та дворян, а також скасовано рабство. Уряд Національного конвенту залишався при владі з 1792 по 1795 рік, що було найжорстокішим етапом Французької революції, потім у 1795 році було розроблено нову конституцію, за якою право голосу було надано всім середнім класам, і було встановлено новий уряд, відомий як «Правління Директорії». Уряд Директорії був повністю корумпованим, незважаючи на домовленості про шахи, і дуже швидко він втратив підтримку французького народу. 9 листопада 1799 року переворот 18 брюмера замінив п'ятьох директорів французьким консульством, яке складалося з трьох членів. Одним із трьох членів був Наполеон Бонапарт, який проголосив себе імператором Франції в 1804 році після проведення плебісциту, який знову привів Францію до монархічної системи.

Відтак, можна зробити висновок, що Французька революція була переломним рухом, який породив нові ідеї, натхненні лібералізмом, Просвітництвом та демократією, а також допоміг створити хвилю революційного обурення в Європі, щоб підняти голоси проти своїх монархів. Вона поклала край феодалізму, широко визна-

чила індивідуальні свободи та створила ідеї майбутнього розвитку. Французька конституція 1795 року закріпила право жінок на розлучення, а також право жінок на отримання освіти та можливості працевлаштування, які раніше їм не надавалися [17].

Під час об'єднання Німеччини, коли націоналізм зростав разом з економічним розвитком, люди почали вимагати скасування монархічного уряду та встановлення демократичного уряду. Революціонери також вимагали громадянських прав, які їм були надані, і король Фрідріх Вільгельм IV був змушений проводити ліберальну політику. Революціонери також вирішили створити парламент у Франкфурті для представництва всіх німецьких держав.

Французька революція започаткувала республіканський рух в Італії. Об'єднання Італії було політичним і соціальним рухом 19 століття, який призвів до консолідації різних держав Італійського півострова. Воно створило торгівлю, законодавство, скасувало феодальні практики та створило Демократичну Республіку [18].

Під час Французької революції філософи, такі як Джон Локк, виступали проти доктрини божественного права королів і стверджували, що всі рівні. Жодна людина не має права правити над іншими. І якщо комусь надається влада керувати, він повинен спочатку отримати дозвіл від народу. Це була первісна ідея демократії, яка розвинулася в ті часи, і зараз її можна побачити в більшості частин світу, таких як Індія, Німеччина, Швейцарія, Норвегія, Австралія, Канада, Нова Зеландія тощо, для захисту природних прав громадян. Концепція демократії давала народу владу керувати собою та право скидати уряд, якщо він не в змозі задовольнити потреби та прагнення суспільства [19].

Багато вчених-юристів звертаються до історії, щоб зрозуміти основні принципи, що формували правові системи, та оцінити ефективність різних підходів до права. Історичні перспективи можуть надати цінне розуміння філософських основ права та допомогти спрямувати дискусії щодо правової реформи та розвитку. Багато правових систем сформовані історичними традиціями, що розвивалися з часом. Наприклад, система загального

права, якої дотримуються в таких країнах, як Сполучені Штати та Англія, базується на правових принципах та прецедентах, що розвивалися протягом століть. Ці традиції кореняться в історичній практиці та мають значний вплив на те, як право тлумачиться та застосовується сьогодні. У цьому світі, що ескалує, дійсно важливо зрозуміти історичний розвиток цих правових принципів та те, як вони застосовувалися в минулому для прийняття точних рішень та аргументів у сьогоденні.

Отже, історія та право тісно пов'язані, і глибоке розуміння історії є важливим для

розуміння розвитку, застосування та тлумачення правових систем.

Вивчаючи історичний контекст законів та правових принципів, ми можемо отримати цінне розуміння еволюції правових систем та способів, якими вони формують суспільство. Відповідно, для юристів-практиків, науковців та дослідників стає важливим вивчати взаємозв'язок права з історією, щоб зрозуміти природу державного устрою, розвиток свободи прав людини, схему здійснення правосуддя та природу правових та судових інституцій для поглибленого пізнання суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sikandar Ali Usman, The Relationship Between History and Law, Page 1. 2021.
2. Wilson HH, The Relationship of History to the Study and Practice of Law. 1887. Transaction and Report, Nebraska State Historical Society.
3. Pallavi Talekau, Dr. Jyotrimayee Nayak, Dr. S. Harichandan, Concept of History, Page 3–5.
4. Carr E.H. What is History? Vol. 70, Iss. 8, History Today, Page 1 2020.
5. Dr. V. N. Paranjape, Studies in Jurisprudence and Legal Theory, (Central Law Agency, 9th Edition. 2022.
6. The Supremacy of Law, 6th August 2019.
7. By Moh Aqib Aslam, Nature, Sources and School of Law Under Jurisprudence.
8. Hans Kelson, Pure Theory of Law, (The Law Book Exchange Limited, Clark, New Jersey, 2005.
9. Dr. V. N. Paranjape, Studies in Jurisprudence and Legal Theory, (Central Law Agency, 9th Edition, 2022.
10. By Moh Aqib Aslam, Nature, Sources and School of Law Under Jurisprudence.
11. Adjei Adjepong, "What is History?: The Science of the Past in Perspective", International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ITSRD). 2020.
12. Article on Sources of Law, pg-1, [Jurisprudence Interpretational & General law]. URL: <https://www.cacsnetwork.co.in>
13. Mrs. Richa Singh (Assistant prof.), History and Law. URL: <https://msbrijuni.ersity.ac.in>
14. Carr E. H. What is History? Vol. 70 Issue 8, [History Today] 2020. URL: <http://www.historytoday.com>
15. The Inter-Relationship between Law and Society. URL: <https://www.iilsindia.com>
16. Sikandar Ali Usman, The Relation Between History and Law. URL: <https://www.researchgate.net>
17. Aadesh Singh, World History (June 19, 2024, 9:30 PM. URL: <https://www.youtube.com/@StudyIQ IAS>.
18. Arjun Dev, History of the World, (Orient Black Swan, 1st edn. 2009.
19. B.N. Mani Tripathi, Jurisprudence The Legal Theory, (Allahabad Law Agency, 19th edn. 2022.

REFERENCES:

1. Sikandar Ali Usman. (2021). The Relationship Between History and Law, Page 1.
2. Wilson, HH. (1887). The Relationship of History to the Study and Practice of Law. Transaction and Report, Nebraska State Historical Society.
3. Pallavi Talekau, Dr. Jyotrimayee Nayak, Dr. S. Harichandan, Concept of History. 3–5.
4. E.H. Carr. (2020). What is History? Vol. 70, Issue 8, History Today. 1.
5. Dr. V. N. (2022). Paranjape, Studies in Jurisprudence and Legal Theory, (Central Law Agency, 9th Edition.

6. The Supremacy of Law. (2019). 6 August.
7. By Moh Aqib Aslam, Nature, Sources and School of Law Under Jurisprudence.
8. Hans Kelson. (2005). Pure Theory of Law, (The Law Book Exchange Limited, Clark, New Jersey.
9. Dr. V. N. Paranjape. (2022). Studies in Jurisprudence and Legal Theory, (Central Law Agency, 9th Edition.
10. By Moh Aqib Aslam, Nature, Sources and School of Law Under Jurisprudence.
11. Adjei Adjepong. (2020). "What is History? The Science of the Past in Perspective", International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ITSRD).
12. Article on Sources of Law, 1. [Jurisprudence Interpretational & General law]. Retrieved from: <https://www.cacsnetwork.co.in>
13. Mrs. Richa Singh (Assistant prof.), History and Law. Retrieved from: <https://msbrijuni.ersity.ac.in> [in English].
14. E. H. Carr, (2020). What is History? Volume 70 Issue 8, [History Today]. Retrieved from: <http://www.historytoday.com>
15. The Inter-Relationship between Law and Society. Retrieved from: <https://www.iilsindia>
16. Sikandar Ali Usman, The Relation Between History and Law. Retrieved from: <https://www.researchgate.net>
17. Aadesh Singh, World History. Retrieved from: <https://www.youtube.com/@StudyIQ IAS>.
18. Arjun Dev, (2009). History of the World, (Orient Black Swan, 1 st edn.
19. B.N. Mani Tripathi. (2022). Jurisprudence The Legal Theory, Allahabad Law Agency, 19.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 17.11.2025

Дата прийняття статті: 11.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 32(092)(436)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/3>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ КЛЕМЕНСА ФОН МЕТТЕРНІХА – АВСТРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА ТА ДИПЛОМАТА ХІХ СТОЛІТТЯ

Яцишин Михайло Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
та порівняльного права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0003-4502-9563

Researcher ID: E-1252-2019

У статті розглянуто основні аспекти політико-правової та дипломатичної діяльності австрійського державного діяча Клеменса фон Меттерніха. Охарактеризовано засадничі правові погляди та принципи Меттерніха, та на підставі цього зроблено висновок, що вони були тісно пов'язані з його політичною філософією консерватизму та прагненням зберегти традиційний монархічний лад у Європі після потрясінь Французької революції та Наполеонівських війн. Проаналізовано основні етапи вивчення постаті Меттерніха та його діяльності через призму тогочасних історичних політичних процесів, виявлено домінуючі підходи та тенденції сучасних досліджень в історіографії щодо політико-правової діяльності Клеменса фон Меттерніха. В історіографії дослідження окресленої теми виділено головні аспекти на напрями, зокрема, це класична історіографія ХІХ століття, традиційна історіографія ХХ століття, ревізійністська хвиля другої половини ХХ ст., сучасна історіографія представлена новітніми дослідженнями (кінець ХХ – ХХІ ст.). Охарактеризовано основні напрями сучасних досліджень та підходів до вивчення постаті Меттерніха як видатного політичного діяча та дипломата Австрії ХІХ століття. Зроблено висновок про те, що еволюція історіографії Меттерніха свідчить про перехід від політичної моралізації до аналітичного розуміння його політичної ролі. Розглянуто ключову роль Клеменс Венцеля фон Меттерніха в організації та роботі Віденського конгресу (1814–1815 рр.), який мав на меті відновлення політичного порядку в Європі після поразки Наполеона. Зроблено висновок, що роль Меттерніха у Віденському конгресі була вирішальною, оскільки він став архітектором післянаполеонівської Європи, створивши політичний порядок, що забезпечив відносний мир на континенті майже на сорок років. Підсумовано, що Клеменс Меттерніх вже з перших років своєї політичної діяльності зарекомендував себе як вмілий і далекоглядний дипломат, а найбільших успіхів Меттерніх досяг саме у зовнішній політиці, це було його покликання і вершина дипломатичної кар'єри.

Ключові слова: Австрійська імперія, Клеменс фон Меттерніх, правові погляди, політико-правові принципи, право, Віденський конгрес, Європа.

Yatsyshyn Mykhailo. Political and legal views of Clemens von Metternich – Austrian statesman and diplomat of the 19th century

The article examines the main aspects of the political, legal and diplomatic activities of the Austrian statesman Clemens von Metternich. The fundamental legal views and principles of Metternich are characterized, and on this basis the conclusion is made that they were closely related to his political philosophy of conservatism and the desire to preserve the traditional monarchical order in Europe after the upheavals of the French Revolution and the Napoleonic Wars. The main stages of studying the figure of Metternich and his activities through the prism of the historical political processes of that time are analyzed, the dominant approaches and trends of modern research in historiography on the political and legal activities of Clemens von Metternich are identified. In the historiography of the study of the outlined topic, the main aspects are highlighted into directions, in particular, this is the classical historiography of the 19th century, the traditional historiography of the 20th century, the revisionist wave of the second half of the 20th century, modern historiography is represented by the latest research (the end of the 20th – the 21st centuries). The main directions of modern research and approaches to the study of Metternich as an outstanding political figure and diplomat of 19th-century Austria are described. It is concluded that the evolution of Metternich's historiography indicates a transition from political moralization

to an analytical understanding of his political role. The key role of Clemens Wenzel von Metternich in the organization and work of the Congress of Vienna (1814–1815) is examined, which aimed to restore political order in Europe after the defeat of Napoleon. It is concluded that Metternich's role in the Congress of Vienna was decisive, since he became the architect of post-Napoleonic Europe, creating a political order that ensured relative peace on the continent for almost forty years. It is summarized that Clemens Metternich, from the first years of his political activity, established himself as a skillful and far-sighted diplomat, and Metternich achieved his greatest successes in foreign policy, this was his calling and the pinnacle of his diplomatic career.

Key words: Austrian Empire, Clemens von Metternich, legal views, political and legal principles, Law, Congress of Vienna, Europe.

Діяльність тих чи інших історичних особистостей, державних діячів, політиків, зазвичай, ми оцінюємо через призму загальнолюдського та приватного, тобто розглядаємо, наскільки їхня діяльність була корисною для цивілізаційного прогресу, сприяла розвитку та вдосконаленню суспільних і політичних форм, в тому числі, наскільки були доцільними та виправданими засоби, які вони обрали для досягнення поставленої мети.

З цієї точки зору, вважаємо, що глибокий історичний та психологічний інтерес представляє особистість і політико-правова діяльність австрійського державного діяча Клеменса Меттерніха, який зумів протягом тридцяти восьми років не лише підтримувати політичний вплив Австрії як держави, а й стати фактичним керівником політики усієї Європи.

Ім'я Клеменса Венцеля Лотара фон Меттерніха (1773–1859) нерозривно пов'язане з політичною історією Європи першої половини XIX століття. Як австрійський канцлер і міністр закордонних справ, він став символом консерватизму та реставраційної політики після наполеонівських війн. Водночас історіографія постаті Меттерніха зазнала суттєвої еволюції – від осуду його діяльності як реакційної до сучасних спроб переосмислення її в контексті дипломатичної стабільності Європи.

Метою статті є аналіз основних етапів вивчення постаті Меттерніха та його діяльності через призму тогочасних історичних політичних процесів, формування його політико-правових поглядів та принципів та окреслення в історіографії домінантних підходів та тенденцій сучасних досліджень.

Меттерніх вважається по праву одним із найвідоміших дипломатів XIX століття, який з 1801 р. займався дипломатичною роботою в Австрії та Франції, з 1809 р. до 1821 р. був міністром закордонних справ

Австрії. У політику Європи Меттерніх увійшов, розірвавши тісні взаємини Росії та Франції, у 1814–1815 рр. головував на Віденському конгресі та був одним з організаторів Священного союзу (1815 р.), своєю діяльністю зміцнив та підвищив міжнародний авторитет Австрії [1].

«Я створював історію – ось чому я не мав часу її писати», – каже Меттерніх на початку своєї автобіографії. І з цим важко посперечатися, адже в часи, коли розпадалися одні держави й утворювалися інші, змінювалися політичні системи та режими, він півстоліття тримав руку на пульсі політичного життя Європи. На нашу думку, саме цим можна пояснити і сьогодні глибокий історичний інтерес, який представляє його особистість.

Перші публікації, присвячені Меттерніху, з'явилися невдовзі після його політичного занепаду 1848 року. Вони мали переважно мемуарний або полемічний характер. У працях сучасників – ліберальних публіцистів і діячів революцій 1848 р. – Меттерніх постав як архетиповий консерватор і реакціонер», ідеологічний захисник старого порядку, супротивник прогресу і національного визволення, головний організатор Віденського конгресу та «системи Відня», який придушував національні і ліберальні рухи (Карлсбадські декрети, цензура). Такі історики, як Генріх фон Трейчке та Томас Карлейль, сприймали його як символ старого режиму, який заважав розвитку демократії та національної єдності. Біографічні твори другої половини XIX ст. (наприклад, Ф. Гентца, його секретаря) містили спроби виправдати Меттерніха, але залишалися у межах апологетики [2]. Таким чином, можемо зробити висновок, що класична історіографія XIX ст. мала виразно оцінковий характер і відображала політичну поляризацію епохи.

У традиційній історіографії першої половини ХХ ст. Меттерніх залишався в європейській історичній науці втіленням «системи Відня» – символом дипломатії, що намагалася зберегти старі монархічні порядки. У працях таких істориків як Гарольд Ніколсон, Альберт Сорель, він зображений як архітектор європейського «Концерту держав», але при цьому – ворог національних рухів [3]. А у радянській історіографії Меттерніх оцінювався винятково негативно, як представник феодально-монархічної реакції, що придушувала визвольні рухи в Європі. Таким чином, домінував однобічний політико-ідеологічний підхід, який розглядав Меттерніх не стільки як дипломата, скільки як противника революцій.

Починаючи з 1950–1960-х років, у західній історіографії з'являється «ревізійний підхід», що прагнув звільнити образ Меттерніх від надмірної політичної схематизації. Його поведінка переосмислюють як прагматичну дипломатію: не просто «реакція», а активна політика підтримки династичного порядку і стабільності в Європі, інструменталізація балансу сил для збереження австрійського впливу. Тут дослідники наголошують на техніці переговорів, коаліційній політиці та адаптації до постнаполеонівського ландшафту. Історики Генрі Кіссінджер та Пол Шредер підкреслювали, що Меттерніх був не лише реакціонером, а й виступав за раціональний баланс сил і довготривалу європейську стабільність. Його політика розглядалася як реалістична дипломатія, спрямована на збереження миру після катастрофи наполеонівських війн. Особливу увагу дослідники приділяли механізмам міждержавних переговорів і рівновазі інтересів, що лягли в основу європейської політичної системи ХІХ ст. [4; 5]. У цей період формується новий образ Меттерніх – державного діяча-прагматика, а не лише консерватора.

Новітні дослідження в сучасній історіографії (кінець ХХ–ХХІ ст.) характеризуються міждисциплінарністю й спробою поєднати політичну, культурну та соціальну історію. Зокрема такі дослідники як А. Скед, Дж. Вудлі, Р. Івенс, вивчають Меттерніх в контексті інституційної модернізації Австрійської імперії, розвитку

бюрократичних структур і дипломатичної культури. Наголошується на його персональній дипломатії, умінні будувати коаліції та підтримувати баланс між великими державами, зокрема, роль Меттерніх у формуванні системи європейської дипломатії, його ставлення до націоналізму, адміністративні реформи в Австрії, персональні мережі агентів/секретарів (Ф. Гентц) і вплив на німецькі землі [6; 7; 8].

Сучасні праці також аналізують його спадок у контексті цілісності імперій і появи національних рухів. Таким чином, сучасна історіографія менше оцінює Меттерніх в категоріях «добро-зло», а більше – у контексті еволюції міжнародних відносин, де він став одним із творців тривалого європейського миру (1815–1848). Також помітним є інтерес до міжнародних комунікацій, ролі інформаційних мереж і впливу пропаганди, що відкриває нові грані в розумінні діяльності Меттерніх.

Основні напрями сучасних досліджень політичної діяльності Меттерніх можемо окреслити у наступних площинах:

1) дипломатична історія – аналіз балансу сил і стратегічного мислення Меттерніх; «реакціонер» чи «прагматичний дипломат»: чи був Меттерніх головним ідеологом реставрації чи практиком, що обирав інструменти залежно від ситуації?

2) соціокультурний підхід – вивчення його оточення, придворної культури, впливу ментальних уявлень;

3) соціальний вимір політики Меттерніх, а саме, її вплив на різні верстви населення, не лише на еліту;

4) порівняльні студії – зіставлення Меттерніх з іншими європейськими міністрами тієї доби (Талейраном, Палмерстоном);

5) історія ідей – дослідження його консерватизму як інтелектуального феномену, а не лише політичної позиції;

6) Віденський конгрес – Меттерніх як архітектор післянаполеонівської системи, його роль в компромісах між великими державами та довготривалій стабілізації континенту;

7) репресивна внутрішня політика – цензура, політика проти лібералізму, авторитарність підходів;

8) дипломатична майстерність і прагматизм – Меттерніх не був ідеологічним вундеркіндом реакції, а тонким диплома-

том, що використовував гнучкі альянси та переговорні технології;

9) націоналізм та німецьке питання – роль Австрії під проводом Меттерніха в німецьких справах, баланс між австрійською гегемонією та прагненнями німецьких держав;

10) особистісні та мережеві фактори – вплив оточення, письменницьких і дипломатичних контактів на політику.

11) наслідки політики Меттерніха для довгострокового розвитку Європи: стабілізація чи придушення модернізаційних процесів, що у результаті призвело до вибуху революцій 1848 р. [9].

Як бачимо, еволюція історіографії Меттерніха свідчить про перехід від політичної моралізації до аналітичного розуміння його політичної ролі. Якщо в XIX – початку XX ст. він сприймався як символ реакції, то сучасна наука розглядає його як архітектора дипломатичної системи, що забезпечила Європі десятиліття миру.

Правові погляди та принципи Клеменса фон Меттерніха були тісно пов'язані з його політичною філософією консерватизму та прагненням зберегти традиційний монархічний лад у Європі після потрясінь Французької революції та наполеонівських війн [10; 11]. Коротко їх можна охарактеризувати так:

1. *Принцип легітимізму.* Меттерніх вважав, що законною є та влада, що ґрунтується на монархічному принципі, а не на волі народу; династичні права монархів є природною основою політичного порядку; будь-які революційні уряди та революційні зміни, що порушують традиційну владу, є нелегітимними, бо руйнують спадкову законність. Тобто, право має захищати історичну та династичну законність влади.

2. *Принцип монархічного абсолютизму (поміркованого).* Меттерніх виступав проти правового обмеження монархічної влади, парламентського представництва, політичних прав і свобод у дусі лібералізму. Монарх – основа політичного й правового порядку. Конституційні обмеження влади він вважав небезпечними, парламенти та представницькі інституції – загроза стабільності, негативно ставився до ліберального конституціоналізму. Також вважав, що конституції, створені під тиском рево-

люційних рухів, небезпечні й ведуть до хаосу. Тобто, право має зміцнювати владу монарха, а не обмежувати її.

3. *Прагнення зберегти правовий статус-кво в Європі.* У рамках системи Віденського конгресу та Священного союзу Меттерніх просував ідею міжнародної координації монархій, спільної боротьби з революційними та націоналістичними рухами. Міжнародне право повинно забезпечувати баланс сил у Європі, недопустимі односторонні зміни кордонів або державного ладу, будь-які зміни можливі лише консенсусом великих держав. На його думку, право в міжнародній політиці – інструмент стабільності, легітимності та рівноваги сил, а міжнародне право – спільний механізм оборони монархічного ладу.

4. *Антиреволюційний та антинаціоналістичний принцип.* Політичний радикалізм, лібералізм і націоналізм – загроза державі. Держава має право й обов'язок обмежувати свободи, якщо вони ведуть до революції, тобто свободи й права діють лише в межах, що не підривають порядок.

5. *Принцип поліційної держави,* в тому числі репресивна правова політика у середині Австрійської імперії. Меттерніх підтримував законодавчі заходи, спрямовані на контроль за університетами, цензуру пресу, заборону політичних товариств, переслідування ліберальних і національних рухів, наприклад, Карлсбадські декрети (1819) у Німецькому Союзі встановили суворий поліційний нагляд, цензуру і контроль над університетами. Тобто, запровадження цензури – легітимний засіб охорони порядку, повсякденний нагляд за підозрілими групами – захист безпеки, законодавство та поліція – інструменти підтримки стабільності.

6. *Патерналістичне тлумачення прав людини.* Меттерніх вважав, що права людини не є природними, а надаються державою. Народ має бути «охоронюваний» монархом. Держава визначає межі політичних і громадянських свобод, індивідуальні свободи можливі тільки тоді, коли не загрожують суспільному ладові; національні рухи (італійські, німецькі, угорські) несуть ризик дестабілізації та порушення європейського балансу. Таким чином, права людини не абсолютні, а є вони вторинними щодо державного порядку.

Таким чином, правові погляди Меттерніха можна вважати класичним консервативним позитивізмом: право має гарантувати порядок, стабільність і непорушність монархічного ладу; індивідуальні свободи та політичні нововведення – небезпечні; міжнародне право повинно підтримувати легітимні династії та стримувати революції.

Клеменс Венцель фон Меттерніх відіграв ключову роль у роботі Віденського конгресу (1814–1815 рр.), який мав на меті відновлення політичного порядку в Європі після поразки Наполеона [11].

Віденський конгрес – конференція послів великих держав Європи, очолювана австрійським дипломатом Клементом фон Меттерніхом, яка проходила у Відні з 18 вересня 1814 р. по 9 червня 1815 р. До австрійської столиці з'їхалися понад двісті дипломатів майже з усіх країн континенту. Мета конгресу полягала в урегулюванні територіальних питань, фактично в зміні континентальної політичної карти після розгрому наполеонівської Франції. Серед основних питань конгресу були переділ Європи на користь країн-переможниць, відновлення монархічної влади в Європі та запобігання будь-якій можливості повернення Наполеона до влади. На основі рішень Віденського конгресу Францію позбавили всіх завойованих раніше земель.

Переможці прагнули відновити монархію, повалені після Великої французької революції, повернути на континент мир і спокій, але при цьому перекроїти карту Європи – кожен на свою користь. Для підтримки встановленого порядку і монархічних принципів був створений Священний союз між Росією, Австрією та Пруссією.

У результаті перерозподілу територій Австрія відновила владу над Ломбардією та Венецією та отримала провідну роль у Німецькому союзі; Англія закріпила за собою Мальту, Цейлон і Капську колонію; Пруссія отримала частину Саксонії та Рейнську область; Нідерланди були об'єднані з Бельгією в єдине Королівство Нідерландів; Росія отримала частину Польщі з Варшавою, зберегла Фінляндію та Бессарабію, а також приєднала Холмщину та Підляшшя [12].

Незвичайною особливістю Віденського конгресу є те, що він не був традиційним

конгресом у тогочасному розумінні цього слова – учасники ніколи не зустрічалися на пленарному засіданні, і велика частина обговорень відбулася протягом неофіційних засідань серед великих держав, без присутності великої кількості делегатів менших держав.

Організатором і головним дипломатом конгресу був Клеменс Меттерніх, як міністр закордонних справ Австрійської імперії, фактично був головним координатором роботи конгресу. Завдяки його дипломатичним здібностям Відень став центром європейської політики. Він забезпечив стабільність і вплив Австрії у переговорах між провідними державами – Великою Британією, Пруссією, Росією та Францією.

Прихильник принципу легітимізму і рівноваги сил Меттерніх відстоював ідею відновлення старих династій, які були усунені під час революцій і наполеонівських війн, а також прагнув запобігти повторенню революцій у Європі. Його метою було створення системи, де жодна держава не мала б переваги – це так звана європейська рівновага сил.

Посередник між великими державами Меттерніх майстерно балансував між інтересами Росії (яка прагнула впливу на Польщу), Пруссії (яка хотіла розширення на заході), Британії (що дбала про морську рівновагу) та Франції (яка прагнула повернення до великої політики). Завдяки його дипломатії було уникнуто нової війни між союзниками. Автор так званої "системи Меттерніха" – основи післянаполеонівського порядку. На конгресі закладено принципи, які діяли в Європі до революцій 1848 року: збереження монархічного ладу, боротьба з ліберальними й національними рухами, колективна безпека через регулярні конгреси великих держав. Також результатом конгресу стало зміцнення позицій Австрії, в результаті рішень конгресу Австрія отримала контроль над Північній Італією (Ломбардія, Венеція), зберегла вплив у Німеччині та стала центром нової політичної системи Європи [13]. Роль Меттерніха у Віденському конгресі була вирішальною, він став архітектором післянаполеонівської Європи, створивши політичний порядок, що забезпечив відносний мир на континенті майже на сорок років.

Правові принципи Меттерніха – це системна концепція, спрямована на збереження традиційної монархії, придушення революційності й захист європейської рівноваги. Право, на його думку, не є інструментом зміни суспільства, а інструментом його охорони. Сьогодні образ Меттерніха –

це не лише постать консерватора, а й високопрофесійного дипломата, який передбачав необхідність міжнародної співпраці та балансу інтересів. Його історіографічний портрет, таким чином, став складнішим і багатовимірним, що відповідає сучасному баченню історії як поліцентричного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Меттерніх Клеменс-Венцель-Лотар фон. Шевченківська енциклопедія: у 6 т. Т.4. Київ: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2013. С. 189-190.
2. Gentz F. Briefe und Tagebücher. Wien: Böhlau Verlag, 1910.
3. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Congress-of-Vienna>
4. Кіссінджер Г. Відновлений світ: Меттерніх, Каслрі та проблеми миру, 1812–1822. Київ : Основи, 2000. 378 с.
5. Schroeder P. The Transformation of European Politics, 1763–1848. Oxford University Press, 1994.
6. Sked A. Metternich and Austria: An Evaluation. Palgrave Macmillan, 2008.
7. Woodley J. Metternich and the Vienna System: Modern Interpretations of 19th Century Diplomacy. European Review of History. 2022.
8. Even R. The Real Metternich: Conservative Diplomacy and the Balance of Power. Cambridge, 2019.
9. Мільчев В. І. Європейська дипломатія XIX століття. Київ : Либідь, 2003.
10. Тейлор Дж. Габсбурзька монархія 1809-1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів, 2002. 268 с.
11. Папенко Н. С. Зовнішня політика Австрії на початку XIX ст.: стратегія і тактика. Історичний журнал. 2003. № 2. С. 72-77.
12. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 712 с.
13. Гуржій О. І. Європейська історія Нового часу (XVIII–XIX ст.). Київ : Знання, 2012.

REFERENCES:

1. Metternikh Klemens-Ventsel'-Lotar fon. [Metternich Clemens-Wentzel-Lothar von]. Shevchenko Encyclopedia: in 6 volumes. T.4. Kyiv: T. G. Shevchenko Institute of Literature, 2013. P. 189–190. [in Ukrainian].
2. Gentz, F. (1910). Briefe und Tagebücher. [Letters and diaries]. Wien: Böhlau Verlag. [in German].
3. Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/event/Congress-of-Vienna>.
4. Kissinger, G. (2000). Vidnovlenyy svit: Metternikh, Kaslri ta problemy myru, 1812–1822. [The World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problems of Peace, 1812–1822]. Kyiv: Osnovy, 378 p. [In Ukrainian].
5. Schroeder, P. (1994). The Transformation of European Politics, 1763–1848. Oxford University Press.
6. Sked, A. (2008). Metternich and Austria: An Evaluation. Palgrave Macmillan.
7. Woodley, J. (2022). Metternich and the Vienna System: Modern Interpretations of 19th Century Diplomacy. European Review of History.
8. Even, R. (2019). The Real Metternich: Conservative Diplomacy and the Balance of Power. Cambridge.
9. Milchev, V. I. (2003). Yevropeys'ka dyplomatiya XIX stolittya. [European Diplomacy of the 19th Century]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Taylor, J. (2002). Habsburz'ka monarkhiya 1809-1918: Istoriya Avstriys'koyi imperiyi ta Avstro-Uhorshchyny. [The Habsburg Monarchy 1809-1918: a History of the Austrian Empire and Austria-Hungary]. Lviv, 268 p. [in Ukrainian].

11. Papenko, N. S. (2003). Zovnishnya polityka Avstriyi na pochatku XIX stolittya: stratehiya i taktyka. [Foreign politics of Austria at the beginning of the 19th century: strategy and tactics]. *Historical Journal*. №. 2. P. 72–77. [in Ukrainian].

12. Zollner, E. (2001). Istoriya Avstriyi. [History of Austria]. Lviv, 712 p. [in Ukrainian].

13. Gurzhiy, O. I. (2012). Yevropeys'ka istoriya Novoho chasu (XVIII–XIX st.). [European History of the Modern Age (18th–19th centuries)]. Kyiv: Znannya, [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 17.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 340.12:321.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/4>

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: УКРАЇНА, ВЕЛИКОБРИТАНІЯ, США

Демчук Антон Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
декан юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-7827-0698

Ленгер Яна Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2666-9709

Стаття присвячена порівняльно-теоретичному аналізу прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя в Україні, Великобританії та США. Розглянуто сучасні концептуальні засади цих понять у науковій доктрині, включно з ідеями А. Дайсі, Л. Фуллера, які визначають верховенство права як систему, що забезпечує підпорядкування держави закону, юридичну визначеність та захист прав особи. Права людини розглядаються як аксіологічне ядро правової держави, а доступ до правосуддя – як інституційний та процесуальний механізм реалізації цього принципу. Окремо проаналізовано реалізацію цих засад у різних правових системах. В Україні зазначено, що конституційне закріплення прав і свобод поєднується із системними викликами: інституційною нестабільністю судової влади, надмірною тривалістю судових процедур, проблемами виконання рішень та обмеженням доступом до правової допомоги. У Великобританії акцент зроблено на формальну стабільність судової системи, вплив практики ЄСПЛ на стандарти доступу до правосуддя та проблеми, пов'язані з фінансовими та процедурними бар'єрами. В США аналізовано конституційно-судову модель, де сильний судовий контроль поєднується з нерівним соціальним доступом до правосуддя. Особливу увагу приділено практиці ЄСПЛ щодо України, що демонструє системні проблеми доступу до суду, надмірну тривалість проваджень та невиконання рішень. Розглянуто ключові справи: *Ivanov v. Ukraine*, *Burmych and Others v. Ukraine*, *Volkov v. Ukraine*, *Merit v. Ukraine*, *Zubko and Others v. Ukraine*, які підкреслюють необхідність інституційних реформ та забезпечення ефективного судового захисту. Додатково проаналізовано загальноєвропейські рішення (*Golder v. UK*, *Bellet v. France*, *Kudła v. Poland*, *Burdov v. Russia*) як теоретичну основу формування стандартів. На основі порівняльного аналізу зроблено висновок про універсальний характер прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя, а також про відмінності в механізмах їх реалізації залежно від історичних, соціально-економічних та інституційних особливостей правових систем. Розділ формує підґрунтя для подальшого дослідження ефективності імплементації європейських стандартів у національні правові системи та розробки пропозицій щодо вдосконалення доступу до правосуддя в Україні.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, суд, верховенство права, конституційна юстиція, права людини, Україна, Великобританія, США, практика ЄСПЛ.

Demchuk Anton, Lenher Yana. Access to justice as a component of the rule of law: Ukraine, Great Britain, the United States

The article is devoted to a comparative theoretical analysis of human rights, the rule of law, and access to justice in Ukraine, the United Kingdom, and the United States. It examines

the contemporary conceptual foundations of these concepts in scientific doctrine, including the ideas of A. Dicey, L. Fuller, who define the rule of law as a system that ensures the subordination of the state to the law, legal certainty, and the protection of individual rights. Human rights are considered as the axiological core of the rule of law, and access to justice as the institutional and procedural mechanism for implementing this principle.

The implementation of these principles in different legal systems is analyzed separately. In Ukraine, it is noted that the constitutional consolidation of rights and freedoms is combined with systemic challenges: institutional instability of the judiciary, excessive length of court proceedings, problems with the enforcement of decisions, and limited access to legal aid. In the UK, the focus is on the formal stability of the judicial system, the influence of ECHR practice on standards of access to justice, and problems related to financial and procedural barriers. In the US, the constitutional-judicial model is analyzed, where strong judicial control is combined with unequal social access to justice.

Particular attention is paid to the practice of the ECHR regarding Ukraine, which demonstrates systemic problems of access to court, excessive length of proceedings, and non-enforcement of decisions. Key cases are examined: Ivanov v. Ukraine, Burmych and Others v. Ukraine, Volkov v. Ukraine, Merit v. Ukraine, Zubko and Others v. Ukraine, which emphasize the need for institutional reforms and effective judicial protection. In addition, pan-European decisions (Golder v. UK, Bellet v. France, Kudła v. Poland, Burdov v. Russia) are analyzed as a theoretical basis for the formation of standards.

Based on a comparative analysis, a conclusion is made about the universal nature of human rights, the rule of law, and access to justice, as well as about the differences in the mechanisms for their implementation depending on the historical, socio-economic, and institutional characteristics of legal systems. The chapter lays the groundwork for further research on the effectiveness of implementing European standards in national legal systems and developing proposals for improving access to justice in Ukraine.

Key words: justice, access to justice, court, rule of law, constitutional justice, human rights, Ukraine, United Kingdom, United States, ECHR practice.

У сучасній правовій доктрині права людини, верховенство права та доступ до правосуддя розглядаються як взаємопов'язані та взаємозумовлені елементи концепції правової держави [1; 2; 3]. Права людини становлять її аксіологічне ядро, оскільки саме вони визначають межі допустимого втручання держави у сферу індивідуальної свободи. Верховенство права, у свою чергу, виступає системоутворюючим принципом, що забезпечує підпорядкування публічної влади праву, юридичну визначеність, заборону свавілля та ефективний судовий контроль.

Класичне розуміння верховенства права, сформульоване А. Дайсі, ґрунтується на ідеях панування закону, рівності всіх перед правом та вирішальній ролі судів у захисті прав особи [4]. У подальшому ці положення були розвинуті в працях Л. Фуллера, який пов'язував верховенство права з внутрішньою моральністю права, а також Р. Дворкіна, який наголошував на пріоритеті прав як «козирів» проти дискреції державної влади. У цьому контексті доступ до правосуддя постає не

лише як процедурне право, а як матеріальна гарантія реалізації принципу верховенства права.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно підкреслює, що право на справедливий суд і доступ до правосуддя є невід'ємною складовою верховенства права як спільної спадщини держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5]. У рішеннях у справах «Golder v. the United Kingdom» та «Bellet v. France» Суд сформулював доктрину доступу до суду як елементу права на справедливий розгляд справи, наголосивши, що будь-які обмеження цього права мають бути пропорційними та не порушувати його сутнісного змісту [6; 7].

Таким чином, у теоретичному вимірі доступ до правосуддя слід розглядати як інституційний і процесуальний механізм, що забезпечує практичну дієвість прав людини та реалізацію принципу верховенства права. Відсутність ефективного доступу до суду нівелює декларативний характер прав і трансформує верховенство права у формальну, а не змістовну категорію.

В Україні права людини, верховенство права та доступ до правосуддя мають конституційне закріплення та декларуються як основоположні принципи функціонування держави. Конституційна модель правової держави ґрунтується на визнанні людини, її життя і гідності найвищою соціальною цінністю, а також на обов'язку держави забезпечувати судовий захист прав і свобод. Водночас практична реалізація цих засад характеризується низкою системних викликів, зокрема інституційною нестабільністю судової влади, надмірною тривалістю судових процедур, проблемами виконання судових рішень та обмеженою доступністю правової допомоги для соціально вразливих груп. Таким чином, українська модель правової держави перебуває у стадії трансформації, поєднуючи формальну відповідність європейським стандартам із потребою поглибленої інституційної імплементації.

Доступ до правосуддя є не лише процедурною гарантією реалізації прав людини, а й самостійною матеріальною складовою принципу верховенства права. У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) доступ до суду трактується як невід'ємний елемент права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У рішенні у справі *Golder v. the United Kingdom* ЄСПЛ уперше прямо визнав право на доступ до суду складовою статті 6 Конвенції, наголосивши, що це право було б ілюзорним, якби держава могла довільно перешкоджати особі звернутися до суду [6]. Подальший розвиток цієї правової позиції відбувся у справі *Bellet v. France*, у якій Суд зазначив, що будь-які обмеження доступу до суду повинні переслідувати легітимну мету та бути пропорційними, не порушуючи сутнісного змісту права [7].

Застосування зазначених стандартів до України дало змогу ЄСПЛ сформувати послідовну практику, яка свідчить про наявність системних проблем у сфері доступу до правосуддя. Так, у справі *Merit v. Ukraine* Суд констатував порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судового провадження, підкресливши, що затягування розгляду

справи позбавляє судовий захист його ефективності [13].

Особливе значення для характеристики стану верховенства права в Україні мають пілотні рішення ЄСПЛ. У справі *Ivanov v. Ukraine* Суд визнав системний характер проблеми невиконання національних судових рішень і наголосив, що право на суд було б позбавлене практичного сенсу, якби остаточні й обов'язкові судові рішення залишалися невиконаними [10]. Цей підхід було підтверджено у справі *Burmych and Others v. Ukraine*, у якій ЄСПЛ фактично констатував структурну неспроможність держави забезпечити виконання судових рішень як ключовий елемент доступу до правосуддя [11].

Інституційний вимір верховенства права та доступу до правосуддя розкрито у справі *Volkov v. Ukraine*, де Суд дійшов висновку, що порушення гарантій незалежності та безсторонності суддів підриває довіру до правосуддя та несумісне з принципом верховенства права [12].

Отже, практика ЄСПЛ щодо України свідчить, що доступ до правосуддя повинен оцінюватися не лише з позицій формальної наявності судових механізмів, а й з огляду на їх ефективність, розумні строки розгляду справ, обов'язковість виконання судових рішень та реальну незалежність судової влади.

Правова система Великобританії історично сформувалася як зразок реалізації принципу верховенства права, що ґрунтується на судових прецедентах, парламентському суверенітеті та високому рівні процесуальної культури. У доктринальному вимірі верховенство права розглядається як механізм стримування державної влади та гарантія індивідуальної свободи. Доступ до правосуддя традиційно визнається ключовою складовою цього принципу, оскільки саме через суд особа може ефективно захистити свої права.

Практика Європейського суду з прав людини щодо Великобританії суттєво вплинула на розвиток стандартів доступу до правосуддя. У справі «*Golder v. the United Kingdom*» Суд уперше прямо визнав право доступу до суду складовою статті 6 Конвенції, наголосивши, що позбавлення особи можливості звернутися до суду суперечить самій ідеї верховен-

ства права [6]. У подальших рішеннях Суд розвивав підхід, відповідно до якого процесуальні бар'єри, фінансові обмеження або надмірні формалізовані вимоги можуть порушувати право на справедливий суд.

Водночас реформи у сфері правової допомоги у Великобританії зумовили певні виклики для забезпечення реального доступу до правосуддя, що неодноразово ставало предметом доктринальної критики та аналізу крізь призму стандартів ЄСПЛ. Таким чином, британська модель ілюструє високий рівень формальних гарантій за наявності ризиків їх фактичного звуження.

У Сполучених Штатах Америки принципи прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя реалізуються в межах конституційно-судової моделі, що передбачає активну роль судів у захисті прав і свобод. Верховенство права забезпечується через жорсткий поділ влади, судовий контроль за конституційністю законів та прецедентну систему.

Хоча США не є стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підходи ЄСПЛ до доступу до правосуддя часто використовуються як порівняльний стандарт у науковому аналізі. Зокрема, акцент ЄСПЛ на пропорційності обмежень доступу до суду та на необхідності ефективних засобів правового захисту дозволяє критично оцінити американську модель, у якій значну роль відіграють фінансові чинники. Висока вартість судового захисту та обмежений обсяг безоплатної правової допомоги створюють структурні бар'єри для реалізації права на суд.

Таким чином, американська модель поєднує сильний судовий конституціоналізм із соціально нерівним доступом до правосуддя, що контрастує з європейським підходом, орієнтованим на забезпечення мінімальних стандартів доступності правового захисту.

Практика Європейського суду з прав людини щодо України свідчить про системний характер проблем у сфері доступу до правосуддя та реалізації принципу верховенства права. Суд неодноразово констатував порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судового розгляду, обмеженням доступу до суду та невиконанням остаточних судових рішень.

У рішеннях «Kudła v. Poland» та «Burdov v. Russia», які мають загальноєвропейське значення і застосовуються до України за аналогією, Суд сформулював стандарт ефективного засобу правового захисту у разі порушення права на розгляд справи у розумний строк та права на виконання судового рішення [8; 9]. У справах проти України ЄСПЛ послідовно підкреслює, що невиконання рішень національних судів нівелює саму сутність права на справедливий суд і суперечить принципу верховенства права.

Таким чином, практика ЄСПЛ виконує для України не лише коригуючу, а й системоутворюючу функцію, визначаючи напрями інституційних реформ та підвищення ефективності судового захисту прав людини.

Порівняльний аналіз України, Великобританії та США з урахуванням практики Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок про універсальний характер прав людини, верховенства права та доступу до правосуддя як засад правової держави. Водночас механізми їх реалізації істотно відрізняються залежно від історичних традицій, інституційної архітектури та соціально-економічних умов [1; 5].

Україна перебуває у процесі трансформації від формально-нормативної моделі до змістовного забезпечення доступу до правосуддя, що підтверджується усталеною практикою ЄСПЛ щодо надмірної тривалості проваджень та проблем виконання судових рішень [8; 9]. Великобританія демонструє стабільність судових традицій за наявності сучасних викликів у сфері доступності правової допомоги, тоді як США втілюють потужну модель судового конституціоналізму, яка потребує критичної оцінки з позицій європейських стандартів ефективного судового захисту.

Висновки. Права людини, верховенство права та доступ до правосуддя є взаємопов'язаними складовими концепції правової держави, які забезпечують захист індивідуальних свобод та обмеження влади держави. Практика ЄСПЛ встановлює стандарти доступу до правосуддя, включаючи право на ефективний судовий захист, пропорційність обмежень і забезпечення виконання судових рішень, що

має безпосереднє значення для України. Порівняльний аналіз свідчить про універсальний характер принципів прав людини

та верховенства права та про необхідність інституційних реформ для забезпечення їх ефективного виконання в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). Rome, 4 November 1950. URL: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights>
2. Bingham T. The Rule of Law. London: Penguin Books, 2010. URL: <https://www.penguin.co.uk/books/103/1033989/the-rule-of-law/97>
3. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books>
4. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan, 1915. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law>
5. European Court of Human Rights. Case of *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), Judgment of 26 April 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
6. European Court of Human Rights. Case of *Golder v. the United Kingdom*, Judgment of 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
7. European Court of Human Rights. Case of *Bellet v. France*, Judgment of 4 December 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>
8. European Court of Human Rights. Case of *Kudła v. Poland*, Judgment of 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>
9. European Court of Human Rights. Case of *Burdov v. Russia*, Judgment of 7 May 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>
10. European Court of Human Rights. Case of *Ivanov v. Ukraine*, Judgment of 15 October 2009 (pilot judgment). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94863>
11. European Court of Human Rights. Case of *Burmych and Others v. Ukraine*, Judgment of 12 October 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>
12. European Court of Human Rights. Case of *Volkov v. Ukraine*, Judgment of 9 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>
13. European Court of Human Rights. Case of *Merit v. Ukraine*, Judgment of 30 March 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61664>

REFERENCES:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). Rome, 4 November 1950. Retrieved from: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights>
2. Bingham, T. (2010). The Rule of Law. London : Penguin Books. Retrieved from: <https://www.penguin.co.uk/books/103/1033989/the-rule-of-law/97>
3. Dworkin, R. (1977). Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press. Retrieved from: <https://www.hup.harvard.edu/books>
4. Dicey, A.V. (1915). Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan. Retrieved from: <https://oll.libertyfund.org/title/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law>
5. European Court of Human Rights. Case of *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1), Judgment of 26 April 1979. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
6. European Court of Human Rights. Case of *Golder v. the United Kingdom*, Judgment of 21 February 1975. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
7. European Court of Human Rights. Case of *Bellet v. France*, Judgment of 4 December 1995. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>
8. European Court of Human Rights. Case of *Kudła v. Poland*, Judgment of 26 October 2000. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>
9. European Court of Human Rights. Case of *Burdov v. Russia*, Judgment of 7 May 2002. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>

10. European Court of Human Rights. Case of *Ivanov v. Ukraine*, Judgment of 15 October 2009 (pilot judgment). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94863>
11. European Court of Human Rights. Case of *Burmych and Others v. Ukraine*, Judgment of 12 October 2017. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>
12. European Court of Human Rights. Case of *Volkov v. Ukraine*, Judgment of 9 January 2013. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>
13. European Court of Human Rights. Case of *Merit v. Ukraine*, Judgment of 30 March 2004. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61664>

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 06.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/5>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ

Павлик Юрій Володимирович,

аспірант юридичного факультету

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0000-5728-5105

Книш Сергій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права

юридичного факультету

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-0717-1430

У статті розкрито поняття та правову природу контрольної функції держави як ключового елемента публічного управління, покликаною забезпечити законність, ефективність і підзвітність діяльності органів влади. Обґрунтовано, що контрольна функція держави виступає невід'ємною складовою механізму реалізації державної влади та має тісний зв'язок із правом осіб на оскарження рішень контролюючих органів. Проведено аналіз еволюції контрольної функції в історико-правовому вимірі, з обґрунтуванням тези про те, що ефективне та пропорційне здійснення державного контролю є запорукою забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами, а також дотримання принципу верховенства права. Досліджено роль правового механізму оскарження як інструменту захисту прав і свобод суб'єктів господарювання у відносинах із контролюючими органами. Перспективи вдосконалення полягають в: уніфікації процедур контролю з єдиним ядром процесуальних гарантій; послідовному впровадженні адаптивного, ризик-орієнтованого підходу з пріоритетом превенції; забезпеченні прозорості алгоритмів і доступності ефективних засобів юридичного захисту. Саме така модель дозволяє поєднати захист публічного інтересу з реальним забезпеченням прав приватних осіб та відповідає конституційним засадам і європейським стандартам належного врядування.

Ключові слова: контрольна функція держави, контролюючі органи, оскарження рішень, правове регулювання, правовий захист.

Pavlyk Yurii, Knysh Serhii. The Concept and Nature of the State's Control Function within the Legal Framework for Appealing Decisions by Regulatory Bodies

The article reveals the concept and legal nature of the state's control function as a key element of public administration designed to ensure the legality, efficiency, and accountability of government activities. It is substantiated that the state's control function is an integral component of the mechanism for exercising state power and is closely linked to the right of individuals to appeal the decisions of regulatory authorities. An analysis of the evolution of the control function in the historical and legal dimension is provided, which supports the thesis that the effective and proportionate exercise of state control is a guarantee of balancing public and private interests, as well as upholding the principle of the rule of law. The role of the legal appeal mechanism as a tool for protecting the rights and freedoms of business entities in their relations with regulatory authorities is examined. Prospects for improvement include: unification of control procedures with a single core of procedural guarantees; consistent implementation of an adaptive, risk-oriented approach with a priority on prevention; ensuring transparency of algorithms and availability of effective legal remedies. It is this model that allows combining the protection of the public interest with the real protection of the rights of individuals and meets constitutional principles and European standards of good governance.

Key words: state's control function, regulatory authorities, appealing decisions, legal regulation, legal protection.

Контрольна функція держави є невід'ємною частиною механізму здійснення публічної влади, що поєднує захист публічного інтересу із забезпеченням законності, стабільності, правопорядку і передбачуваності в суспільних відносинах. У широкому розумінні під контрольною функцією держави слід розуміти діяльність державних органів, яка полягає у спостереженні, аналізі й перевірці об'єктів контролю і спрямована на запобігання, виявлення й припинення дій, що суперечать установленим державою нормам, правилам і стандартам [1, с. 30]. Макаренко Ю.С., цитуючи Бандурку О.М., визначає, що сутність і призначення державного контролю полягає в: спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта; отриманні об'єктивної й достовірної інформації про стан законності та дисципліни; застосуванні заходів щодо попередження й усунення порушень законодавства; виявленні причин та умов, що сприяли порушенню правових норм; застосуванні заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм права [2, с. 62].

Вказана функція має подвійний характер: з одного боку, вона виступає гарантією охорони публічного інтересу та засобом захисту суспільства від порушень, а з іншого – потенційним джерелом надмірного втручання держави у сферу приватних прав і свобод у разі порушення вимог законності, обґрунтованості та пропорційності, якщо реалізується без належних правових обмежень і гарантій. Вказане твердження ілюструють погляди європейського науковця Жака Зіллера, наведені у статті Михайлова Г.М., у відповідності до яких, наслідки контролю органів влади можуть бути подвійними: з одного боку – забезпечується нормальне функціонування адміністрації та дотримання принципів права та демократії, з іншого – контроль інколи виступає як гальмо швидкої та ефективної дії органів влади [3, с. 8].

З врахуванням вищенаведеного, сучасна доктрина розглядає контроль не ізольовано, а у взаємозв'язку з процедурними гарантіями належного врядування та ефективними механізмами оскарження.

Актуальність дослідження контрольної функції в Україні зумовлена, по-перше, євроінтеграційними процесами (потребою гармонізації процедур контролю із стандартами Європейського Союзу – прозорість, неупередженість, «право бути вислуханим», ефективне оскарження), по-друге, цифровізацією державного управління (ризик-орієнтовані методики, електронні кабінети, інтегровані реєстри, системи управління ризиками), і, по-третє, умовами воєнного стану, коли посилення контролю об'єктивно необхідне для безпеки й оборони, але повинно ґрунтуватися на принципах верховенства права, пропорційності та тимчасовості [4, 5].

Сутнісну структуру контрольної функції зручно описати через процесуальний цикл: спостереження (моніторинг) – перевірка – оцінка – реагування. У наукових працях цей цикл деталізується як три стадії – підготовча, центральна (аналітична) та підсумкова [6, с. 31–32]. На моніторинговому етапі здійснюється безперервне відстеження поведінки суб'єктів (у т. ч. через електронні кабінети, регулярну звітність, аналіз даних). Етап перевірки охоплює планові/позапланові інспекції, виїзні ревізії, камеральні форми контролю. Оцінка передбачає співвіднесення встановлених фактів із правовими вимогами, стандартами та принципами. На етапі реагування ухвалюються заходи – від рекомендацій і попереджень до стягнень і примусових дій, із наступним контролем за виконанням. Ця логіка відповідає сучасному уявленню про контроль як про «управлінський цикл», невіддільний від обов'язку належно мотивувати рішення та забезпечити можливість їх перегляду через процедуру оскарження.

Інструментарій сучасного державного контролю багатокomпонентний та передбачає превентивні (ліцензування, сертифікація, консультації), наглядові (перевірки, аудит, ревізії), санкційні (штрафи, адміністративні стягнення, призупинення діяльності), примусові (вилучення, арешт, конфіскація) та інформаційно-аналітичні (реєстри, статистика, автоматизовані ризик-системи) засоби. Синергія цих груп – ключ до пропорційного контролю: ризик-орієнтація дозволяє концентрувати перевірки там, де ризики високі, а превенція – знижувати кількість порушень серед

добросовісних суб'єктів. Пропорційність у такій моделі – не декларація, а операційний принцип, який передбачає, що втручання має бути необхідним і достатнім для досягнення легітимної мети, що прямо корелюється з європейською три-складовою перевіркою (легітимна мета – необхідність у демократичному суспільстві – співмірність), яку ЄСПЛ послідовно застосовує [5].

В українських реаліях нормативну основу для процедур у сфері господарювання створює Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V, який закріплює «законність, прозорість, пропорційність, презумпцію правомірності діяльності суб'єкта господарювання» та встановлює строки проведення планових заходів (наприклад, до 10 роб. днів для малого бізнесу) [7, ст. 5]. Проте фрагментація правового поля – співіснування загального режиму з численними винятками у Податковому, Митному та інших кодексах – створила «нерівність процедурних гарантій» між галузями: від підстав і строків перевірок до стандартів доказування та моделей адміністративного оскарження. На цю проблему вказують як доктрина (зокрема, критика сфери винятків та термінологічної плутанини між «контролем» і «наглядом»), так і практика [8, с. 17; 9, с. 90]. Правовий наслідок – непередбачуваність для адресатів і ризик протилежних практик для органів, що піддажує такі базові ідеї адміністративної процедури, як правова визначеність і довіра до держави.

Тому, право на оскарження стає структурним елементом контрольної функції, без якого контроль перетворюється на одностороннє владне втручання. Конституція України гарантує «право на судовий захист» (ст. 55) [10], а Кодекс адміністративного судочинства України покладає на адміністративні суди завдання перевіряти, чи прийнято рішення «на підставі, у межах повноважень та у спосіб», «з метою, з якою повноваження надано», «обґрунтовано», «безсторонньо», «добросовісно», «розсудливо», «з дотриманням принципу рівності», «пропорційно», «з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення», «своєчасно, про-

тягом розумного строку» [11, ст. 2; 4]. Саме такий стандарт судового контролю – повний, інтенсивний і принципоорієнтований – забезпечує матеріальний зміст пропорційності та ефективності захисту. У площині контрольної діяльності це означає, що будь-які перевірки, примусові чи санкційні заходи, які впливають на права, повинні піддаватися реальному (а не формальному) перегляду – з можливістю оцінити достатність доказів, межі дискреції та зв'язок між метою і втручанням.

Зміст контрольної функції розкривається через відповідні принципи. На передньому плані – верховенство права і його складові: законність, пропорційність, правова визначеність, повага до прав людини [12, с. 58–59]. У сфері процедур – право бути вислуханим (реальна можливість подати пояснення, заперечення, докази до ухвалення рішення), обов'язок мотивувати кожний акт (із урахуванням «усіх обставин, що мають значення для прийняття»), строковість (обмеження тривалості перевірок), неупередженість (виключення конфлікту інтересів), можливість ефективного оскарження [7; 10; 11]. У доктринальному ракурсі це зсуває акцент із «каральності» на процедурні гарантії, які передбачають визначеність повноважень контролерів у законі, мотивування прийнятих ними рішень, право бути вислуханим, судовий нагляд, що прямо підкреслюється в українських джерелах.

Національні трансформації після 1991 року – й особливо після 2014 та 2022 років – відобразилися у зміщенні вектору контролю «від тотального контролю держави над суспільством до підконтрольності держави суспільству». На рівні норм це виражається у рамкових принципах Закону № 877-V, у посиленні інститутів підзвітності (НАБУ, НАЗК, е-декларування), у впровадженні ризик-аналізу в податковій та митній сферах, а також у часових обмеженнях/особливостях контрольних режимів в умовах воєнного стану (тимчасове зменшення перевірок у господарській сфері при одночасному посиленні контролю в критичних секторах) [13, с. 14]. Такий розвиток відповідає європейським трендам: контроль трактується як інструмент забезпечення підзвітності, а не як самоціль, з метою

досягнення балансу між публічним інтересом і правами людини.

Проблеми дискреції та дублювання повноважень посідають центральне місце в дискусії про межі контролю. Використання неконкретних підстав для позапланових заходів («наявність інформації», «ризик ухилення» без чітких критеріїв), дублювання перевірок одного факту різними органами та опора на закриті чи неперевірені «аналітичні» дані створюють правову невизначеність для підконтрольних суб'єктів та відкривають простір для свавільних дій з боку контролюючих органів. У сучасній судовій практиці підкреслюється: якщо орган не розкрив конкретні факти ризику або вийшов за межі предмету/строків – результат скасовується; якщо доказування зводиться до загальних припущень («типові схеми», «ризик в ланцюгу постачальників») – цього недостатньо для обмеження прав. Власне, ідеї кодифікації адміністративного процесу/контрольних процедур, що обговорюються у вітчизняній науці, мають на меті зробити гарантії єдиними (планування, повідомлення, допуск, фіксація, аудіо/відеозапис, структура акта, посилання на норми і факти), а для спеціальних сфер – лише «надбудовні» модулі, що не суперечать ядру гарантій.

У європейському вимірі контроль дедалі більше алгоритмізується. Україна впроваджує електронні декларації, алгоритми ризик-аналізу в податковій та митниці, цифрові платформи перевірок. Переваги очевидні (оперативність, зменшення людського чинника, прозорість даних), але й виклики суттєві: прозорість алгоритмів, захист персональних даних, можливість оскарження автоматизованих рішень. Векторально це вписується в зобов'язання України за Угодою про асоціацію та у стратегічні рамки (Національна стратегія доходів до 2030 року; Ukraine Facility), де прямо наголошується на розвитку цифрових інструментів із дотриманням прав людини та доступу до правосуддя [14; 15, 16, 17].

Ключова ціннісна тріада контрольної функції: законність – публічний інтерес – права людини. Так, Авер'янов В.Б. підкреслює правоохоронну спрямованість контролю як засобу забезпечення закон-

ності, з акцентом на припинення неправомірних дій і необхідність юридичної відповідальності [2, с. 91]. Тимощук В.П. наголошує на охороні публічних інтересів і раціональному використанні публічних ресурсів як складових контрольної функції [9, с. 83]. ЄСПЛ, зі свого боку, послідовно вимагає, аби контроль мав «правову основу», «легітимну мету» і відповідав принципу пропорційності; у справі «Роман Захаров проти Росії» Суд прямо підкреслив, що навіть контрольні заходи в інтересах безпеки повинні мати чіткі межі і підлягати судовому контролю [5]. У поєднанні ці орієнтири формують обов'язковий зміст контрольної функції в демократичній державі: втручання допустиме лише настільки, наскільки воно необхідне для досягнення публічної мети, і завжди – із процесуальними гарантіями захисту.

Звідси – безпосередній перехід до оскарження як невід'ємної складової контрольної діяльності. Так, кінцевим продуктом контролю є індивідуальні адміністративні акти (приписи, постанови, рішення, акти, протоколи), які «одночасно є інструментом реалізації державної влади та предметом потенційного спору». Вимога до них – законність, обґрунтованість, пропорційність; механізм перевірки – адміністративна та судова процедури [11]. У судовій площині адміністративні суди мають «перевіряти відповідність рішень органів влади принципам законності, пропорційності та захисту прав людини» [11; 18, с. 341–342], що підтверджує тезу про те, що контроль без реальної можливості оскарження – це не контроль у правовій державі, а адміністративний примус.

Окремої уваги заслуговує історична спадщина контрольної функції. Її аналіз дозволяє простежити еволюцію контрольної функції держави від ранньомодерної фіскальної логіки й радянської карально-командної моделі – до сучасної процедурної парадигми «прозорості та підзвітності». Саме історичний зріз пояснює, чому нинішня українська система потребує послідовної відмови від радянських підходів і остаточного утвердження моделі, де контроль – це «правовий механізм забезпечення прозорості й підзвітності влади», а не «засіб покарання» [19, с. 5; 20, с. 55]. Тобто, доки контроль сприймається як

«кара», оскарження розглядатиметься як «перепона». Лише коли контроль стає сервісом і превенцією, оскарження стає органічним елементом управлінського циклу.

Повертаючись до нормативної і інституційної складових, пропонується три стратегічні напрями, що безпосередньо впливають на якість оскарження: уніфікація правового регулювання контрольних процедур (єдині стандарти планування, повідомлення, допуску, фіксації, мотивування, доказів, структури акту; для спеціальних сфер – додаткові модулі без суперечності ядру); адаптивне регулювання, яке передбачає поступовість – від консультацій і попереджень до санкцій при невиконанні; пріоритет профілактики над покаранням [12, с. 52]; прозорість і алгоритмізація із гарантіями захисту даних і наявністю можливості оскарження автоматизованих рішень.

Особливу увагу слід приділити процедурним гарантіям під час здійснення контролю, які водночас є і «містком» до оскарження. Серед них – право бути вислуханим (участь у прийнятті рішення), мотивованість акту (посилання на факти та норми), розумні строки (як проведення контролю, так і розгляду скарг), неупередженість (конфлікт інтересів), ефективна апеляція (адміністративна і судова). На рівні КАС України ці гарантії конкретизуються у критеріях судового перегляду; на рівні конституційних стандартів – у обов'язковості пропорційності; на рівні європейських практик – у реальність (а не формальність) контролю над контролюючими органами [10; 11; 15; 5].

У підсумку логіка взаємозв'язку контрольної функції та правового регулювання оскарження виглядає так. По-перше, контроль – це процес (моніторинг – перевірка – оцінка – реагування), який породжує індивідуальні адміністративні акти. По-друге, такі акти мають подвійну природу: інструмент реалізації влади й предмет потенційного спору. По-третє, процедурні гарантії (бути вислуханим, мотивування, строки, неупередженість) – це «вмонтовані» запобіжники, що роблять контроль правовим. По-четверте, оскарження – «завершальна ланка» циклу, яка забезпечує перевірку законності, мети, обґрунтованості, пропорційності та, за потреби, – скасування

чи зміну акту із реальними наслідками. І, по-п'яте, євроінтеграційні та цифрові вектори вимагають, аби вся система – від планування перевірок до розгляду скарг – відповідала європейським стандартам належного врядування і судового контролю (передбачуваність, прозорість, ефективність засобів захисту).

Розглянута модель дозволяє уточнити й авторське визначення контрольної функції держави, як інтегрованої діяльності уповноважених органів публічної влади, яка включає спостереження, перевірку, оцінку та реагування на відхилення від правових і публічно значущих стандартів, спрямована на забезпечення законності, захисту прав людини й публічного інтересу, підвищення ефективності управління, та реалізується через комбінацію превентивних, наглядових, санкційних та інформаційно-аналітичних інструментів із дотриманням принципів верховенства права, пропорційності й підзвітності. Важливо, що в цій дефініції інститут оскарження приховано присутній як невід'ємний компонент підзвітності й пропорційності – без нього контроль не здатен збалансувати публічний та приватний інтереси.

Отже, поняття та сутність контрольної функції держави в контексті правового регулювання оскарження рішень контролюючих органів розкриваються як цілісний механізм публічного управління, у якому право на ефективний засіб юридичного захисту – не зовнішнє доповнення, а внутрішня вісь, що забезпечує законність, справедливість і довіру. Саме така конструкція відповідає і національним конституційним засадам (верховенство права, пропорційність, судовий захист), і європейським стандартам належного врядування та ефективного судового контролю, і практичним викликам цифровізації та воєнного стану. Вона задає напрям гармонізації законодавства (від фрагментації – до уніфікації), перебудови інституційних практик (від каральності – до превенції та сервісу), що в кінцевому підсумку зменшує конфліктність і підвищує ефективність як контролю, так і механізмів оскарження.

Висновки. Контрольна функція держави є інтегральною складовою механізму публічного управління, що забезпе-

чує законність, підзвітність і ефективність влади та водночас має бути збалансована гарантіями прав і свобод людини. Її сучасне змістовне наповнення охоплює не лише виявлення порушень, а й превенцію, консультування, аналітику та ризик-орієнтоване планування – із чітким процесуальним каркасом (право бути вислуханим, мотивованість рішення, розумні строки, неупередженість, можливість ефективного адміністративного і судового перегляду). У цій логіці інститут оскарження не є «зовнішнім додатком», а виступає внутрішнім елементом контрольної функції, який замикає управлінський цикл, забезпечуючи пропорційність втручання, реальність захисту та довіру до публічної адміністрації.

Українські реформи у сфері нагляду/контролю, цифровізації та євроінтеграції підтверджують тренд переходу від каральної парадигми до процедурно-

правової, у якій акцент робиться на прозорість, передбачуваність і підзвітність рішень контролюючих органів. Водночас, фрагментація регулювання, дублювання повноважень і надмірна дискреція лишаються чинниками ризику, що підкреслює потребу уніфікації процедур, обмеження нечітких підстав для втручання та забезпечення оскаржуваності.

Перспективи вдосконалення полягають в: уніфікації процедур контролю з єдиним ядром процесуальних гарантій; послідовному впровадженні адаптивного, ризик-орієнтованого підходу з пріоритетом превенції; забезпеченні прозорості алгоритмів і доступності ефективних засобів юридичного захисту. Саме така модель дозволяє поєднати захист публічного інтересу з реальним забезпеченням прав приватних осіб та відповідає конституційним засадам і європейським стандартам належного врядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 1999. 399 с.
2. Макаренко Ю. С. Державний контроль у сфері земельних ресурсів : дис. ... доктора філософії: 081 Право. Київ, 2021. 241 с.
3. Михайлов Г. М. Державний контроль у соціальній державі / Г. М. Михайлов. *Державне будівництво*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_2_51.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Роман Захаров проти Росії» (заява № 47143/06) від 4 грудня 2015 року. *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-159324%22%5D%7D>
6. Миронов А. Г. Адміністративно-правове забезпечення державного контролю у сфері охорони здоров'я : дис. ... доктора філософії : 081 Право. Київ, 2020. 188 с.
7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
8. Денисова А. В. Про співвідношення контролю та нагляду в чинному законодавстві: проблемні питання визначення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 16–19.
9. Тимошук В. П. Контрольна функція держави. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4(6). С. 83–92.
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
12. Косінов С. А. Контроль у демократичній державі: загальнотеоретична характеристика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2017. 435 с.
13. Світличний В. А. Державний контроль у сфері господарської діяльності : дис. ... доктора філософії : 081 Право. Харків, 2025. 235 с.

14. Про затвердження Національної стратегії доходів на 2024–2030 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 р. № 1218-р. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 250.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний договір від 27.06.2014 р.
16. Council Implementing Decision (EU) 2024/1447 of 14 May 2024 on the approval of the assessment of the Ukraine Plan. *Official Journal of the European Union*. L 2024/1447. 24.05.2024.
17. Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1318. *Офіційний вісник України*. 2024. № 100. Ст. 3222.
18. Цвіркун Ю. І. Розгляд та вирішення в адміністративному судочинстві справ щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2020. 245 с.
19. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. К., 1999. 38 с.
20. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 136 с.

REFERENCES:

1. Andriiko, O. F. (1999). *Orhanizatsiino-pravovi problemy derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vlady* [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power] (Doctoral dissertation, Kyiv) [in Ukrainian].
2. Makarenko, Yu. S. (2021). *Derzhavnyi kontrol u sferi zemelnykh resursiv* [State control in the field of land resources] (PhD dissertation, Kyiv) [in Ukrainian].
3. Mykhailov, H. M. (2011). *Derzhavnyi kontrol u sotsialnii derzhavi* [State control in the social state]. *Derzhavne budivnytstvo*, (2). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_2_51 [in Ukrainian].
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950, November 4). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, (13), Art. 270 [in Ukrainian].
5. Roman Zakharov v. Russia (Application no. 47143/06), Judgment of 4 December 2015. *European Court of Human Rights (HUDOC)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-159324%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-159324%22]) [in English]
6. Myronov, A. H. (2020). *Administrativno-pravove zabezpechennia derzhavnoho kontroliu u sferi okhorony zdorovia* [Administrative and legal support of state control in the field of health care] (PhD dissertation, Kyiv) [in Ukrainian].
7. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti [On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity]: Law of Ukraine No. 877-V of April 5, 2007. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (29), Art. 389 [in Ukrainian].
8. Denysova, A. V. (2016). *Prospivvidnoshennia kontroliu ta nahliadu v chynnomu zakonodavstvi: problemni pytannia vyznachennia* [On the correlation between control and supervision in current legislation: problematic issues of definition]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*, 41(2), 16–19 [in Ukrainian].
9. Tymoshchuk, V. P. (2013). *Kontrolna funktsiia derzhavy* [The control function of the state]. *Administrativne pravo i protses*, 4(6), 83–92 [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30), Art. 141 [in Ukrainian].
11. Kodeks administrativnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: Law of Ukraine No. 2747-IV of July 6, 2005. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (35–37), Art. 446 [in Ukrainian].
12. Kosinov, S. A. (2017). *Kontrol u demokratychnii derzhavi: zahalnoteoretychna kharakterystyka* [Control in a democratic state: a general theoretical characteristic] (Doctoral dissertation, Kharkiv) [in Ukrainian].
13. Svitlychnyi, V. A. (2025). *Derzhavnyi kontrol u sferi hospodarskoi diialnosti* [State control in the field of economic activity] (PhD dissertation, Kharkiv) [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv na 2024–2030 roky [On approval of the National Revenue Strategy for 2024–2030]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1218-r of December 27, 2023. *Uriadovyi kurier*, (250) [in Ukrainian].

15. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (2014, June 27).

16. Council Implementing Decision (EU) 2024/1447 of 14 May 2024 on the approval of the assessment of the Ukraine Plan. *Official Journal of the European Union*, L 2024/1447, 24.05.2024.

17. Deiaki pytannia realizatsii instrumentu Ukraine Facility [Certain issues of implementation of the Ukraine Facility instrument]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1318 of November 15, 2024. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, (100), Art. 3222 [in Ukrainian].

18. Tsvirkun, Yu. I. (2020). Rozghliad ta vyrishennia v administratyvnomu sudochynstvi sprav shchodo oskarzhennia rishen, dii ta bezdiialnosti kolehialnykh subiektiv publichnoi administratsii [Consideration and resolution of cases concerning appeals against decisions, actions and inaction of collegial public administration entities in administrative proceedings] (Doctoral dissertation, Odesa) [in Ukrainian].

19. Andriiko, O. F. (1999). Orhanizatsiino-pravovi problemy derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vlady [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power] (Doctoral dissertation abstract, Kyiv) [in Ukrainian].

20. Shestak, V. S. (2002). Derzhavnyi kontrol v suchasni Ukraini (teoretyko-pravovi pytannia) [State control in modern Ukraine (theoretical and legal issues)] (PhD dissertation, Kharkiv) [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 18.11.2025

Дата прийняття статті: 09.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 349.6:632(4-67)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/6>

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ РОСЛИН У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄС

Духневич Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8293-7646

Карпінська Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу системи правового захисту рослин в Європейському Союзі в контексті переходу від класичної, переважно ризик-орієнтованої моделі регулювання до цілісної, заснованої на сталому розвитку, біорізноманітті та продовольчій безпеці. Означене дослідження виходить з того, що правовий режим охорони рослин в ЄС формується на перетині кількох великих блоків права: права здоров'я рослин (Regulation (EU) 2016/2031), регулювання засобів захисту рослин та їх сталого використання, включно із запровадженням нової рамки для скорочення застосування пестицидів, режиму насінневого та розсадницького матеріалу, а також системи прав на сорти рослин і пов'язаних із ними винятків та обмежень для селекціонерів і фермерів.

Метою пропонованого дослідження є реконструкція внутрішньої логіки та ієрархії інструментів правового захисту рослин в ЄС, виявлення точок перетину й конфлікту між регулюванням фітосанітарних ризиків, режимом обігу засобів захисту рослин, нормами про насінний матеріал та системою охорони сортів, а також з'ясування того, наскільки ця мозаїка норм відповідає задекларованому ЄС переходу до справді сталої, справедливої та біорізноманітної продовольчої системи. Методологічно стаття поєднує формально-юридичний аналіз регламентів та директив ЄС, порівняльно-правове дослідження механізмів захисту сортів і селекційних досягнень, системно-структурний підхід до взаємодії різних «ланок» ланцюга від здоров'я рослин до прав на насіння, а також елементи телеологічного та ціннісно-орієнтованого тлумачення політичних стратегій Союзу.

У розділі результатів окреслено трансформацію права охорони рослин у напрямі від вузької технічної «санітарної» парадигми до інтегрованого режиму, в якому захист рослин пов'язується із захистом ґрунтів, вод, біорізноманіття, здоров'я споживачів і правовим становищем фермерів. Показано, як нове законодавство щодо здоров'я рослин і запропонований регламент про сталий обіг засобів захисту рослин посилюють превентивний характер регулювання, водночас посилюючи політичну конфліктність навколо цілей скорочення пестицидів. Проаналізовано, як система прав на сорти рослин та доктрина «сутнісно похідних сортів» взаємодіють із селекційними технологіями та цифровою трансформацією селекції, створюючи як стимули для інновацій, так і ризики надмірної концентрації прав.

Ключові слова: правовий захист рослин ЄС, здоров'я рослин, засоби захисту рослин, сталий обіг пестицидів, відходи пестицидів, рослинні відходи, утилізація відходів, управління ризиками, права на сорти рослин, сталий розвиток, екологічна трансформація сільського господарства, екологічна безпека, Європейський зелений курс.

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia. Legal Protection of Plants in the Context of Sustainable Development: the EU Experience

The article offers a comprehensive legal analysis of the system of plant protection in the European Union, understood not merely as a set of phytosanitary measures, but as a multilayered normative architecture spanning plant health law, the placing on the market and sustainable use of plant protection products, the regulation of plant reproductive material, and the regime of Community plant variety rights. The proposed study argues that the legal protection of plants in the EU is undergoing a gradual but profound transformation: from a predominantly risk-management oriented framework, focused on quarantine pests and the authorisation of plant protection products, towards an integrated sustainability-oriented model that connects plant health with soil and water protection, biodiversity conservation, food safety and the legal position of farmers.

The aim of the article is to reconstruct the internal logic and hierarchy of EU plant protection instruments and to identify the principal fault lines between the plant health regime, the rules on plant protection products, the emerging framework for sustainable use, the reform of EU seed and plant reproductive material law and the sui generis system of plant variety protection. Methodologically, the research relies on a doctrinal analysis of regulations, directives and soft-law documents, a comparative examination of plant variety protection and breeders' exemption, a systemic interpretation of the interactions between different layers of plant-related regulation, and teleological and value-oriented reading of Union policy strategies on sustainability, biodiversity and food systems.

The results show, first, that the new Plant Health Law and the proposed Regulation on the sustainable use of plant protection products strengthen the preventive and systemic dimensions of risk regulation, but at the same time sharpen distributional conflicts between Member States and societal groups. Second, the article demonstrates that the Community plant variety rights system, complemented by the notion of essentially derived varieties, increasingly structures innovation pathways in plant breeding, especially in the context of digitalisation and new breeding techniques, while raising concerns about concentration of rights and access to genetic resources.

In conclusion, the article maintains that EU plant protection law is becoming a central node of a broader, still unfinished transition towards a sustainable agri-food legal order. This transition is marked by persistent tensions between different regulatory rationalities: risk control, market integration, technological innovation, environmental protection and human rights.

Key words: legal protection of plants in the EU, plant health, plant protection products, sustainable use of pesticides, pesticide waste, plant waste, waste management, risk management, plant variety rights, sustainable development, ecological transformation of agriculture, environmental safety, European Green Deal.

Постановка проблеми. Правовий захист рослин у праві Європейського Союзу за останні десятиліття пережив доволі промовисту еволюцію: від периферійної, майже технічної підсистеми фітосанітарного контролю він поступово трансформувався на складний, багатоцентричний та амбітний правовий режим, що охоплює водночас безпеку харчових продуктів, охорону довкілля, збереження біорізноманіття, стале сільське господарство й інновації у сфері селекції. З одного боку, інтенсифікація глобальної торгівлі, зміни клімату, поява нових шкідливих організмів і посилення суспільної чутливості до екологічних ризиків спричинили значне ущільнення нормативного масиву, який регулює здоров'я рослин, обіг засобів захисту рослин, насіннєвий та садивний матеріал, а також правову охорону сор-

тів. З іншого боку, Європейський зелений курс та стратегія «Від ферми до виделки» поставили перед законодавцем завдання «перепрошити» цю систему крізь призму цілей кліматичної нейтральності й екологічної сталості, що неминуче породжує нові напруження між економічною ефективністю, екологічною, фітосанітарною безпекою та охороною довкілля.

У такій конфігурації правовий захист рослин уже неможливо редукувати ані до суто карантинних заходів, ані до технічного допуску пестицидів на ринок. Йдеться про розгалужений нормативний ландшафт, де превентивні заходи проти карантинних організмів, складні процедури авторизації засобів захисту рослин, режими обігу рослинного репродуктивного матеріалу та спеціальний інститут прав на сорти рослин утворюють взаємопов'язану,

але далеко не завжди внутрішньо гармонійну систему. Зрештою, правовий статус фермера, селекціонера, малих господарств і агрохолдингів у цій системі радше є результатом тонкої та не завжди послідовної взаємодії публічно-правових, приватноправових і навіть праволюдських вимірів, ніж просто наслідком застосування окремих норм.

Актуальність означеного дослідження зумовлюється не лише внутрішньою динамікою права ЄС, а й тим, що модель правового захисту рослин у Союзі дедалі частіше постає у ролі нормативного «орієнтира» для третіх держав, зокрема для тих, що перебувають у процесі наближення свого законодавства до *acquis* ЄС. Пропоноване дослідження покликане, з одного боку, реконструювати внутрішню логіку та структурні зв'язки правових режимів, які формують європейський контур захисту рослин, а з іншого – виявити його «вузлові точки» напруження: між фітосанітарними цілями та правами селян, між стимулюванням інновацій у селекції та збереженням агробіорізноманіття, між ринковою інтеграцією та екологічною трансформацією сільського господарства. Врешті-решт, саме у цих точках і проявляється здатність права ЄС претендувати на легітимний регулятивний авторитет у сфері, де поставлено на карту як продовольчу безпеку, так і екологічне майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова розмова про правовий захист рослин у праві ЄС розгортається на перетині кількох дослідницьких траєкторій. Передусім йдеться про загальне право харчових продуктів та аграрний вимір права ЄС, у межах якого вибудовується й фітосанітарний компонент. У фундаментальній монографії Х. Шебести та К. Пурнгагена послідовно показано, як європейське право харчових продуктів поступово відходить від суто безпекового та ринкового фокусу й інтегрує в себе екологічні, кліматичні та соціальні цілі, створюючи таким чином нормативний каркас для переосмислення всієї аграрної політики, включно з регулюванням здоров'я рослин [1]. Стратегія «Від ферми до виделки» надає цій трансформації виразного політичного виміру, декларуючи амбіції суттєвого скорочення

використання пестицидів, добрив і антимікробних препаратів, посилення ролі органічного виробництва та одночасного гарантування високих стандартів безпеки й здоров'я рослин [2].

На цьому тлі нове «право здоров'я рослин» ЄС, кодифіковане насамперед Регламентом (ЄС) 2016/2031, постає як спроба поєднати класичну логіку карантинного контролю зі сучасною парадигмою управління ризиками. В літературі, присвяченій аналізу цієї реформи, наголошується, що законодавець переходить від переважно реактивних заходів до проактивної моделі, в якій раннє виявлення шкідливих організмів, зональний підхід, чіткі обов'язки операторів ринку та більш гнучкі механізми реагування утворюють цілісний інструментарій захисту рослин [3; 4]. Водночас цей режим неможливо розглядати у відриві від Регламенту (ЄС) № 1107/2009 щодо розміщення на ринку засобів захисту рослин, який, хоча й передувє «зеленому повороту», уже заклав доволі складну, науково орієнтовану модель авторизації пестицидів [5].

Подальший розвиток правового регулювання засобів захисту рослин відбувається сьогодні у форматі глибокої реформи. Проєкт Регламенту про сталий обіг засобів захисту рослин, покликаний замінити Директиву 2009/128/ЄС, прагне перевести політичні декларації Зеленого курсу у площину конкретних юридичних зобов'язань: від національних цільових показників щодо скорочення використання та ризиків пестицидів до обов'язкової інтеграції принципів інтегрованого захисту рослин у практику господарювання [6]. Аналітичні огляди Європейської дослідницької служби парламенту, коментуючи цей законодавчий процес, тонко фіксують напруження між чутливістю до екологічних загроз і занепокоєннями аграрних виробників щодо потенційних втрат урожайності та зниження конкурентоспроможності, внаслідок чого правовий режим засобів захисту рослин перетворюється на арену інтенсивної політико-правової боротьби [7].

Не менш динамічною є сфера регулювання рослинного репродуктивного матеріалу. Проєкт нового Регламенту щодо виробництва та обігу такого матеріалу

покликаний консолідувати численні фрагментарні директиви, поєднавши вимоги до якості й фітосанітарної безпеки із завданнями збереження генетичної різноманітності та адаптації до кліматичних змін [8]. У ширшому контексті ця реформа взаємодіє з європейською Стратегією щодо генетичних ресурсів, де наголос робиться вже не лише на охороні «банків генів», а й на вбудуванні управління генетичними ресурсами у щоденну практику сільського господарства, лісівництва та тваринництва [9]. Науково-експертне підґрунтя подібних рішень забезпечує Європейський орган з безпеки харчових продуктів, який розробляє стандартизовані протоколи оцінки ризиків у сфері здоров'я рослин; їхня специфіка полягає в постійному балансуванні між вимогами наукової надійності та потребою оперативно реагувати на нові фітосанітарні загрози [10].

Другий великий блок літератури зосереджується на правовій охороні сортів рослин і функціонуванні системи Community Plant Variety Rights у ЄС. Класичним нормативним стрижнем цього режиму є Регламент Ради № 2100/94, який створив єдиний для всього Союзу інститут прав на сорти рослин і закріпив специфічний баланс між виключними правами селекціонерів і «привілеями» фермерів [11]. Інституційний вимір цієї системи предметно висвітлено у дослідженнях Служби Співтовариства з прав на сорти рослин, де через кількісні показники інноваційності, продуктивності та екологічних ефектів демонструється внесок CPVR у підтримку сталого аграрного розвитку [12].

На тлі зазначеного дедалі більшої ваги набуває практика Суду ЄС, яка поступово «дописує» нормативний контур прав на сорти рослин. Аналізуючи цю практику, дослідники звертають увагу як на уточнення критеріїв новизни та відмінності сорту, так і на окреслення фактичного обсягу виключних прав власника й меж допустимого використання захищеного сорту третіми особами [13]. Особливо дискусійною є доктрина «по суті похідних сортів» (EDV): з одного боку, у літературі наполегливо лунають заклики до її істотної модернізації для адекватного врахування можливостей геномного редагування, яке дозволяє здійснювати точкові зміни

в уже відомих сортах [14]; з іншого боку, висловлюється думка, що сердечна проблема полягає радше у відсутності єдиної лінії тлумачення та належної деталізації чинних критеріїв, а не в самій архітектурі концепції EDV [15].

У цьому ж руслі перебувають роботи, які відстежують, як комбінація режиму прав на сорти рослин і правообігу насіннєвого матеріалу формує систему стимулів для інновацій. Аналізуючи, зокрема, законодавство ЄС щодо зернових культур, автори показують, що поєднання PVR та правил маркетингу насіння створює складну, а подекуди суперечливу конфігурацію інтересів селекціонерів, фермерів і споживачів [16]. Додаткові акценти розставляються у дослідженнях, де інструменти інтелектуальної власності розглядаються як один із механізмів забезпечення належних аграрних практик; у такій перспективі стає очевидним, що IP-регулювання у сфері рослин тісно вбудоване в екологічні та кліматичні цілі політики ЄС [17].

Третя група джерел фокусується на правах селян та фермерів, а також на праві на насіння як елементі ширшої системи прав людини. У міждисциплінарному дослідженні, присвяченому праву на насіння в європейському контексті, показано, що зобов'язання держав ЄС стосовно реалізації прав селян можуть входити в доволі непросту взаємодію із суворими фітосанітарними вимогами та режимами правової охорони сортів, особливо там, де йдеться про збереження місцевих сортів і селянських насіннєвих систем [18]. Порівняльно-правовий аналіз «привілею фермера» у праві ЄС та праві третьої країни дозволяє детальніше побачити, як різні конструкції цього інституту або розширюють, або звужують реальну можливість фермерів зберігати й використовувати насіння власного врожаю [19]. Нарешті, соціально-правові дослідження практик спільного управління насіннєвими ресурсами («landrace seeds in commons») демонструють, що правові рамки можуть як підтримувати, так і маргіналізувати ці форми колективного збереження та обміну насінням, які, зрештою, є критичними для стійкості агросистем та адаптації до кліматичних змін [20].

Узагальнюючи, можна сказати, що наявна література вельми ретельно опра-

цьовує окремі сегменти правового захисту рослин у ЄС – від «жорсткого» фітосанітарного права до витонченої матерії прав на сорти та прав селян. Втім, означене дослідження виходить із припущення, що бракує саме цілісного погляду на правовий захист рослин як на єдиний, хоч і багатовимірний правовий режим, у якому публічно-правові, приватноправові й праволюдні елементи не просто співіснують, а постійно вступають у діалог і конфлікт.

Метою статті є експлікація теоретико-правового аналізу правового захисту рослин у праві Європейського Союзу як цілісного, внутрішньо диференційованого правового режиму, що охоплює норми щодо здоров'я рослин, обігу засобів захисту рослин, регулювання рослинного репродуктивного матеріалу, правової охорони сортів рослин та реалізації права на насіння. З одного боку, пропонуване дослідження покликане реконструювати структуру, внутрішню логіку та інституційні механізми цього режиму, у тому числі його науково-експертні підвалини й судову практику, що їх конкретизує. З іншого боку, в центр уваги ставляться ключові лінії напруження – між фітосанітарними цілями та правами селян, між інноваційними стимулами в селекції та обов'язком збереження агробіорізноманіття, між інтеграцією внутрішнього ринку та екологічною трансформацією сільського господарства.

Зрештою, стаття має на меті не лише описати наявну конфігурацію правового захисту рослин у ЄС, але й запропонувати певне бачення можливих напрямів його подальшого розвитку, які б дозволили узгодити вимоги Зеленого курсу, потреби аграрних виробників та імперативи захисту прав людей, що живуть і працюють у сільських територіях.

Методологічна архітектоніка означеного дослідження свідомо вибудовується як поєднання кількох підходів, покликаних схопити багатовимірність правового захисту рослин у ЄС. Вихідну основу становить формально-юридичний (догматичний) метод, що дозволяє здійснити послідовне системне тлумачення норм права ЄС у сферах здоров'я рослин, допуску засобів захисту рослин на ринок, правової охорони сортів та регулювання рослинного репро-

дуктивного матеріалу. Його доповнює системно-структурний підхід, завдяки якому правовий захист рослин розглядається не як сума окремих регламентів і директив, а як взаємопов'язаний комплекс правових режимів, у якому публічно-правові, приватноправові та праволюдні елементи перебувають у постійній взаємодії.

Порівняльно-правовий метод застосовується для двох, на перший погляд різних, але насправді взаємодоповнюваних завдань. По-перше, він дає змогу зіставити загальноєвропейський рівень регулювання з окремими національними імплементаціями, виявляючи, як різні держави-члени ЄС конкретизують вимоги щодо захисту рослин. По-друге, порівняльна перспектива використовується для аналізу того, як правові моделі ЄС співвідносяться з рішеннями третіх країн у сферах правової охорони сортів, насінневого права та гарантій права на насіння, що особливо важливо в контексті експортної ролі європейських стандартів.

Телеологічний підхід дозволяє побачити правовий захист рослин крізь призму цілей, задекларованих законодавцем ЄС: від завдань забезпечення високого рівня захисту здоров'я людей, тварин і рослин до стратегічних орієнтирів Зеленого курсу, стратегії «Від ферми до виделки», міжнародних зобов'язань щодо охорони біорізноманіття та реалізації прав селян. З одного боку, це дає змогу виявити, наскільки реальне правозастосування (зокрема, у практиці Суду ЄС) відповідає проголошеним цілям. З іншого – показати, де саме ці цілі вступають у взаємний конфлікт, змушуючи правову систему шукати компромісні рішення.

Нормативне підґрунтя дослідження становлять акти первинного та вторинного права ЄС у сфері здоров'я рослин, засобів захисту рослин, рослинного репродуктивного матеріалу й правової охорони сортів, а також відповідні проекти регламентів, судової практики Суду ЄС, політичні й аналітичні документи інституцій Союзу. Важливим емпіричним підґрунтям є звіти та дослідження, присвячені економічному, екологічному та соціальному впливу чинних і запланованих режимів правового захисту рослин, включно з оцінками ефектів системи Community Plant Variety Rights

для інноваційності й сталості агровиробництва. Сукупність зазначених методів та матеріалів, зрештою, дозволяє сформулювати багатовимірне та водночас внутрішньо узгоджене бачення правового захисту рослин у праві ЄС і окреслити горизонти його подальшої еволюції.

Виклад основного матеріалу. Правовий захист рослин у праві ЄС доцільно осмислювати не як суму фрагментарних режимів, а як багатовимірну конструкцію, в якій можна виділити принаймні три взаємопов'язані контури. По-перше, це публічно-правовий контур фітосанітарної безпеки, зосереджений навколо Регламенту (ЄС) 2016/2031 та пов'язаних актів, який вибудовує логіку превентивного управління ризиками, ранньої діагностики та просторового зонування [3; 4; 10]. По-друге, контур регулювання засобів захисту рослин і рослинного репродуктивного матеріалу, де, з одного боку, діє жорсткий науково орієнтований режим допуску пестицидів на ринок [5; 6; 7], а з іншого – відбувається переосмислення правил обігу насінневого й садивного матеріалу через призму збереження генетичного різноманіття та кліматичної адаптації [8; 9]. По-третє, приватноправовий контур охорони сортів рослин та пов'язаних із ним прав фермерів і селян, структурований навколо системи Community Plant Variety Rights [11; 12; 13; 16; 17; 19; 20]. Зрештою, саме переплетення цих трьох контурів, а не їх ізольоване функціонування, дозволяє говорити про «правовий захист рослин» як про цілісний, хоч і внутрішньо конфліктний правовий режим.

Аналіз фітосанітарного блоку засвідчив, що нове право здоров'я рослин у ЄС справді здійснило якісний перехід від традиційної карантинної логіки до модерного режиму управління ризиками, який формується у тісному сполученні з концепцією екологічної безпеки. Регламент (ЄС) 2016/2031, у поєднанні зі стандартизованими науковими протоколами Європейського органу з безпеки харчових продуктів, закріплює модель, у якій ключовими стають не лише переліки шкідливих організмів, а й постійне оновлення оцінки ризиків, раннє виявлення та оперативне втручання [3; 4; 10]. Утім, ця модель не є «нейтральною» щодо інших цілей пра-

вового регулювання: вона посилює відповідальність операторів ринку, підвищує бар'єри для доступу на внутрішній ринок і, врешті-решт, створює додаткові умови для експортної проєкції стандартів ЄС у сфері фітосанітарії, оскільки треті держави, які прагнуть торгувати з ЄС, змушені коригувати власні режими здоров'я рослин у напрямі наближення до *acquis*.

У сфері політики щодо засобів захисту рослин результати дослідження виявили типову для сучасного права ЄС картину «нормативно-цільового подвійного руху». Насамперед, чинний Регламент (ЄС) № 1107/2009 закріплює високий рівень захисту здоров'я людей, тварин і довкілля, спираючись на наукову експертизу та деталізовані критерії оцінки активних речовин [5]. Та водночас, проєкт нового Регламенту про сталий обіг засобів захисту рослин пропонує «затягнути» цю конструкцію ще тугіше, запроваджуючи обов'язкові національні цілі скорочення використання та ризиків пестицидів, посилюючи інтегровані підходи до захисту рослин та встановлюючи жорсткіші обмеження в чутливих зонах [6; 7]. У підсумку вимальовується правовий режим, у якому класична логіка дозвільного контролю доповнюється, а частково й витісняється логікою кількісних цільових зобов'язань, близьких за своєю природою до кліматичної політики.

Особливу увагу привертає виявлена у ході аналізу структурна «зв'язка» між фітосанітарним правом і реформою регулювання рослинного репродуктивного матеріалу. Проєкт Регламенту про рослинний репродуктивний матеріал демонструє спробу синхронізувати традиційні параметри якості насіння (сортowa чистота, схожість, здоров'я) із стратегічними цілями збереження генетичних ресурсів та адаптації до кліматичних змін [8; 9]. Так, це відкриває простір для більш гнучкого регулювання нішевих сортів, локальних популяцій і органічних систем виробництва. Втім, це не усуває ризику того, що висока нормативна складність і вартість дотримання вимог остаточно витіснить дрібних фермерів і селянські насінневі системи на периферію, закріплюючи домінування великих гравців, які здатні інтегрувати фітосанітарні, маркетингові та IP-вимоги у власні бізнес-моделі [16; 17; 20].

У площині правової охорони сортів рослин результати дослідження дозволяють говорити про своєрідну «подвійну природу» системи CPVR. З одного боку, Регламент № 2100/94 та інституційна практика Служби Співтовариства з прав на сорти рослин переконливо демонструють, що надання виключних прав селекціонерам у поєднанні з єдиним європейським титулом здатне стимулювати інноваційну активність, підвищувати конкурентоспроможність аграрного сектору та сприяти впровадженню екологічно ефективніших сортів [11; 12; 16; 17]. З іншого боку, аналіз прецедентної практики Суду ЄС та доктринальних дискусій довкола концепції по суті похідних сортів показує, що в умовах нових селекційних технологій (особливо точкового геномного редагування) стара архітектура балансу прав і привілеїв починає давати тріщини [13,15].

Концепція EDV, яка свого часу була спробою запобігти паразитуванню на селекційних досягненнях шляхом створення мінімально модифікованих сортів, нині опинилася між вимогами технологічної реальності та нормативними очікуваннями справедливого розподілу вигод від інновацій. Доктрина наполягає на потребі модернізації понятійного апарату та критеріїв EDV з огляду на можливість «тонкого налаштування» геному [14]. Водночас, лунають аргументи на користь більш обережного підходу, який би, не руйнуючи основоположної структури PVR, забезпечив єдність тлумачення та передбачуваність для суб'єктів ринку [15]. Зрештою, у цій точці чітко проступає ключовий для всього правового захисту рослин у ЄС конфлікт: між прагненням максимально захистити інновації та необхідністю зберегти відкритий простір для подальшої селекції, локальної адаптації та збереження агробіорізноманіття.

Не менш симптоматичними є результати аналізу співвідношення системи CPVR і прав фермерів та селян на насіння. Міжнародно-правові й регіональні зобов'язання у сфері прав селян, концептуалізовані зокрема як «право на насіння», вступають у складний діалог із суворими фітосанітарними вимогами та IP-режимами [18]. Так, право ЄС визнає так звані «привілеї фермера», який дозволяє в обмеженому

обсязі використовувати насіння власного врожаю для посіву, тим самим пов'язуючи систему PVR із традиційними практиками відтворення насіння [11; 19]. Щоправда, наше дослідження показує, що обсяг і реальний зміст цього привілею істотно варіюються, а поєднання фітосанітарних, маркетингових і IP-вимог може по суті звужувати простір для селянських насінневих систем [19; 20].

Примітно, що саме в дослідженнях практик «commons» у сфері насіння, де зберігаються й відтворюються локальні сорти, агробіорізноманіття постає не лише як об'єкт охорони, а й також в якості результат самоорганізації місцевих спільнот [20]. Проте чинні правові рамки далеко не завжди налаштовані на підтримку таких форм спільного управління: вони, радше, за замовчуванням зорієнтовані на індивідуалізовані права й стандартизовані канали обігу. Таким чином, результати дослідження дозволяють стверджувати, що правовий захист рослин у ЄС водночас зміцнює високі стандарти фітосанітарної безпеки й інноваційності та створює реальні ризики маргіналізації дрібних фермерів і селянських практик, якщо не буде свідомо переорієнтований на підтримку різноманітних форм збереження й відтворення насіння.

Нарешті, аналіз стратегічних документів ЄС, насамперед Європейського зеленого курсу та стратегії «Від ферми до виделки», у поєднанні з аграрно-правовими та IP-дослідженнями свідчить на користь того, що правовий захист рослин перетворюється на один із ключових інструментів екологічної трансформації аграрного сектору [1; 2; 6; 7; 9; 16; 17]. Через цільові показники скорочення пестицидів, підтримку генетичної різноманітності та стимулювання «зелених» інновацій. Водночас, особливої уваги заслуговує питання рослинних відходів, забруднених пестицидами, які опиняються у «сірій зоні» між біологічними відходами та небезпечними відходами. Наукові дослідження останніх років вказують на те, що залишкові кількості діючих речовин і їх метаболітів у післязбиральних рештках (солома, листя, бадилля) можуть суттєво впливати на ґрунтові мікробіоценози, процеси компостування та вторинне забруднення вод-

них об'єктів. Це ставить під сумнів автоматичне застосування спрощених режимів утилізації біовідходів і підштовхує до розвитку диференційованих підходів, які враховують токсикологічний профіль конкретних пестицидів, період їх напіврозпаду та кумулятивні ефекти. У правовому вимірі це означає поступове розширення вимог до агровиробників щодо простежуваності не лише продукції, а й потоків відходів, пов'язаних із захистом рослин.

Окремий, але концептуально пов'язаний пласт проблематики стосується насіння нових сортів рослин як потенційного джерела специфічних форм забруднення та відходів у сільськогосподарських системах. Інтенсифікація селекції, зокрема з використанням сучасних біотехнологічних і геномних методів, супроводжується зростанням частки професійно обробленого насіння, інкрустованого або протруєного пестицидами. Це породжує не лише класичні ризики для здоров'я операторів і довкілля на етапі висіву, але й проблему утворення відходів у вигляді непридатного або простроченого насіння, пилу від протруєного насіння, а також пакування, що містить залишки активних речовин. У правовому вимірі така продукція дедалі частіше розглядається не лише як засіб виробництва, а як потенційно небезпечний матеріал, що потребує спеціальних режимів зберігання, транспортування та утилізації, що має важливе значення для сталого розвитку аграрних систем.

Додаткову складність створює той факт, що нові сорти, особливо селекціоновані з прицілом на підвищену стійкість до шкідників або гербіцидів, можуть опосередковано впливати на структуру забруднення агроландшафтів. З одного боку, вони декларуються як інструмент зменшення загального застосування засобів захисту рослин; з іншого – практика показує, що їх інтеграція у виробничі системи часто супроводжується стандартизованими технологічними пакетами, які включають специфічні схеми хімічного захисту та управління поживними рештками. Це означає, що рослинні відходи таких сортів можуть акумулювати нові комбінації залишків пестицидів або продуктів їх розпаду, створюючи виклики для традиційних методів компостування, повернення біомаси

в ґрунт і використання побічних продуктів у циркулярних аграрних моделях, що також має безпосередній вплив на реалізацію принципів сталого розвитку.

Нарешті, у контексті реформування регулювання рослинного репродуктивного матеріалу постає питання про те, наскільки нормативні вимоги до якості насіння здатні інтегрувати екологічні критерії, пов'язані з відходами та забрудненням, поза межами суто фітосанітарного контролю. Сучасні дискусії в праві ЄС дедалі частіше апелюють до необхідності врахування «екологічного сліду» сорту протягом усього життєвого циклу – від виробництва насіння до утилізації рослинних решток після збирання врожаю. Водночас ризик полягає в тому, що розширення таких критеріїв без належної диференціації може непропорційно вдарити по дрібних селекціонерах, органічних виробниках і локальних насіннєвих системах, для яких дотримання складних вимог щодо поводження з відходами протруєного насіння та забрудненої біомаси є економічно й адміністративно обтяжливим. Таким чином, проблематика насіння нових сортів стає ще одним вузлом, у якому перетинаються інноваційна політика, охорона довкілля, сталий розвиток та питання регуляторної справедливості.

Разом з тим, через експортний ефект європейських стандартів, які, поширюючись через торгівлю, угоди про асоціацію та технічну допомогу, формують новий глобальний «мінімум» правового захисту рослин, із яким змушені співвідноситись треті держави. Врешті-решт, у цьому вимірі правовий захист рослин у ЄС виступає не лише внутрішнім регуляторним режимом, а й елементом ширшої геополітики стандартів.

Узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, як нам видається, що правовий захист рослин у праві ЄС сформувався як складний, багатошаровий режим, який поєднує в собі фітосанітарні, екологічні, економічні та праволюдні виміри. Його ядро становить переорієнтація від класичної карантинної логіки до комплексного управління ризиками, що ґрунтується на постійному оновленні наукових оцінок, ранньому виявленні загроз та інституційному співналаштуванні різних

органів і рівнів управління. У цьому сенсі правовий захист рослин перестає бути периферійною технічною підсистемою й перетворюється на один із структурних елементів сучасного права харчових продуктів та аграрної політики ЄС.

Водночас означене вище дослідження виявило, що посилення регулятивної щільності у сферах допуску засобів захисту рослин на ринок, регулювання рослинного репродуктивного матеріалу та охорони сортів рослин не є, так би мовити, «безкоштовним» з огляду на інші цінності й інтереси. Так, ці режими сприяють підвищенню рівня фітосанітарної безпеки, стимулюють інновації та підтримують впровадження більш екологічно ефективних сортів і технологій. Однак, вони також можуть фактично звужують простір для дрібних фермерів, селянських насінневих систем і практик спільного управління насінням, а також створювати нові бар'єри для доступу до ринку в державах, що не мають достатніх інституційних та економічних ресурсів для адаптації до європейських стандартів.

Особливо показовою є внутрішня напруга між прагненням максимально захистити інновації в сфері селекції та необхідністю зберегти відкритість генетичного ландшафту для подальших селекційних зусиль, локальної адаптації та підтримки агробіорізноманіття. У просторі правової охорони сортів ця проблема кристалізується довкола концепції по суті похідних сортів та обсягу «привілею фермера», а в ширшому контексті – в питаннях про те, чи здатна, врешті-решт, правова система одночасно підтримувати масштабні інноваційні інвестиції й не руйнувати селянські знання, локальні сорти й практики спільного використання насіння.

Пропоноване нами дослідження дозволяє також побачити, що правовий захист рослин у ЄС дедалі виразніше набуває характеру «експортованого» стандарту. Механізми торгівлі, угоди про асоціацію, технічна допомога та політичні умови доступу на ринок ЄС перетворюють фітосанітарні, насінневі та ІР-вимоги на інструмент геополітики стандартів. З одного боку, це сприяє поширенню високих рівнів біобезпеки й стимулює модернізацію правових систем третіх держав. З іншого – загострює питання про асиметрії в розподілі витрат і вигод від такої гармонізації, а також про те, наскільки враховуються специфіка місцевих аграрних систем, традицій та соціальних структур.

Висновки. У підсумку можна сказати, що правовий захист рослин у ЄС стоїть сьогодні на роздоріжжі. Якщо його подальший розвиток буде орієнтований виключно на посилення фітосанітарних стандартів та захист інновацій у вузькому економічному сенсі, існує ризик поглиблення нерівностей між суб'єктами аграрного сектору та послаблення селянських практик, які є важливим ресурсом стійкості. Якщо ж законодавець і правозастосовні інституції зможуть послідовно враховувати права селян і фермерів, значення агробіорізноманіття та потребу в підтримці різних форм управління насінням, правовий захист рослин може перетворитися на один із ключових інструментів справді сталості, а не лише риторично «зеленої» трансформації аграрного простору Європи. Зрештою, саме від того, у який бік буде зроблено цей вибір, залежатиме і те, якою мірою правовий режим захисту рослин у ЄС зможе претендувати на легітимний авторитет як усередині Союзу, так і за його межами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schebesta H., Purnhagen K. EU Food Law. Oxford: Oxford University Press, 2024. 432 p. <https://doi.org/10.1093/9780198901570.001.0001>.
2. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2020) 381 final, 20.05.2020. Brussels, 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381> (дата звернення: 10.12.2025).
3. Regulation (EU) 2016/2031 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants. Official Journal of the

European Union. 2016. L 317, 23.11.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R2031> (дата звернення: 10.12.2025).

4. Montanari E., Traon D. Modernising EU policy against plant health risks: The new EU Plant Health Law. *European Food and Feed Law Review*. 2017. Vol. 12, No. 2. P. 131–144.

5. Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 309, 24.11.2009. P. 1–50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R1107> (дата звернення: 10.12.2025).

6. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the sustainable use of plant protection products and amending Regulation (EU) 2017/625. COM(2022) 305 final. Brussels, 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0305> (дата звернення: 10.12.2025).

7. Halleux V. Sustainable use of plant protection products: EU legislation in progress. *European Parliamentary Research Service*, 2022. 56 p. (EU Legislation in Progress. Briefing). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI\(2022\)739218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI(2022)739218_EN.pdf) (дата звернення: 10.12.2025).

8. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the production and marketing of plant reproductive material, amending Regulations (EU) 2016/2031, 2017/625 and 2018/848 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 66/401/EEC, 66/402/EEC, 68/193/EEC, 1999/105/EC, 2002/53/EC and 2002/55/EC. COM(2023) 414 final. Brussels, 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0414> (дата звернення: 10.12.2025).

9. Genetic resources strategy for Europe. ECPGR, EUFORGEN, ERF. Rome, 2021. 44 p. URL: https://www.europeanforestinstitute.eu/sites/default/files/files/publication-bank/2021/Genetic_resources_strategy_for_Europe.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

10. Bragard C., Baptista P., Chatzivassiliou E. et al. Standard protocols for plant health scientific assessments. *EFSA Journal*. 2024. Vol. 22, No. 9. DOI: 10.2903/j.efsa.2024.8891.

11. Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights. *Official Journal of the European Union*. 1994. L 227, 01.09.1994. P. 1–30. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2100> (дата звернення: 10.12.2025).

12. Impact of the Community Plant Variety Rights system on the EU economy and the environment. Study commissioned by the Community Plant Variety Office (CPVO) and carried out by the European Union Intellectual Property Office (EUIPO). Angers – Alicante, 2022. URL: https://cpvo.europa.eu/sites/default/files/documents/Final_Report_Impact_CPVR_System_EU_Economy_Environment.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

13. Bostyn S. J. R. Towards a fair scope of protection for plant variety rights: refocusing on essentially derived varieties. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 8. 1511. <https://doi.org/10.3390/agronomy11081511>.

14. Smith J. S. C. The future of essentially derived variety (EDV) status: predominantly more explanations or essential change. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 6. 1261. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061261>.

15. Smulders M. J. M., van de Wiel C. C. M., Lotz L. A. P. The use of intellectual property systems in plant breeding for ensuring deployment of good agricultural practices. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 6. 1163. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061163>.

16. Mariani M. Law-driven innovation in cereal varieties: the role of plant variety protection and seed marketing legislation in the European Union. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, No. 14. 8049. <https://doi.org/10.3390/su13148049>.

17. Batten L., Plana Casado M. J., van Zeven J. Decoding seed quality: a comparative analysis of seed marketing law in the EU and the United States. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 10. 2038. <https://doi.org/10.3390/agronomy11102038>.

18. The Right to Seeds in Europe. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Geneva, 2019. (Academy Briefing No. 15). URL: <https://www.geneva-academy>.

ch/joomlatools-files/docman-files/The%20Right%20to%20Seeds%20in%20Europe.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

19. Nguyen H. B. H., Weckström Lindroos K. The regulation of farmer's privilege under Vietnamese IP law and the law of the European Union. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Vol. 52, No. 6. P. 677–705. <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01043-z>.

20. Wu C. Balancing protection of plant varieties and other public interests. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, No. 13. 5445. <https://doi.org/10.3390/su16135445>.

REFERENCES:

1. Schebesta, H., & Purnhagen, K. (2024). *EU food law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780198901570.001.0001>

2. European Commission. (2020). A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system (COM(2020) 381 final). Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>

3. European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/2031 of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants. *Official Journal of the European Union*, L 317. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R2031>

4. Montanari, E., & Traon, D. (2017). Modernising EU policy against plant health risks: The new EU Plant Health Law. *European Food and Feed Law Review*, 12(2), 131–144.

5. European Parliament and Council of the European Union. (2009). Regulation (EC) No 1107/2009 of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. *Official Journal of the European Union*, L 309, 1–50. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R1107>

6. European Commission. (2022). Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the sustainable use of plant protection products and amending Regulation (EU) 2017/625 (COM(2022) 305 final). Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0305>

7. Halleux, V. (2022). Sustainable use of plant protection products: EU legislation in progress (EU Legislation in Progress briefing). European Parliamentary Research Service. Retrieved December 10, 2025, from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI\(2022\)739218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI(2022)739218_EN.pdf)

8. European Commission. (2023). Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the production and marketing of plant reproductive material, amending Regulations (EU) 2016/2031, 2017/625 and 2018/848 and repealing Council Directives 66/401/EEC, 66/402/EEC, 68/193/EEC, 1999/105/EC, 2002/53/EC and 2002/55/EC (COM(2023) 414 final). Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0414>

9. ECPGR, EUFORGEN, & ERFP. (2021). Genetic resources strategy for Europe. Retrieved December 10, 2025, from https://www.europeanforestinstitute.eu/sites/default/files/files/publication-bank/2021/Genetic_resources_strategy_for_Europe.pdf

10. Bragard, C., Baptista, P., Chatzivassiliou, E., et al. (2024). Standard protocols for plant health scientific assessments. *EFSA Journal*, 22(9), e8891. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2024.8891>

11. Council of the European Union. (1994). Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights. *Official Journal of the European Union*, L 227, 1–30. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2100>

12. Community Plant Variety Office, & European Union Intellectual Property Office. (2022). Impact of the Community Plant Variety Rights system on the EU economy and the environment. Retrieved December 10, 2025, from https://cpvo.europa.eu/sites/default/files/documents/Final_Report_Impact_CPVR_System_EU_Economy_Environment.pdf

13. Bostyn, S. J. R. (2021). Towards a fair scope of protection for plant variety rights: Refocusing on essentially derived varieties. *Agronomy*, 11(8), 1511. <https://doi.org/10.3390/agronomy11081511>
14. Smith, J. S. C. (2021). The future of essentially derived variety (EDV) status: Predominantly more explanations or essential change. *Agronomy*, 11(6), 1261. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061261>
15. Smulders, M. J. M., van de Wiel, C. C. M., & Lotz, L. A. P. (2021). The use of intellectual property systems in plant breeding for ensuring deployment of good agricultural practices. *Agronomy*, 11(6), 1163. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061163>
16. Mariani, M. (2021). Law-driven innovation in cereal varieties: The role of plant variety protection and seed marketing legislation in the European Union. *Sustainability*, 13(14), 8049. <https://doi.org/10.3390/su13148049>
17. Batten, L., Plana Casado, M. J., & van Zeven, J. (2021). Decoding seed quality: A comparative analysis of seed marketing law in the EU and the United States. *Agronomy*, 11(10), 2038. <https://doi.org/10.3390/agronomy11102038>
18. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. (2019). The right to seeds in Europe (Academy Briefing No. 15). Geneva Academy. Retrieved December 10, 2025, from <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/The%20Right%20to%20Seeds%20in%20Europe.pdf>
19. Nguyen, H. B. H., & Weckström Lindroos, K. (2021). The regulation of farmer's privilege under Vietnamese IP law and the law of the European Union. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 52(6), 677–705. <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01043-z>
20. Wu, C. (2024). Balancing protection of plant varieties and other public interests. *Sustainability*, 16(13), 5445. <https://doi.org/10.3390/su16135445>

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 15.11.2025
Дата прийняття статті: 01.12.2025
Опубліковано: 26.12.2025

«ЗАСІБ», «СПОСІБ», «ТАКТИКА», «СТРАТЕГІЯ» ТА «СЦЕНАРІЙ» ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (НА ПРИКЛАДІ КЕЙСІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО)

Спесівцев Денис Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-7337-7907

Стаття присвячена визначенню можливих підходів до аналізу механізму захисту суб'єктивних цивільних прав, ураховуючи у тому числі специфіку їх динаміки, посередництвом категорій «засіб», «спосіб», «тактика», «стратегія» та «сценарій», що у цілому здатне забезпечити проєктування у умовах практики методик захисту таких прав та (або) здійснення наукового аналізу реальних правових ситуацій з урахуванням змінюваності юридично важливих обставин та їх впливу на ефективність відповідних механізмів.

Піднята проблема аналізується посередництвом визначення співвідношення між категоріями «засіб», «спосіб», «тактика», «стратегія» та «сценарій» захисту суб'єктивних цивільних прав і водночас на прикладі кейсів щодо захисту прав на нерухоме майно.

Встановлюється, що механізм захисту суб'єктивних цивільних прав, у тому числі на об'єкти нерухомого майна, не має однорідного характеру, тобто за своєю природою являє собою сукупність механізмів меншого масштабу, реалізації яких в умовах практики забезпечує протидію визначеним законом протиправним проявам у цивільно-правовій сфері.

Формується висновок, що використання співвідношення між проаналізованими конструкціями, дозволяє суб'єктам правотворчості конструювати чіткі й адресні механізми захисту суб'єктивних цивільних прав з урахуванням специфіки навіть унікальних обставин правової ситуації, у якій вони підлягають застосуванню; суб'єктам правореалізації – більш ефективно планувати дії щодо захисту суб'єктивних цивільних прав, використовуючи характер співвідношення між відповідними конструкціями як аналітичну модель для визначення можливих шляхів досягнення встановлених цілей і обрання оптимальних з них у конкретних умовах; суб'єктам правозастосування – посередництвом аналізу відповідних конструкцій забезпечити ефективне застосування положень чинного матеріального та процесуального цивільного законодавства з урахуванням цільового призначення запроваджених ними конструкцій (у тому числі для протидії можливим проявам зловживання учасниками цивільних правовідносин своїм правом на захист).

Ключові слова: захист, спосіб захисту, судовий захист, охорона, нерухомість, нерухоме майно, права на нерухомість, тактика захисту, стратегія захисту, сценарій захисту, захист прав на нерухомість, охорона прав на нерухомість.

Spiesivtsev Denys. «Means», «Method», «Tactics», «Strategy», and «Scenario» for Protecting Subjective Civil Rights (Based on Court Cases Concerning the Protection of Rights to Real Estate)

The article is devoted to identifying possible approaches to analyzing the mechanism for protecting subjective civil rights, taking into account, among other things, the specifics of their dynamics, through the categories of «means», «method», «tactics», «strategy», and «scenario» which, in general, can ensure the design of methods for protecting such rights in practice and/or the scientific analysis of real legal situations, taking into account the variability of legally important circumstances and their impact on the effectiveness of the relevant mechanisms.

The issue raised is analyzed by determining the relationship between the categories of «means», «method», «tactics», «strategy», and «scenario» of protecting subjective civil rights, using case studies on the protection of rights to real estate.

It is established that the mechanism for protecting subjective civil rights, including those relating to real estate, is not uniform in nature, i.e., it is essentially a set of smaller-scale

mechanisms, the implementation of which in practice ensures counteraction to unlawful acts in the civil law sphere as defined by law.

The conclusion is that using the relationship between the analyzed constructs allows law-makers to construct clear and targeted mechanisms for protecting subjective civil rights, taking into account the specifics of even unique circumstances of the legal situation in which they are to be applied; for law enforcement entities – to plan actions to protect subjective civil rights more effectively, using the nature of the relationship between the relevant constructs as an analytical model for determining possible ways to achieve the set goals and selecting the optimal ones in specific conditions; law enforcement entities – through the analysis of relevant constructs, ensure the effective application of the provisions of current substantive and procedural civil legislation, taking into account the intended purpose of the constructs introduced by them (including to counteract possible manifestations of abuse by participants in civil legal relations of their right to protection).

Key words: *protection, way of protection, judicial protection, safeguarding, real estate, immovable property, rights to real estate, protective strategy, protective tactics, protective scenario, protection of real estate rights, guarding of real estate rights.*

Методичні проблеми аналізу. Аналізуючи з наукової точки зору, наприклад, віндикаційний позов, ми встановлюємо умови його застосування, у тому числі на прикладі конкретних судових кейсів, а, розглядаючи негаторний позов – встановлюємо умови застосування відповідного судового способу захисту. Суди, зокрема вищі судові інстанції, також застосовують аналогічний науковий у сутності інструментарій при формуванні висновків, адже суди є суб'єктами правозастосування і розглядають справу, виходячи з її умов. Але, суб'єкти надання послуг юридичного захисту або навіть у цілому юридичного консалтингу аналізують відповідну ситуацію дещо під іншим кутом зору. Вони розглядають її з точки зору можливої динаміки у тому числі під час використання судових способів захисту.

Тобто у той час поки один суд розглядає конкретну справу, адвокати сторін паралельно можуть використовувати інструменти судового захисту для захисту інших суб'єктивних цивільних прав (навіть тих, за захистом яких звернуто до суду). А у разі, якщо йдеться про зв'язок певних відносин, тобто про досить складні і запутані кейси, у яких приймають участь три і більше осіб, як наприклад, справи пов'язані з реєстрацією права власності на нерухомість лише за одним з декількох учасників спільної діяльності внаслідок недобросовісних дій одного з таких учасників, то у такому разі існує ймовірність паралельного запуску одразу декількох «треків судових розглядів» результат у одному з яких вплине на результат інших. Проте іноді визначити

трек, що завершиться першим, неможливо у силу багатьох причин, починаючи від неврегульованості цього питання законом і завершуючи особистими якостями судді, його навантаженням у період розгляду відповідної справи тощо.

Окреслене підкреслює важливу обставину, якою виступає те, що у тому числі ефективність конкретного способу захисту суб'єктивних цивільних прав може підвищуватися або нівелюватися в залежності від динаміки правової ситуації, яка, при цьому детермінується поведінкою учасників спорів у межах певної варіації можливих юридичних сценаріїв.

Якщо ж узагальнити викладене вище, то необхідно констатувати, що механізм захисту суб'єктивних цивільних прав у тому числі на нерухомість є системою і водночас елементом метасистеми – механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим як система він складається з певних елементів (в якості таких елементів розглядаються юридичні засоби). Учасники відносини щодо нерухомості і у тому числі спору стосовно нерухомого майна в окремих випадках зберігають за собою можливість впливати на правову реальність, а тому і обставини спору, що, своєю чергою, впливає на ефективність конкретного способу захисту суб'єктивних цивільних прав.

Поряд із цим, як правило, у цивілістичній літературі механізми захисту розглядаються дещо ізольовано і спеціалізовано, тобто з огляду на особливості функціонування чи ефективність конкретного

способу захисту. Водночас, якщо слідувати «механізмній» природі захисту і у цілому певній об'єктивній обмеженості правової ситуації та можливості її уможлидного виокремлення у межах правової реальності, виникає можливість «сценарування» захисту суб'єктивних цивільних прав, а тому і визначення особливостей мети конкретного механізму захисту суб'єктивних цивільних прав, його змісту та специфіки динаміки, зокрема і в аспекті спричинюваних наслідків в умовах зміни правової ситуації.

Іншими словами, у межах цивільно-правових досліджень присвячено значну увагу розгляду, зокрема засобів та способів захисту суб'єктивних цивільних прав, для чого характерні відповідні методичні та методологічні підходи. Проте, застосування теорії системи для розгляду механізму цивільно-правового захисту суб'єктивних цивільних прав, вважаємо, дозволяє розширити відповідні підходи шляхом масштабування і розгляду не лише засобів та способів захисту, проте також і «тактики», «стратегії» і навіть «сценаріїв» захисту таких прав як більш глобальних наукових конструкцій посередництвом яких, безумовно, досліджуються відповідні нормативно-правові структури, у тому числі в аспекті їх реалізації в умовах динаміки і змінюваності правової ситуації.

У цивілістиці також наразі практично не досліджені такі конструкти як «тактика» та «стратегія» захисту, хоча при цьому вони отримали висвітлення у межах досліджень, присвячених розгляду проблем кримінального права та процесу [Див.: 3; 4]. Проте вважаємо, що саме така логічна послідовність відповідних конструктів в аспекті їх масштабу окреслюється внаслідок застосування індуктивного підходу: засіб, спосіб, тактика, стратегія та сценарій захисту суб'єктивних цивільних прав.

Застосування ж пропонованого методичного підходу у тому числі в умовах практики здатне дозволити суб'єктам правореалізації та правозастосування вірно аналізувати обставини правової реальності, а також приймати ефективні рішення в умовах можливих змін правової ситуації.

Однак, першою задачею, що підлягає вирішенню на шляху окреслення специфіки відповідного методичного конструкту

і визначення потенціалу його ефективності виступає сутнісно-термінологічна проблема змісту та співвідношенням між його елементами, якими виступають засіб, спосіб, тактика, стратегія та сценарій захисту суб'єктивних цивільних прав.

Засіб захисту суб'єктивних цивільних прав. Засіб захисту суб'єктивних цивільних прав, безумовно, має правовий характер, а тому є «правовим засобом». Із цього приводу слід констатувати, що в сучасних умовах, попри фундаментальне значення правових засобів для усієї інструменталістики цивільно-правового регулювання суспільних відносин, тобто для інструментальної основи забезпечення впливу цивільного законодавства на суспільні відносини, доктрина правових засобів залишається до кінця не розкритою в науці цивільного права, що можна пояснити у тому числі глибиною її феноменології.

У цивілістиці можна зустріти наукові позиції у межах яких правові засоби розглядаються у найбільш широкому з можливих аспектів, прикладом чого виступає розгляд об'єктивного права як засобу вирішення завдань суспільства [5, с. 190], так і у надзвичайно вузькому розумінні в межах якого правовий засіб розглядається як конкретне знаряддя захисту (камінь, палиця, зброя тощо) [6, с. 154].

У зв'язку з цим сьогодні ця категорія має універсальний характер і стосується багатогранного теоретико-правового явища [7, с. 38]. Водночас вчені висловлюють однакову позицію, що правовий засіб є інструментом впливу права на цивільні відносини [8, с. 92], тобто інструментом правового регулювання [7, с. 38; 5, с. 190].

Своєю чергою у межах механізму захисту суб'єктивних цивільних прав засіб слід розглядати в якості інструмента досягнення відповідної мети. При цьому йдеться не лише про загальну мету у формі недопущення порушення суб'єктивних цивільних прав, припинення вчиненого порушення, визнання права або ліквідації наслідків порушення [2, с. 104–105], а також про короткострокові та середньострокові цілі. У цьому контексті, наприклад, позов може виступати правовим засобом запуску механізму судового захисту суб'єктивних

цивільних прав, у той час як рішення суду – правовим засобом [9, с. 118], що запускає компонент примусового захисту у межах механізм здійснення судового захисту суб'єктивних цивільних прав.

Таким чином у межах аналізованого нами співвідношення окреслених категорій механізму цивільно-правового захисту «засіб» розглядається в якості базового елементу такого механізму. Однак при цьому цією категорією також можна позначати сукупності певних інструментів [5, с. 191], тобто «мікромеханізми» і навіть весь захисний механізм.

Спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав. Спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав, як зазначає Л. Л. Стецюк, виступає дією, прийомом або системою прийомів, спрямованих на досягнення відповідної мети [6, с. 153–154]. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав визначені частиною другою статті 16 Цивільного кодексу України, до яких відносяться зокрема визнання права, визнання правочину недійсним, відшкодування збитків тощо [10, ст. 16]. З цим положенням основного акту цивільного законодавства України гармонізує окреслене вище розуміння засобів захисту суб'єктивних цивільних прав як конкретних інструментів, що можуть використовуватися у тому числі на різних стадіях захисного механізму. Тобто позов і судові рішення виступають засобами в межах застосування зазначених способів захисту. При цьому кожен з відповідних способів може бути застосований за наявності визначених умов. В залежності від здатності способу забезпечити захист того чи іншого виду суб'єктивного права такі способи поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові, а також на загальні, спеціальні та універсальні [11, с. 270–314].

Наприклад, в умовах включення у механізм первісного набуття права власності на об'єкт нерухомого майна таких компонентів як прийняття об'єкта в експлуатацію та державної реєстрації речових прав на об'єкт нерухомого майна, і враховуючи різну природу відповідних об'єктів нерухомості, цивілістичною доктриною, а також судовою практикою у тому числі Верховного Суду визначено різні умови застосування такого способу захисту як

визнання прав власності на об'єкт нерухомості. Зокрема, у випадку із садибною забудовою для застосування такого способу захисту достатньо щоб збудований об'єкт відповідав будівельним нормам та стандартам, а забудовнику належало право на земельну ділянку під ним. При цьому відсутність прийняття об'єкта в експлуатацію внаслідок порушення процедури отримання дозволу на будівництво відповідного об'єкта не є перешкодою для застосування такого способу захисту. У той же час у випадку з багатоквартирною забудовою застосування такого способу судового захисту як визнання права власності на квартиру у неприйнятому в експлуатацію житловому будинку не визнається судовою практикою за можливе [Див.: 12, с. 95–100].

Тактика захисту суб'єктивних цивільних прав. На відміну від засобів та способів захисту суб'єктивних цивільних прав, які проєктуються у ході правотворчого процесу і лише застосовується суб'єктами правореалізації та правозастосування, тактика захисту відносяться до останніх двох з наведених видів практичної юридичної діяльності. Доктрина тактики захисту в сучасних умовах розроблена переважно у сфері відносин, пов'язаних з притягненням особи до кримінальної відповідальності. Однак відповідні наукові напрацювання мають релевантний характер і відносно матеріальних та процесуальних цивільних правовідносин.

У відповідних наукових дослідженнях тактика захисту розглядається, зокрема як система наукових і розроблених адвокатологією та напрацьованих адвокатською практикою прийомів та способів діяльності адвоката, спрямованої на забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів підсудного [3, с. 97]. У більш широкому розумінні тактика захисту розглядається як система наукових положень, а також розроблених на їх основі рекомендації щодо засобів, методів та прийомів пізнання, а також перевірки, оцінки та використання доказової інформації у судовому провадженні, які застосовуються адвокатом як професійними захисниками з метою виконання професійних завдань [4, с. 117].

При цьому у сучасних юридичних дослідженнях зазначається про можли-

вість застосування тактики захисту у тому числі і на етапі досудового провадження [13, с. 160]. Більше того, дослідники у сфері права також визначають можливість застосування тактичних прийомів у тому числі у ході консультування для досягнення мети останнього [14, с. 289].

У контексті механізму цивільно-правового захисту суб'єктивних цивільних прав під **тактикою захисту** слід розуміти обрану суб'єктами правореалізації, тобто учасниками цивільних правовідносин, а також їх представниками (у тому числі професійними) сукупність засобів, способів та прийомів захисту суб'єктивних цивільних прав, а також визначений ними порядок їх застосування, які будучи втіленими в умовах практики спрямовується на досягнення мети захисту у формі недопущення порушення суб'єктивного цивільного права, припинення вчиненого порушення, визнання права або ліквідації наслідків порушення.

Тактика захисту охоплює як матеріально-правові, так і процедурно- та процесуально-правові особливості здійснення захисту суб'єктивних цивільних прав і може полягати, наприклад, в обранні підрядником здійснення притримання нерухомої речі замість звернення до суду з позовом про відшкодування замовником заборгованості, або у здійсненні дій, спрямованих на визнання доказів у межах спору про права на нерухомість неналежними.

Стратегія захисту суб'єктивних цивільних прав. Стратегія захисту традиційно має більш широкий зміст за тактику. При цьому, незважаючи на те, що у сучасних приватно-правових дослідженнях термін «стратегія» вживається у тому числі відносно правового регулювання суспільних відносин [Див.: 15], як правило, він відноситься переважно до правореалізаційного рівня юридичної діяльності.

В економіці, наприклад, стратегія розглядається як сукупність довготривалих і при цьому найбільш принципових та важливих установок, планів та намірів щодо діяльності підприємства [16, с. 150]. Своєю чергою у юриспруденції, наприклад, під стратегію забезпечення правової допомоги у ході здійснення адвокатом захисту розуміється визначення довготривалої мети широкою програмою

дій, а також завдань і у цілому загальної і довготривалої лінії поведінки адвоката у межах визначених основних напрямків його діяльності [17, с. 195].

У контексті механізму цивільно-правового захисту суб'єктивних цивільних прав **стратегію захисту** можна розкрити як *визначення мети захисту суб'єктивних цивільних прав, а також встановлення засадничих основ її досягнення, що втілюється у допустимій комбінаториці засобів та способів захисту суб'єктивних цивільних прав, які можуть бути застосовані в умовах практики задля досягнення такої мети, а також окреслені малопринятного та неприйнятної інструментарію досягнення такої мети*. Інакше кажучи, стратегія захисту являє собою чітке окреслення бажаної мети, а також способів її досягнення, що характеризує програмні рамки здійснення відповідної діяльності.

Стратегія захисту може передбачати різну архітектуру захисного інструментарію для досягнення короткострокових, середньострокових та довгострокових результатів, а також у цілому встановлення пріоритетних етапів та механізмів захисту.

Сценарій захисту суб'єктивних цивільних прав. Сценарій захисту суб'єктивних цивільних прав необхідно розглядати як найвищий рівень масштабування відносно механізму досягнення відповідної мети. У зв'язку з цим, з одного боку потенціал використання сценаріїв захисту визначений положеннями чинного матеріального та процесуального цивільного законодавства України. Іншими словами, саме положення законодавства у прямій та непрякій формі окреслюють усі можливі сценарії захисту суб'єктивних цивільних прав у будь-яких варіаціях обставин правової реальності відносно конкретної ситуації. Однак на рівні правореалізації сценарування захисту суб'єктивних цивільних прав полягає у визначенні, тобто розкритті відповідного потенціалу і формування на підставі результатів аналізу архітектури захисту, тобто стратегії й тактики, а також визначення способів та засобів захисту.

У цілому сценування розглядається в сучасних дослідженнях разом із прогнозуванням (або як один із методів останнього [18, с. 168]) в якості одного з видів

управлінської діяльності у соціально-економічній сфері, які забезпечують формування ефективних стратегій досягнення поставлених цілей [19]. Метод активно використовується в економіці [Див.: 20] в межах якої характеризується як варіативний якісний та кількісний опис майбутнього економічного стану задля прийняття певних рішень [21, с. 91].

У межах вітчизняного правопорядку об'єктивний потенціал механізму захисту суб'єктивних цивільних прав закладається суб'єктами правотворчості і визначається в умовах практики суб'єктами правореалізації. Сам же **сценарій захисту** можна визначити як *найбільш повну оцінку правової ситуації, що супроводжується формуванням комплексної картини усіх варіацій її розвитку задля обрання стратегії, тактики, способу та засобів захисту суб'єктивних прав*.

Водночас на використання методів сценарування у сучасних умовах також впливає судова практика, яка подекуди конкретизує механізми захисту суб'єктивних цивільних прав, у тому числі на об'єкти нерухомого майна. Аналізуючи положення чинного цивільного законодавства України, суди також виявляють сценарії захисту суб'єктивних цивільних прав і подекуди реагують на них у межах конкретних справ на підставі у тому числі принципу *jura novit curia*. Це своєю чергою впливає на використання відповідного методу суб'єктами правореалізації.

В якості прикладу можна навести Постанову великої палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі № 14-270цс19, у який суд висловив певне занепокоєння щодо використання такого юридичного засобу захисту як «позов про визнання права власності відносно прав на новостворене чи реконструйоване нерухоме майно», що може бути використаний у тому числі для спрощення чи уникнення встановленої законодавством досить тривалої в часі та фінансово затратної процедури оформлення прав на це майно [22].

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз, слід визнати, що правове регулювання суспільних відносин здійснюється посередництвом юридичних конструкцій різного масштабу, які перебувають у різних взаємозв'язках між собою. У зв'язку з цим

механізм захисту суб'єктивних цивільних прав, у тому числі на об'єкти нерухомого майна, не має однорідного характеру, тобто за своєю природою являє собою сукупність механізмів меншого масштабу, реалізації яких в умовах практики забезпечує протидію визначеним законом протиправним проявам у цивільно-правовій сфері.

У зв'язку з цим диференціація засобів, способів, тактики, стратегії і сценаріїв захисту суб'єктивних цивільних прав являє собою не просто результат наукового осмислення механізму цивільно-правового захисту у його системно-структурній будові, а є відображенням конструктивних особливостей будови таких механізмів як результату цивільно-правового регулювання цивільних відносин. Тобто це об'єктивно існуючі зв'язки між конструкціями різного масштабу, застосування яких в умовах практики призводить до визначеного законом та (або) суб'єктом правореалізації чи правозастосування результату.

Посередництвом охоронних цивільно-правових норм законодавець визначає цивільні правопорушення, а також встановлює інструментарій, який може бути використаний проти останніх. В результаті, хоча законом досить чітко визначено способи захисту суб'єктивних цивільних прав, їх застосування в умовах практики залежить від юридично важливих обставин, у яких вчинене порушення, динаміки правової ситуації, кваліфікації відповідних обставин суб'єктами правозастосування, а також мети, переслідуваної суб'єктами правореалізації, які застосовують способи захисту суб'єктивних цивільних прав.

За таких умов диференціація засобів, способів, тактики, стратегії і сценаріїв захисту суб'єктивних цивільних прав як різнорівневих систем механізму цивільно-правового захисту набуває значення наукової та практичної конструкції, що може бути застосована суб'єктами правотворчості, правореалізації та правозастосування в умовах практики, а тому забезпечити високі стандарти захисту суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин.

Використовуючи співвідношення між відповідними конструкціями, суб'єкти правотворчості набувають можливість

конструювати чіткі й адресні механізми захисту суб'єктивних цивільних прав з урахуванням специфіки навіть унікальних обставин правової ситуації, у якій вони підлягають застосуванню. Суб'єкти право-реалізації одержують можливість більш ефективного планування дій щодо захисту суб'єктивних цивільних прав, використовуючи характер співвідношення між відповідними конструкціями як аналітичну модель для визначення можливих шляхів досягнення встановлених цілей і обрання

оптимальних з них у конкретних умовах. Своєю чергою суб'єкти правозастосування набувають можливості посередництвом аналізу відповідних конструкцій забезпечити ефективне застосування положень чинного матеріального та процесуального цивільного законодавства з урахуванням цільового призначення запроваджених ними конструкцій (у тому числі для протидії можливим проявам зловживання учасниками цивільних правовідносин своїм правом на захист).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спесівцев Д. С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні: дис... канд. юрид. наук. (12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). Харків, 2017. 225 с.
2. Спесівцев Д. Телеологічний аспект захисту суб'єктивних цивільних прав. *Правове регулювання суспільних відносин: питання теорії та практики*: монографія / А. В. Духневич, І. М. Якушев, Д. С. Спесівцев та ін. Луцьк: Завжди Поруч, 2021. С. 83–106
3. Попелюшко В. О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 96–98.
4. Лисак О. М. Тактика захисту в кримінальному судочинстві України: поняття та сутність. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 111–118.
5. Денисова А. Правові засоби: поняття види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.
6. Стецюк Л. Л. Самозахист як форма захисту цивільних прав. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3 (27). С. 151–158.
7. Тарахонич Т. І. Змістовна характеристика правових засобів: сучасні погляди. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 36–39.
8. Шишка О. Р. Інструментарій механізму правового регулювання цивільних відносин в предметі цивільного права. *Проблеми здійснення суб'єктивних прав*: матеріали круглого столу (Харків, 14–15 березня 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 87–94.
9. Спесівцев Д. Конститутивні та перетворювальні властивості рішення суду як правового засобу захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 118–124.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
11. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 550 с.
12. Спесівцев Д. Проблеми визнання права власності на об'єкт нерухомого майна, що не прийнятий в експлуатацію, як судового способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів інвестора. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 94–102.
13. Іваницька Я. О. Тактичні особливості захисту під час судового розгляду кримінальної справи. *Актуальні проблеми юриспруденції*. 2018. № 4. С. 157–160.
14. Слива Л. Стратегія та тактика консультативної діяльності адвоката. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 287–293.
15. Кадрова О. О. Стратегія правового регулювання сімейних відносин в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2003. Вип. 21. С. 312–317.
16. Пирог О. В., Дорошкевич К. О., Кіт А. М. Стратегія і тактика економічного захисту підприємств в умовах військових забруднень. *Економічний простір*. 2024. № 193. С. 149–156.
17. Хмелевська Н. В. Стратегія забезпечення правової допомоги адвокатом в кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, ч. 2 (33). С. 194–201.
18. Чала В. С., Гончарова К. В., Орловський Є. С. Виявлення альтернатив змін сценаріїв розвитку та інтернаціоналізації будівельних послуг в реалізації програм зеленого житла:

методика, стратегії, типи продукту та ринку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 5 (10). С. 167–173.

19. Романовська Ю. А. Прогнозування та сценарування розвитку міст в умовах інформаційної економіки. *Економіка та суспільство*: електрон. наук. фахове вид. 2024. Вип. 67. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4826/4766> (дата звернення: 20.05.2025).

20. Юрчишин В. Сценарій-прогноз розвитку економіки України: обмежений песимізм. Київ: Заповіт, 2018. 58 с.

21. Георгієв В. А. Економічний сценарій як інструмент управління підприємством. *Академічний огляд*. 2011. № 1 (34). С. 89–95.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2019 р., судова справа № 14-270цс19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996> (дата звернення: 21.11.2025).

23. Спесівцев Д. С. Види конфліктів способів захисту прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2025. Вип. 107. С. 324–332.

REFERENCES:

1. Spiesivtsev, D.S. (2017). *Yurydychni fakty u mekhanizмах vynyknennia, perekhodu ta prypynennia rechovykh prav na nerukhomist v Ukraini* [Legal facts in mechanisms of emergence, transfer and termination of real rights on immovable things in Ukraine] [Unpublished Candidate of Science of Law dissertation Yaroslav Mudryi National Law University] [in Ukrainian].

2. Spiesivtsev, D. (2021). Teleological aspect of protection of subjective civil rights [Teleolohichnyi aspekt zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav]. In A. V. Dukhnevych, I. M. Yakushev, D. S. Spesivtsev (Ed.) *Legal regulation of social relations: issues of theory and practice* [Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn]. Zavzhdy Poruch [in Ukrainian].

3. Popeliushko, V. O. (2008). Stratehiia i taktyka zakhystu v sudovomu rozghliadi spravy [Strategy and tactics of defense in judicial proceedings]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 12, 96–98 [in Ukrainian].

4. Lysak, O. M. (2018). Taktyka zakhystu v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: poniattia ta sutnist [Defense tactics in criminal proceedings in Ukraine: concept and essence]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of criminal proceedings*, 4, 111–118 [in Ukrainian].

5. Denysova, A. (2010). Pravovi zasoby: poniattia vydy [Legal remedies: concepts and types]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 190–195 [in Ukrainian].

6. Stetsiuk, L. L. (2008). Samozakhyst yak forma zakhystu tsyvilnykh prav [Self-defense as a form of protection of civil rights]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 3 (27), 151–158 [in Ukrainian].

7. Tarakhonich, T. I. (2011). Zmistovna kharakterystyka pravovykh zasobiv: suchasni pohliady [Substantive characteristics of legal remedies: contemporary views]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law*, 2, 36–39 [in Ukrainian].

8. Shyshka, O. R. (14–15 bereznia 2015 r.). Instrumentarii mekhanizmu pravovoho rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn v predmeti tsyvilnoho prava. In *Problemy zdiisnennia subiektyvnykh prav* [Problems of exercising subjective rights] [Conference] Kharkiv, KhNUVS, Ukraine [in Ukrainian].

9. Spiesivtsev, D. (2020). Konstytutyvni ta peretvoriuvalni vlastyvoli rishennia sudu yak pravovoho zasobu zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [The constitutive and transformative properties of court's decision as legal mean of protection of subjective civil rights on immovable property.]. *Yurydychnyi visnyk – Law Herald*, 3, 118–124.

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine* (2003), 40–44 [in Ukrainian].

11. Kot, O. O. (2017). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav* [Problems of exercising and protecting subjective civil rights] [Doctor of Science of Law dissertation, Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].

12. Spiesivtsev D. (2020). Problemy vyznannia prava vlasnosti na obiekt nerukhomoho maina, shcho ne pryiniaty v ekspluatatsiiu, yak sudovoho sposobu zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav ta interesiv investora [The problems of recognition of property right on not accepted for operation immovable property as judicial way of protection of investor's subjective civil rights and interests]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 3 (32), 94–102 [in Ukrainian].

13. Ivanytska, Ya. O. (2018). Taktychni osoblyvosti zakhystu pid chas sudovoho rozghliadu kryminalnoi spravy [Tactical features of defense during the trial of a criminal case]. *Aktualni problemy yurysprudentsii – Actual problems of native jurisprudence*, 4, 157–160 [in Ukrainian].

14. Slyva, L. (2019). Stratehiia ta taktyka konsultatyvnoi diialnosti advokata [Strategy and tactics of a lawyer's advisory activities]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 287–293 [in Ukrainian].

15. Kadrova, O. O. (2003). Stratehiia pravovoho rehuliuвання simeinykh vidnosyn v Ukraini [Strategy for legal regulation of family relations in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*, 21, 312–317 [in Ukrainian].

16. Pyroh, O. V., Doroshkevych, K. O., Kit, A. M. (2024). Stratehiia i taktyka ekonomichnoho zakhystu pidpriemstv v umovakh viiskovykh zabrudnen [Strategy and tactics of economic protection of enterprises in conditions of military pollution]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 193, 149–156 [in Ukrainian].

17. Khmelevska, N. V. (2015). Stratehiia zabezpechennia pravovoi dopomohy advokatom v kryminalnomu provadzhenni [Strategy for providing legal assistance by a lawyer in criminal proceedings]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 12, ch. 2 (33), 194–201 [in Ukrainian].

18. Chala, V. S., Honcharova, K. V., Orlovskiy, Ye. S. (2017). Vyavleniia alternatyv zmin stseneriiv rozvytku ta internatsionalizatsii budivelnnykh posluh v realizatsii prohram zelenoho zhytla: metodyka, stratehii, typy produktu ta rynku [Identifying alternatives for changing development scenarios and internationalization of construction services in the implementation of green housing programs: methodology, strategies, product and market types]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 5 (10), 167–173 [in Ukrainian].

19. Romanovska, Yu. A. (2024). Prohnozuvannia ta stsenuvannia rozvytku mist v umovakh informatsiinoi ekonomiky [Forecasting and scenario of urban development in terms of information economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 67. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4826/4766> [in Ukrainian].

20. Yurchyshyn, V. (2018). *Stsenarii-prohnoz rozvytku ekonomiky Ukrainy: obmezhenyi pesymizm* [Scenario forecast for Ukraine's economic development: limited pessimism]. Zapovit [in Ukrainian].

21. Heorhiiev, V. A. (2011). Ekonomichnyi stsenerii yak instrument upravlinnia pidpriemstvom [Economic scenario as a tool for enterprise management]. *Akademichnyi ohliad – Academic review*, 1 (34), 89–95 [in Ukrainian].

22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Judgment of the Grand Chamber of the Supreme Court] vid 18.12.2019 r, sudova sprava № 14-270цс19. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996> [in Ukrainian].

23. Spiesivtsev, D. S. (2025). Vydy konfliktiv sposobiv zakhystu prav na nerukhome maino [Types of conflicts in ways of protecting rights to immovable property]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*, 107, 324–332 [in Ukrainian].

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.541 :343.851.03(100):343.85:35.08

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/8>

КРИМІНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ З УРАХУВАННЯМ КОРУПЦІЙНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

Зарадюк Зоряна Валентинівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-3364-9565

У статті здійснено комплексний аналіз кримінологічних моделей запобігання насильству, що застосовуються у міжнародній практиці, з урахуванням впливу корупційних детермінант на їхню ефективність. Обґрунтовано, що насильство та корупція є взаємопов'язаними соціальними явищами, які здатні взаємно підсилювати одне одного. Розглянуто світові моделі запобігання насильству – ситуаційні, соціально-контрольні, відновні та ризик-орієнтовані. Зокрема, основна ідея ситуаційного запобігання полягає в тому, що злочин часто є наслідком наявності сприятливих можливостей, а не лише внутрішньої схильності особи до протиправних дій. Впровадження ситуаційної моделі запобігання насильству в українське законодавство є перспективним напрямом, однак потребує комплексного підходу та врахування національних інституційних умов.

Автор зазначає, що міжнародний досвід упровадження моделі соціального контролю засвідчує, що її ефективність залежить від поєднання формальних інституційних механізмів контролю, активної участі громади та високого рівня довіри до правоохоронних органів. Для України впровадження цієї моделі може стати дієвим доповненням до класичних кримінологічних підходів, особливо в умовах воєнних викликів та підвищеного рівня соціальної напруги.

Відновна модель є частиною більш широкого комплексу кримінологічних стратегій запобігання насильству, сприяє виявленню соціальних причин правопорушень і спрямовує процес правосуддя на відновлення, а не лише на покарання. Згідно з ризик-орієнтованою моделлю, програми втручання ефективніші, коли: оцінюється рівень ризику індивідуального правопорушника, визначаються конкретні криміногенні потреби, на які варто впливати, а обрана стратегія відповідає характеристикам особи. Такий підхід дозволяє оптимально спрямовувати ресурси на тих, хто має найвищий ризик рецидиву та пристосовувати профілактичні заходи.

Автор дійшла висновку, що впровадження кримінологічних та антикорупційних стратегій у національні програми профілактики насильства забезпечує більш системний, прозорий і доказовий підхід до запобігання злочинам, підвищує ефективність використання ресурсів і зміцнює довіру суспільства до державних установ.

Ключові слова: насильство, корупція, кримінологічні моделі, міжнародний досвід, запобігання, безпека, детермінанти.

Zaradiuk Zoriana. Criminological models for preventing violence in international practice, taking into account corruption determinants

The article provides a comprehensive analysis of criminological models for preventing violence used in international practice, taking into account the impact of corruption determinants on their effectiveness. It is argued that violence and corruption are interrelated social phenomena that can reinforce each other. Global models of violence prevention are considered: situational, social control, restorative, and risk-oriented. In particular, the main idea of situational prevention is

that crime is often the result of favorable opportunities, not just an individual's internal propensity for illegal actions. The introduction of a situational model of violence prevention into Ukrainian legislation is a promising direction, but it requires a comprehensive approach and consideration of national institutional conditions.

The author notes that international experience in implementing the social control model shows that its effectiveness depends on a combination of formal institutional control mechanisms, active community participation, and a high level of trust in law enforcement agencies. For Ukraine, the implementation of this model could be an effective addition to classical criminological approaches, especially in the context of military challenges and heightened social tensions.

The restorative model is part of a broader set of criminological strategies for preventing violence, helping to identify the social causes of offenses and directing the justice process toward restoration rather than punishment alone. According to the risk-oriented model, intervention programs are more effective when: the level of risk of an individual offender is assessed, specific criminogenic needs that should be addressed are identified, and the chosen strategy corresponds to the characteristics of the individual. This approach allows resources to be optimally directed to those at highest risk of recidivism and preventive measures to be adapted.

The author concluded that the implementation of criminological and anti-corruption strategies in national violence prevention programs ensures a more systematic, transparent, and evidence-based approach to crime prevention, increases the efficiency of resource use, and strengthens public trust in state institutions.

Key words: *violence, corruption, criminological models, international experience, prevention, security, determinants.*

В сучасному світі проблема насильства залишається однією з головних загроз безпеці особи, суспільства та держави. Незважаючи на значний розвиток правових механізмів захисту прав людини, рівень насильницьких проявів у багатьох країнах не знижується, а їх структура ускладнюється під впливом соціально-економічних, політичних та культурних чинників. Виняткове значення в цьому контексті мають корупційні детермінанти, які істотно послаблюють ефективність превентивних заходів, сприяють безкарності правопорушників та знижують довіру громадян до системи правосуддя. Особливо актуальним є вивчення впливу корупційних детермінант, адже рівень прозорості правоохоронних та адміністративних структур значною мірою визначає ефективність запобігання насильству. Корупція створює умови безкарності, знижує довіру до системи та дозволяє насильницьким угрупованням функціонувати без належного контролю.

Міжнародний досвід свідчить, що успішне запобігання насильству неможливе без врахування антикорупційного чиннику, впровадження його у кримінологічні стратегії та напрямки запобіжних моделей до конкретних соціальних умов. М.І. Хавронюк зазначає, і з цим варто погодитись, що реальністю сьогодення є взаємозв'язок елементів національної

кримінально-правової системи не лише між собою, а й із відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем: українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і положень кримінального законодавства інших держав; новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах [1, с. 298–299]. Тому, дослідження та врахування міжнародного досвіду з означеної тематики є вкрай важливим та корисним.

У міжнародній кримінологічній практиці сформувались різні моделі запобігання насильству, що ґрунтуються на комплексному аналізі причин і умов його вчинення, системному управлінні ризиками та ефективному функціонуванні правоохоронних органів [2, с. 590]. Разом із тим, корупція, що пронизує окремі сегменти державного управління, може нівелювати навіть найбільш прогресивні підходи, спотворюючи механізми виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів.

Кримінологічні моделі запобігання насильству, сформовані у світовій практиці, становлять комплекс наукових підходів, що спрямовані на розуміння причин насильницької поведінки та розроблення ефективних механізмів профілактики. Аналізуючи їх, можна виділити такі основні групи: ситуаційні, соціально-контрольні, відновні та ризик-орієнтовані.

Однією з провідних теорій є ситуаційна кримінологічна модель, що виникла в межах англо-американської школи [3]. Її сутність полягає в тому, що насильство значною мірою зумовлене конкретними умовами та можливостями для його реалізації, тому запобігання полягає у зменшенні привабливості чи доступності таких можливостей. Основна ідея ситуаційного запобігання полягає в тому, що злочин часто є наслідком наявності сприятливих можливостей, а не лише внутрішньої схильності особи до протиправних дій. Тому заходи ситуаційної моделі спрямовані на обмеження цих можливостей, підвищення ризику для потенційного правопорушника і зменшення інтересів від злочину. Наприклад, це може бути підвищення контролю над доступом до певних місць, встановлення кращого освітлення, використання технічних засобів спостереження, змінення планування просторів тощо. У міжнародній кримінологічній практиці ситуаційна модель застосовується як частина ширших стратегій профілактики, включно з плануванням безпечнішої міської інфраструктури, удосконаленням фізичного простору та використанням технологій для зниження ризику правопорушень, включаючи насильство [4, с. 48–49]. Такий підхід підкреслює важливість аналізу конкретних ситуацій і обставин, у яких виникає насильство, та адаптації превентивних заходів до цих умов.

Одним із провідних прикладів реалізації ситуативної моделі запобігання злочинів у Великій Британії стала програма «Захищено дизайном» (Secured by Design), що ґрунтується на зміні фізичного середовища та обмеженні можливостей для злочинів. Ця ініціатива працює через співпрацю поліції з архітекторами, забудовниками та місцевою владою для впровадження стандартів безпечного дизайну та технічних заходів безпеки у будівництві житла та громад-

ських просторів. Статистика свідчить, що рівень злочинності в житлових об'єктах, особливо у новобудовах знижується аж до 65% [5]. За іншими оцінками, SBD розроблені об'єкти можуть мати до 75 % менше крадіжок та приблизно на 25 % менше аморальних правопорушень, ніж аналоги без стандартів, що підтверджує широку практичну ефективність цього підходу в реальному житловому середовищі [6].

У Нідерландах та Сінгапурі ситуаційні методи інтегрують технологічні рішення, наприклад, сучасні системи відеонагляду, датчики руху, автоматизовані системи контролю громадських просторів. У Сінгапурі, крім технічних засобів, середовища забудови міста (urban planning) передбачають мінімізацію нічних тіньових зон, що суттєво зменшує простір для потенційних випадків насильства. Запобігання злочинності «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (CPTED) – це модель діяльності, яка повинна бути врахована під час планування, проєктування та розвитку житлового, комерційного чи іншого простору або середовища для покращення якості життя через застосування заходів з обмеження можливостей для прояву кримінальних правопорушень. Включення принципів і стратегій, описаних вище, може обмежити поширення злочинності та проявів протиправної поведінки, а також сприяти виникненню багатьох інших не менш важливих соціальних переваг [7, с. 59].

Впровадження ситуаційної моделі запобігання насильству в українське законодавство є перспективним напрямом, однак потребує комплексного підходу та врахування національних інституційних умов. Досвід Великої Британії, Нідерландів і Сінгапуру показує, що ефективність ситуаційної профілактики залежить не лише від технологічних рішень чи міських просторових змін, а й від рівня прозорості правоохоронних органів, належного управління фінансами та контролю.

Модель соціального контролю у кримінології базується на припущенні, що стримування насильства та інших злочинів відбувається не лише через покарання, а завдяки дієвій системі інституційних і неформальних соціальних зв'язків. В її основі лежить теорія соціальних зв'язків

Тревіса Гірші, який стверджував, що люди утримуються від девіантної поведінки тоді, коли мають сильні прив'язаності, зобов'язання, віру у суспільні норми [8]. У міжнародній практиці модель соціального контролю проявляється через розбудову ефективних інститутів соціального впливу. У США прикладом є програми Community Policing та Neighborhood Watch, які залучають громадян до підтримання порядку та створюють довіру між поліцією і громадою. Дослідження Скірманта та Голдстіна засвідчують, що подібні програми зменшують рівень насильницьких злочинів завдяки посиленню неформального контролю на рівні громади [9].

Міжнародний досвід упровадження моделі соціального контролю засвідчує, що її ефективність залежить від поєднання формальних інституційних механізмів контролю, активної участі громади та високого рівня довіри до правоохоронних органів. Для України впровадження цієї моделі може стати дієвим доповненням до класичних кримінологічних підходів, особливо в умовах воєнних викликів та підвищеного рівня соціальної напруги. Проте її ефективність залежатиме від здатності держави забезпечити прозорість правоохоронної діяльності, інституційну підзвітність та усунення корупційних ризиків.

Досить цікавим є підхід, орієнтований не на покарання правопорушника, а на відновлення завданої шкоди, примирення сторін, відновлення соціальних зв'язків та попередження повторних правопорушень через участь громади. Відновна модель, що широко розвинулася у Новій Зеландії, Норвегії та Канаді, спрямована на корекцію поведінки правопорушників, відновлення соціальних зв'язків і попередження рецидиву. Наприклад, у Новій Зеландії відновна діяльність дозволила суттєво знизити рівень насильства серед молоді, тоді як у Норвегії пенітенціарна система побудована на принципах гуманізації, реінтеграції та мінімізації негативного впливу ізоляції. У Південній Африці моделі медіації дозволяють вирішувати конфлікти між етнічними групами, запобігаючи ескалації насильства. У фундаментальних дослідженнях Дж. Брейтштейта сформульовано теорію «відновного сорому» (reintegrative shaming), що під-

креслює необхідність розмежування осуду вчинку та прийняття особи, що сприяє її ресоціалізації та знижує ризики повторної злочинності [10].

Відновна модель є частиною більш широкого комплексу кримінологічних стратегій запобігання насильству, оскільки вона сприяє виявленню соціальних причин правопорушень і спрямовує процес правосуддя на відновлення, а не лише на покарання [11]. Для нашої держави імплементація відновної моделі є перспективним напрямом реформування кримінальної політики та системи ювенальної юстиції. Її впровадження потребує законодавчого закріплення процедур медіації, створення мережі підготовлених медіаторів, впровадження програм у навчальні заклади, а також забезпечення прозорості та недопущення корупційних ризиків. У контексті післявоєнного відновлення суспільства відновна модель може відіграти ключову роль у зменшенні рівня насильства та відновленні довіри між громадянами і державними інституціями.

Ризикорієнтована модель у кримінології є підходом, який спрямований на оцінювання й управління рівнями ризику вчинення правопорушень (в тому числі насильства) з метою зменшення ймовірності їхнього повторення або виникнення. Ця модель ґрунтується на принципі, що дії щодо запобігання та втручання повинні відповідати рівню ризику, який представляє потенційна або реальна ситуація, особа чи група. Основоположні дослідження цього підходу належать представникам канадської кримінологічної школи Д. Ендрюсу та Д. Бонті, які розробили модель «Ризик-Потреба-Реакція» (RiskNeedResponsivity), що стала однією з найвпливовіших у світовій пенітенціарній та кримінологічній практиці [12]. Згідно з нею, програми втручання ефективніші, коли: оцінюється рівень ризику індивідуального правопорушника, визначаються конкретні криміногенні потреби, на які варто впливати, а обрана стратегія відповідає характеристикам особи (наприклад, мотивації чи когнітивним здібностям). Такий підхід дозволяє оптимально спрямовувати ресурси на тих, хто має найвищий ризик рецидиву та пристосовувати профілактичні заходи.

Ризик-орієнтований підхід до запобігання злочинності має доктринальні витоки у працях українських кримінологів, які розглядали профілактику через призму криміногенних факторів ризику та диференційованого впливу на осіб з підвищеною ймовірністю протиправної поведінки [13, с. 281]. Хоча вказана модель у вітчизняній кримінології тривалий час не виокремлювалась як самостійна концепція, її ключові положення були ґрунтовно розроблені українськими науковцями у межах теорій кримінологічного прогнозування, індивідуальної профілактики та спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Це створює надійну доктринальну базу для подальшої інтеграції сучасних міжнародних підходів у національну систему запобігання насильству з урахуванням антикорупційних чинників.

Міжнародна практика свідчить, що кримінологічні моделі запобігання насильству незалежно від категорії, ефективні лише за умови, коли вони впроваджені в загальну соціальну систему правового порядку та функціонують у прозорому та не корумпованому середовищі. Науковці відзначають, що корупція залишається негативним явищем, яке проникає в різні сфери суспільного життя і підриває установки на ефективну протидію злочинності; антикорупційний компонент потрібно враховувати при оцінці результативності кримінологічних моделей профілактики насильства [15, с. 298].

Отже, позитивні сторони міжнародних моделей полягають в першу чергу у їхній системності, орієнтації на запобігання, включенні соціальної та психологічної складових. Для підвищення ефективності національних програм профілактики насильства важливо впровадити кримінологічні та антикорупційні напрямки

та забезпечити комплексний підхід до попередження злочинів та захисту постраждалих:

По-перше, необхідно створити систему злагодженої взаємодії, де правоохоронні органи, соціальні служби, органи юстиції та антикорупційні органи взаємодіють у режимі постійного обміну даними. Така інтеграція дозволить підвищити ефективність превентивних заходів, забезпечити своєчасне виявлення ризиків насильства та корупції.

По-друге, до національних програм слід включати механізми прозорого управління фінансами і ресурсами, щоб гарантувати ефективність заходів профілактики та мінімізувати корупційні ризики. Такі механізми дозволяють контролювати використання бюджетних та матеріальних ресурсів, гарантують прозорість процесів і сприяють зміцненню довіри суспільства до державних інститутів. Хоча у національних програмах частково передбачено прозорість і контроль, але механізми прозорого управління фінансами та ресурсами не завжди достатньо включені або діють не в повному обсязі як частина системи антикорупційної та профілактичної політики.

По-третє, ефективною є практика використання інтегрованих інформаційних систем, які поєднують дані про насильство та корупційні ризики, дозволяючи виявляти закономірності, прогнозувати небезпечні ситуації і приймати рішення запобіжного характеру на основі аналітики.

Таким чином, впровадження кримінологічних та антикорупційних стратегій у національні програми профілактики насильства забезпечує більш системний, прозорий і доказовий підхід до запобігання злочинам, підвищує ефективність використання ресурсів і зміцнює довіру суспільства до державних установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. Вісник Асоціації кримінального права України. № 1(1). 2013. 486 с.
2. Гришко В. І. Зарубіжний досвід застосування мультидисциплінарного підходу в запобіганні та протидії випадкам домашнього насильства. Аналітично-порівняльне правознавство. №1. 2025. 969 с. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.98>
3. Clarke R.V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*. 1980. Vol. 20, № 2. P. 136–147.
4. Колодяжний М.Г. Ситуаційне запобігання злочинності. Питання боротьби зі злочинністю. № 37. 2019. 186 с. <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2019-37-47>

5. Стандарти безпеки для забудованого середовища (Secured by Design) URL: <https://www.securedbydesign.com>
6. Проектування протидії злочинності. URL: <https://research.hud.ac.uk/impact/case-studies/designing-crime>
7. Федчак І. А., Міський Д. М. Характеристика керівних принципів моделі запобігання злочинності «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (Crime prevention through environmental design – CPTED). Галицькі студії: Юридичні науки. № 3. 2023. 72 с. https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-3-10
8. Hirschi, T. Causes of Delinquency. *University of California Press*, 1969. URL: <https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781351529723>
9. Community-oriented policing to reduce crime, disorder, and fear and improve legitimacy and satisfaction with police: a systematic review Charlotte Gill, David Weisburd, Cody Telep, Zoe Vitter, Trevor Bennett. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/334377080_PROTOCOL_Community-oriented_policing_to_reduce_crime_disorder_and_fear_and_improve_legitimacy_and_satisfaction_with_police_a_systematic_review
10. Braithwaite J. Crime, shame and reintegration. Cambridge: *Cambridge University Press*, 1989. URL: <https://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/06/Crime-Shame-and-Reintegration.pdf>
11. What is restorative justice in criminology. URL: <https://www.centreofexcellence.com/restorative-justice-meaning>
12. Andrews D. A., Bonta J. The psychology of criminal conduct. 5th ed. New Providence: Lexis Nexis, 2010. URL: https://www.antonioacasella.eu/archipsy/Andrews_Bonta_1994-2010.pdf
13. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. та ін. Кримінологія: підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
14. Rose-Ackerman S., Palifka B. Corruption and government. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2016. 432 p. URL: [https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20\(%20PDFDrive%2\).pdf](https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20(%20PDFDrive%2).pdf)
15. Сорока С. Корупція як негативне явище суспільства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». №2(46). 2025. 404 с. <https://doi.org/10.23939/law2025.46.294>

REFERENCES:

1. Khavronyuk, M. I. (2013). Naukove osmyslennya pravovoyi doktryny ta kryminal'noho zakonodavstva zarubizhnykh krayin [Scientific understanding of the legal doctrine and criminal legislation of foreign countries]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy – Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*. 1(1). 486 [in Ukrainian].
2. Hryshko, V. I. (2025). Zarubizhnyy dosvid zastosuvannya multydystryplinarnoho pidkhodu v zapobihanni ta protydyi vypadkam domashn'oho nasyl'stva [Foreign experience in applying a multidisciplinary approach to the prevention and counteraction of domestic violence cases]. *Analychno-porivnyal'ne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*. (1). 969. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.98> [in Ukrainian].
3. Clarke, R. V. (1980). "Situational" crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*, 20(2), 136–147.
4. Kolodyazhnyi, M. H. (2019). Sytuatsiine zapobihannya zlochynnosti [Situational crime prevention]. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu – Crime control issues*. (37). 186. <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2019-37-47> [in Ukrainian].
5. Standarty bezpeky dlya zabudovanoho seredovyscha [Secured by Design]. Retrieved from: <https://www.securedbydesign.com> [in Ukrainian].
6. Proektuvannya protydyi zlochynnosti [Crime prevention through design]. Retrieved from: <https://research.hud.ac.uk/impact/case-studies/designing-crime> [in Ukrainian].
7. Fedchak, I. A., Miskiv, D. M. (2023). Kharakterystyka kerivnykh pryntsyviv modeli zapobihannya zlochynnosti "Preventsia zlochyniv za dopomohoyu zminy navkolyshn'oyi

infrastruktury" (Crime prevention through environmental design – CPTED) [Characteristics of the guiding principles of the crime prevention model "Crime prevention through environmental design" (CPTED)]. Halyts'ki studiyyi: Yurydychni nauky – *Galician Studies: Legal Sciences*. (3). 72 [in Ukrainian].

8. Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press. Retrieved from: <https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781351529723>

9. Community-oriented policing to reduce crime, disorder, and fear and improve legitimacy and satisfaction with police: a systematic review Charlotte Gill, David Weisburd, Cody Telep, Zoe Vitter, Trevor Bennett. (2017). Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/334377080_PROTOCOL_Community-oriented_policing_to_reduce_crime_disorder_and_fear_and_improve_legitimacy_and_satisfaction_with_police_a_systematic_review

10. Braithwaite J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/06/Crime-Shame-and-Reintegration.pdf>

11. What is restorative justice in criminology. Retrieved from: <https://www.centreofexcellence.com/restorative-justice-meaning>

12. Andrews D. A., Bonta J. (2010). *The psychology of criminal conduct*. 5th ed. New Providence: LexisNexis, Retrieved from: https://www.antonioacasella.eu/archipsy/Andrews_Bonta_1994-2010.pdf

13. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskyi, S. S., et al. (2020). *Kryminolohiya [Criminology]*. Kyiv: *Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav – National Academy of Internal Affairs*. 612 [in Ukrainian].

14. Rose-Ackerman S., Palifka B. (2016). *Corruption and government*. Cambridge: Cambridge University Press, 432. Retrieved from: [https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20\(%20PDFDrive%2\).pdf](https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20(%20PDFDrive%2).pdf)

15. Soroka, S. (2025). *Koruptsiya yak nehatyvne yavlyshche suspil'stva [Corruption as a negative phenomenon of society]*. Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: "Legal Sciences". 2 (46). 404 [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 20.11.2025

Дата прийняття статті: 09.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/9>

СУЧАСНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Колб Олександр Григорович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739

Кондратішина Вікторія Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6124-8892

У статті з'ясовано зміст, суть і спрямованість сучасної державної політики у сфері виконання покарань і пробації України, а також визначено основні проблеми, що потребують вирішення на всіх рівнях (законодавчому, правоохоронному, доктринальному, ін.)

Зокрема, встановлено невідповідність підзаконних нормативно-правових актів змісту законодавчих джерел, які регулюють процес виконання-відбування покарання в нашій державі, а саме: якщо у чинному Кримінально-виконавчому кодексі закріплено доктринальні положення, що стосуються державної політики у сфері виконання та пробації України (ч. 1 ст.11), то у сучасних програмах (Концепції, Стратегії, т.ін.), схвалених Кабінетом Міністрів України, мова ведеться про «пенітенціарну» політику, систему тощо.

Доведено у зв'язку з цим, що такий підхід пов'язаний з нерозумінням суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), правозастосування та ученими різниці між державною політикою у сфері виконання покарань і пробації та пенітенціарною політикою, яка є суттєвою, а тому підміна цих понять на правовому рівні процес виконання-відбування приводить до беззмістовності та схоластичності реформ, які здійснюються у цій галузі спеціальних відносин, а також до марнотратства та неефективного використання коштів Державного бюджету України, які є вкрай необхідними для вирішення інших, більш важливих і невідкладних завдань в умовах воєнного стану.

Виходячи з отриманих результатів проведеного дослідження, визначено основні проблемні питання, що потребують реалізації у сенсі предмета даного наукового пошуку, до яких віднесено наступні із них: вишукування додаткових фінансових джерел, що стосуються забезпечення процесу виконання-відбування покарань; добір на службу (роботу) в органи та установи виконання покарань якісно відмінного від теперішнього персоналу; приведення умов тримання засуджених та ув'язнених під варту до Європейських стандартів тощо.

Доведено також, що у тій критичній ситуації, у якій на сьогодні опинилась сфера виконання покарань і пробації України, практично неможливо обійтися без використання потенційних можливостей суспільства, громадських організацій та інших учасників кримінально-виконавчої діяльності, включаючи й тих, що на підставі закону здійснюють контрольно-наглядові функції щодо органів і установ виконання покарань (держаудиту, прокуратури, Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, ін.).

Ключові слова: державна політика, пенітенціарна політика, сфера виконання покарань і пробації, суб'єкти та учасники кримінально-виконавчої діяльності, органи та установи виконання покарань, засуджений, ув'язнений під варту, європейські стандарти.

Kolb Oleksandr, Kondratishyna Viktoriia. Modern state policy of Ukraine in the field of execution of sentences and probation: challenges and solutions

The article clarifies the content, essence, and orientation of modern Ukrainian state policy in the field of executing sentences and probation. It identifies the main issues that require

resolution at all levels (legislative, law enforcement, doctrinal, etc.). In particular, the study establishes a discrepancy between subordinate regulatory acts and the content of legislative sources governing the process of serving and executing criminal sentences in Ukraine. Specifically, while the current Criminal-Executive Code enshrines doctrinal provisions related to the state policy in the field of execution of sentences and probation (Part 1 of Article 11), contemporary governmental programs (Concepts, Strategies and others) approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine refer instead to "penitentiary" policy, system, and related concepts.

It is demonstrated that such an approach results from an insufficient understanding by subjects of legislative initiative (Article 93 of the Constitution of Ukraine), law enforcement actors, and scholars of the essential difference between state policy in the field of executing sentences and probation and penitentiary policy. This distinction is substantial; therefore, substituting these terms at the normative level renders reforms in this sphere conceptually empty and scholastic, leading to a wasteful and inefficient use of the State Budget of Ukraine, which is critically needed to address more urgent tasks under martial law conditions.

Based on the results of the conducted research, the article identifies key problematic areas requiring implementation within the scope of this academic inquiry. Among them are: the search for additional financial resources necessary to ensure the process of executing and serving sentences; recruitment of personnel for the bodies and institutions of the penal system who possess qualitatively different professional characteristics compared to the current staff; and bringing conditions of detention for convicted persons and pre-trial detainees into compliance with European standards.

The study also demonstrates that, given the critical situation currently faced by the system of execution of sentences and probation in Ukraine, it is practically impossible to proceed without utilising the potential capacities of society, civil society organisations, and other participants in criminal-executive activities, including those authorised by law to exercise control and supervisory functions over bodies and institutions of the penal system (state audit authorities, prosecution bodies, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, and others)

Key words: state policy, penitentiary policy, field of execution of sentences and probation, subjects and participants of criminal-executive activity, bodies and institutions for the execution of sentences, convicted person, remand prisoner, European standards.

Як показало вивчення історико-правових джерел, з часів незалежності (1991) до сьогодні, в Україні було прийнято низку державних програм, що стосувались реформування сфери виконання покарань і пробації, жодна з яких, на жаль, своїх цілей не досягла [1, с. 216–220]. З огляду цього, можна визначити наступні основні проблеми, що детермінують низький рівень кримінально-виконавчої діяльності та обумовлюють необхідність її приведення до кращих міжнародних практик:

а) визначити, яку державну політику за змістом і спрямованістю слід сформувати у сфері виконання покарань (пенітенціарну [2, с. 5–10] чи кримінально-виконавчу [3];

б) привести у відповідність до вимог законодавчих актів України, які регулюють кримінально-виконавчі правовідносини зміст і сутність підзаконних (відомчих) правових джерел (концепцій, стратегій, програм тощо);

в) вишукати додаткові джерела фінансування органів та установ виконання покарань (УВП);

г) розробити на науковому рівні та затвердити у спеціальному законодавчому акті України концепцію та критерії добору, підготовки та використання персоналу органів та УВП у контексті європейських стандартів поведінки із засудженими; ін. [4, с. 224–339].

Якщо в цілому узагальнити існуючі на усіх рівнях підходи (доктринальному, законодавчому, правоохоронному, ін.), то сутність зазначених вище проблем полягає у тому, що при існуючому на сьогодні кримінально-виконавчому законодавстві України (ст. 2 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) все частіше серед науковців [5] та суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) мова ведеться про пенітенціарну систему, діяльність, політику тощо [6], що не в повній мірі кореспондується зі змістом і сутністю сучасної державної політики у сфері виконання покарань і пробації, а це, у свою чергу, веде до марнотратства, схоластики, волюнтаризму т.ін. у реалізації новітніх підходів з означеного предмета дослідження.

Як у свій час з цього приводу слушно зауважив Г.О. Радов, проблеми з даного питання і в науці, і на практиці розпочинаються з відсутності правильного розуміння змісту і сутності поняття «пенітенціарна політика» та його відмінності від інших видів політики у сфері виконання покарань України [7, с. 12].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, яка потребує комплексного вирішення на теоретичному рівні, що й визначає актуальність, теоретичне і практичне значення цієї наукової статті.

Враховуючи зазначене, метою даної наукової роботи є здійснення аналізу змісту та спрямованості сучасної державної політики у сфері виконання покарань і пробації України та на підставі отриманих результатів визначити існуючі у зв'язку з цим проблеми її формування та реалізації, а також розробити науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

У свою чергу, основним завданням цієї наукової статті є обґрунтування необхідності розробки на державному і доктринальному рівнях єдиної політики у вказаній галузі суспільної діяльності та усунення правових прогалин і колізій, що впливають на ефективність процесу виконання та відбування покарань в Україні.

Вивчення наукової літератури показало, що досить активно, предметно та цілеспрямовано, розробкою питань, які стосуються предмета даної роботи, займаються такі учені як: К.А. Автухов, В.А. Бадира, О.М. Бандурка, Є.Ю. Бараш, В.С. Батиргареева, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, І.А. Вартилицька, В.В. Голіна, Б.М. Головін, А.В. Градецький, О.А. Гритенко, О.В. Дашенко, О.М. Джужа, М.В. Климов, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, О.К. Лаптіонова, С.В. Лучко, В.В. Маковій, І.С. Михалко, О.М. Неживець, І.О. Осауленко, М.С. Пузирьов, Г.С. Резніченко, А.А. Рибенцев, О.В. Романенко, М.В. Романов, М.О. Селезньов, А.Х. Степанюк, О.О. Стулов, О.В. Ткачова, П.Л. Фріс, С.В. Хуторна, С.В. Царюк, Ю.В. Шинкарьов, І.С. Яковець, А.О. Яровий та інші науковці.

Поряд з цим, досі на доктринальному рівні, з урахуванням завдань євроінтеграційних процесів в Україні, воєнного стану

та інших юридично значущих явищ і проблем кримінально-виконавчого характеру, не вироблено єдиного підходу щодо поняття, змісту та сутності державної політики у сфері виконання покарань і пробації, що, у свою чергу, обумовлює необхідність проведення комплексних наукових пошуків у цьому напрямі та стало вирішальним аргументом при виборі предмета даної наукової статті.

Як свідчать результати дослідження різноманітних джерел (наукових, нормативно-правових, юридичної практики, т.ін.), наявність проблем, що пов'язані зі змістом і спрямованістю державної політики у сфері виконання покарань і пробації України, обґрунтована плутаниною, підміною понять, невірним їх тлумаченням та іншими колізійними аспектами, які супроводжують процес виконання-відбування покарань та лежать у площині доктринальних розробок, законодавчої та іншої нормотворчої діяльності та правозастосовної практики.

Їх сутність, а отже, шляхи вирішення, полягають в наступному:

До прийняття у 2003 році КВК України, у якому був реалізований правовий інститут «державної політики у сфері виконання покарань» [8, с. 13–18], на науковому рівні були створені належні теоретико-прикладні засади щодо закріплення у цьому Кодексі та інших законодавчих актах норм і положень так званої пенітенціарної політики.

Показовою у цьому сенсі можна назвати розроблену ще у 1997 році Г.О. Радовим доктринальну модель Закону «Про пенітенціарну систему України» [9, с. 11–52], яка ґрунтувалася на теоретично значущих працях як цього, так й інших учених пенітенціарного права (В.М. Синьова [10, с. 17–24], О.В. Беци [11, с. 48–54], В.І. Кривуши [12, с. 111–116], ін.). При цьому прикладна цінність вказаної моделі полягала у тому, що в ній були закріплені такі правові інститути та суб'єкти і учасники пенітенціарної політики як: Державний пенітенціарний комітет, Регіональний пенітенціарний комітет, органи місцевого самоврядування, суди, прокуратура, органи внутрішніх справ, органи охорони здоров'я (медичні установи), підприємства, організації, установи, засоби масової

інформації, пенітенціарні установи (ст.ст. вказаного проекту Закону) [9, с. 13–22], які не мають свого відображення у повній мірі у КВК до теперішнього часу.

Проте, розпочинаючи з 01.01.2024 (часу вступу у дію КВК) і до сьогодні, як у науковій літературі, так і в нормативній діяльності державна політика у сфері виконання покарань і пробації України ототожнюється як з кримінально-виконавчою [13], так і з пенітенціарною політикою [14, с. 53–56], хоча у ст. 2 та ч. 1 ст. 11 вказаного Кодексу мова ведеться лише про перший із вказаних вище видів політики.

Не дивлячись на те, що у чинному КВК вжито категоричний імператив, зміст якого зводиться до таких усталених правових понять як: кримінально-виконавче законодавство (ст.ст. 2–5, ін.); державна політика у сфері виконання покарань і пробації (ч. 1 ст. 11, ст. 23); т. ін.), на нормативно-правовому рівні все частіше вживаються ті терміни, що відображають зміст і сутність пенітенціарної політики, створюючи певні труднощі навчально-методичного характеру як для суб'єктів освітнього процесу (ст. 52 Закону України «Про вищу освіту»), так і для суб'єктів і учасників правозастосовної практики та правотворчої діяльності (ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність»).

Більш того, такий підхід суперечить вимогам ст. 8, ч. 2 ст. 19 та п. 14 ст. 92 Конституції України, мова у яких ведеться про те, що виключно законами визначається діяльність органів і УВП, а тому підзаконними та відомчими нормативно-правовими актами не можна «корегувати» або «підмінювати» назву норм, категорій і правових інструментів, що закріплені в кримінально-виконавчому законодавстві.

Така правова «вакханалія» (хаос, волюнтаризм, т.ін.) особливо яскраво проявилось у 2010–2014, коли замість Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) була створена Державна пенітенціарна служба України (ДПтСУ) [15]. І це при тому, що у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005) жодним словом не було сказано про ДПтСУ. Зазначене стало наслідком порушення вимог юридичної техніки,

а також принципів нормотворчої діяльності [16, с. 212–214; 216–220], що привело до колізійності у правозастосуванні, а саме:

а) у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (ст.ст. 1,7, ін.) вжито словосполучення «державна політика у сфері виконання кримінальних покарань», а у ч. 1 ст. 11 КВК – «державна політика у сфері виконання кримінальних покарань і пробації»;

б) у п. 1 Положення про ДПтСУ України [15] також було закріплено словосполучення «державна політика у сфері виконання кримінальних покарань і пробації», а не пенітенціарної політики, а отже, створення такого державного органу в Україні замість ДДУПВП можна назвати нелогічним у галузі управлінської діяльності, позаяк за його новою назвою за змістом і сутністю кримінально-виконавча діяльність не приводилась до реалізації завдань пенітенціарної політики.

У той самий час, внаслідок такої схоластики та «грі» слів як у суб'єктів (персоналу органів і УВП та засуджених), так і в учасників кримінально-виконавчих правовідносин (близьких родичів засуджених, громадськості, прокурорів, суддів, ін.) склалось своєрідне «дежавю» (психічний стан, що таке вже було) [17], а саме: як не змінюй назви центральних органів виконавчої влади у сфері виконання покарань (ДДУПВП, ДКВС, ДПтСУ) змістовна сутність її діяльності спрямована на реалізацію того виду державної політики, що визначена у законі (зокрема, у ч. 1 ст. 11 КВК).

Проте, цей правовий прецедент [18, с. 534] й досі має місце у правотворчій діяльності відповідних суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), які формують державну політику у сфері виконання покарань і пробації. Як у 2017, коли на рівні Кабінету Міністрів України була схвалена Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, так і у 2022, коли Уряд затвердив Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026, їх розробники, знову ж таки, зробили підміну понять, впровадили бажане за дійсне, а саме: як можна реформувати та розвивати те, чого в правовій реальності не існує (є кримінально-виконавче законодавство (ст. 2 КВК), є державна політика у сфері

виконання покарань і пробації (ч. 1 ст. 11 КВК), є кримінально-виконавчі установи (ч. 3 ст. 11 КВК), ін.), але на законодавчому рівні не закріплено жодного нормативно-правового акту, що стосувався б формування та реалізації пенітенціарної політики.

Як виняток, можна назвати проекти Закону України «Про пенітенціарну систему» (2017 та 2021) [18], які досі не прийняті Верховною Радою України.

Таким чином, у таких правових умовах вести мову на нормативному рівні про пенітенціарну систему, принаймні, несвоєчасно та неправильно (це є ознакою рівня правової свідомості [16, с. 147–157]), позаяк ні в Конституції України (ст.ст. 63, 92), ні в КВК, ні у інших законах не створено жодних законодавчих підстав з цього приводу.

Зазначений висновок ґрунтується також на тих доктринальних відмінностях між досліджуваними у цій роботі категоріями (пенітенціарна політика [19] та державна політика у сфері виконання покарань і пробації [8, с. 13–25], а також у змісті кримінально-виконавчої політики [13]), які виведені у науковій літературі.

Виходячи з отриманих результатів даного дослідження, можна констату-

вати, що сучасна державна політика України у сфері виконання покарань і пробації є колізійною як за змістом, так і за реальною спрямованістю як суб'єктів її формування, так і суб'єктів і учасників її реалізації на всіх рівнях (правозастосовному, правоохоронному, науковому, т.ін.), а тому потребує якісної видозміни у контексті завдань євроінтеграційних та євроатлантичних процесів, що мають бути виконані нашою країною у зв'язку з наміром її вступу у ЄС та НАТО, а також з урахуванням тих потенційних та реальних загроз, що виникли в умовах воєнного стану в Україні впродовж 2022–2025 та посягають на основоположні права, законні інтереси та свободу людини і громадянина, включаючи й тих осіб, які виконують та відбувають визначені у законі кримінальні покарання.

З огляду цього, слід визнати, що у державі, яка проголосила себе демократичною і правовою (ст. 1 Конституції України), має бути сформована відповідними суб'єктами пенітенціарна політика та, як її один із наслідків, пенітенціарне законодавство, у створенні якого, без сумніву, мають прийняти активну участь наукові школи, доктрини та фахівці зазначеної сфери суспільної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василевич В. Кримінально-виконавча політика України: стан і тенденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2023. Вип. 75. ч. 3. С. 216–220. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c14b66b-56a3-47ba-b9c8-a24afb11a320/content>
2. Радов Г.О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. №2. С. 5–10.
3. Фріс П.Л. Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія Право*. 2010. №1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fp1sed.pdf>
4. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні заходи оптимізації виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 339 с.
5. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 316 с.
6. Шкута О.О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 366 с.
7. Радов Г.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. №1. С. 12–16.
8. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник /за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
9. Радов Г.О. Доктринальна модель закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. №1(2). С. 11–52.

10. Синьов В.М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. №1. С. 17–24.
11. Беца О.В. Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. №1. С. 48–54.
12. Кривуша В.І. Використання творчої спадщини А.С. Макаренка в навчанні пенітенціарного персоналу. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. №1(2). С. 111–116.
13. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. Нац. Ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
14. Романенко О.В. Сутність пенітенціарної функції і демократичної правової держави. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. №1(2). С. 53–56.
15. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну систему України: постанова Кабінету міністрів України від 02.07.2014 № 225 (втратила чинність на підставі Постанови КМ № 294 від 26.04.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2014-%D0%BF#Text>
16. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Х. : Право, 2015. 368 с.
17. Дежавю: як наука пояснює цей феномен та чи є від нього користь. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72p5epvv6no>
18. Проект Закону про пенітенціарну систему № 5293 від 22.03.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498
19. Богатирьов І.Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу: інноваційний проект. Київ: ДПтС України, 2014. 56 с.

REFERENCES:

1. Vasylevych, V. (2023). Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy: stan i tendentsii [Criminal-executive policy of Ukraine: State and trends]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, 75(3), 216–220. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c14b66b-56a3-47ba-b9c8-a24afb11a320/content> [in Ukrainian].
2. Radov, H. O. (1997). Rol ta mistse penitentsiarnoi systemy v strukturi derzhavnoho upravlinnia [The role and place of the penitentiary system in the structure of public administration]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 2, 5–10. [in Ukrainian].
3. Fris, P. L. (2010). Osnovni napriamy kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia [Main directions of the criminal-executive policy of Ukraine at the present stage of state-building]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriya Pravo*, 1. Retrieved from <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fplsed.pdf> [in Ukrainian].
4. Yakovets, I. S. (2013). Teoretychni ta prykladni zakhody optymizatsii vykonannia kryminalnykh pokaran: Monohrafiia [Theoretical and applied measures for optimizing the execution of criminal sentences: Monograph]. Pravo. [in Ukrainian].
5. Yahunov, D. V. (2009). Penitentsiarna systema Ukrainy: istorychnyi rozvytok, suchasni problemy ta perspektyvy reformuvannia: Monohrafiia [The penitentiary system of Ukraine: Historical development, modern problems, and prospects for reform: Monograph]. Feniks. [in Ukrainian].
6. Shkuta, O. O. (2017). Penitentsiarna systema Ukrainy: teoretyko-prykladna model: Monohrafiia [The penitentiary system of Ukraine: Theoretical and applied model: Monograph]. Helvetyka. [in Ukrainian].
7. Radov, H. O. (1996). Pershocherhovi problemy penitentsiarnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi [Priority issues of penitentiary policy of Ukraine at the present stage]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1, 12–16. [in Ukrainian].
8. Hel, A. P., Semakov, H. S., & Yakovets, I. S. (2008). Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy: Navchalnyi posibnyk [Criminal-executive law of Ukraine: Textbook] (A. Kh. Stepaniuk, Ed.). Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

9. Radov, H. O. (1997). Doktrynalna model zakonu "Pro penitentsiarnu systemu Ukrainy" [Doctrinal model of the Law "On the Penitentiary System of Ukraine"]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1(2), 11–52. [in Ukrainian].
10. Synov, V. M. (1996). Pidhotovka spetsialistiv dlia penitentsiarnoi systemy [Training of specialists for the penitentiary system]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1, 17–24. [in Ukrainian].
11. Betsa, O. V. (1996). Realizatsiia idei sotsialnoi reabilitatsii zasudzhenykh u zarubizhnii penitentsiarii [Implementation of ideas of social rehabilitation of convicts in foreign penitentiary systems]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1, 48–54. [in Ukrainian].
12. Kryvusha, V. I. (1997). Vykorystannia tvorchoi spadshchyny A. S. Makarenka v navchanni penitentsiarnoho personalu [Use of A. S. Makarenko's creative heritage in training penitentiary personnel]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1(2), 111–116. [in Ukrainian].
13. Kerniakevych-Tanasiichuk, Yu. V. (2019). Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy: Monohrafiia [Criminal-executive policy of Ukraine: Monograph]. Prykarpattia National University. [in Ukrainian].
14. Romanenko, O. V. (1997). Sutnist penitentsiarnoi funktsii i demokratychnoi pravovoi derzhavy [The essence of the penitentiary function of a democratic rule-of-law state]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*, 1(2), 53–56. [in Ukrainian].
15. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2014). Resolution No. 225 On approval of the Regulation on the State Penitentiary Service of Ukraine (invalidated by Resolution No. 294 of 26.04.2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P., Smorodynskyi, V. S., et al. (2015). Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk [Theory of state and law: Textbook] (O. V. Petryshyn, Ed.). Pravo. [in Ukrainian].
17. Dezhaviu: yak nauka poiasniuie tsei fenomen ta chy ye vid noho koryst [Déjà vu: How science explains the phenomenon and whether it is useful]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72p5epvv6no> [in Ukrainian].
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Draft Law on the Penitentiary System No. 5293 of 22.03.2021. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 [in Ukrainian].
19. Bohatyriov, I. H. (2014). Doktrynalna model pobudovy penitentsiarnoi systemy Ukrainy novoho typu: Innovatsiinyi proekt [Doctrinal model of building a new-type penitentiary system of Ukraine: Innovative project]. State Penitentiary Service of Ukraine. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 22.11.2025
Дата прийняття статті: 15.12.2025
Опубліковано: 26.12.2025

УДК 343.126 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/10>

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ, ПРОДОВЖЕННЯ ЙОГО СТРОКІВ

Крикунов Олександр Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4573-8853

Назарук Олена Ігорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-2423-7243

У практиці ЄСПЛ неодноразово наголошувалося на тому, що судові провадження щодо тримання особи під вартою повинні бути змагальним і завжди забезпечувати рівність сторін. Використання судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості і заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, права на захист, є передумовою прийняття законних та обґрунтованих судових рішень про обмеження права на свободу. Порядок розгляду клопотання про застосування, продовження строку тримання під вартою передбачає участь обох сторін, дослідження доказів, представлених сторонами. Під час розгляду клопотання про застосування тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний перевірити надані сторонами докази і встановити: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) ризики порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів. Якщо всі ці обставини буде встановлено, то суд повинен задовольнити клопотання і призначити особі тримання під вартою на строк до 60 днів, як правило, призначаючи ще й заставу як альтернативний запобіжний захід. Якщо хоча б однієї із наведених обставин прокурор не зможе довести, то суд може повністю відмовити у задоволенні клопотання або може призначити більш м'який запобіжний захід а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені у ч. 5 ст. 194 КПК. Застосування тримання під вартою, його продовження потребує винесення відповідної ухвали щодо кожної підозрюваної, обвинуваченої особи. Виходячи з правових позицій ЄСПЛ, неналежне мотивування рішень про застосування або продовження строків тримання під вартою є системною проблемою, яка призводить до порушення п. 3 ст. 5 ЄКПЛ 1950 р. Зобов'язання наводити у судових ухвалях конкретні факти, що підтверджують ризики порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим і вказувати процесуальне джерело інформації про них, дозволяє індивідуалізувати і обґрунтувати рішення про тримання під вартою, його продовження.

Ключові слова: тримання під вартою, продовження строків тримання під вартою, прокурор, слідчий суддя, суд, кримінальне провадження.

Krykunov Oleksandr, Nazaruk Olena. Procedural order of the application of detention, extension of its term

In court practice of ECHR has repeatedly emphasized that judicial proceedings regarding the detention of a person must be adversarial and always ensure equality of the parties to the process. The use of a judicial procedure that meets the requirements of fairness and is based on the constitutional principles of equality of participants in the trial before the law and the court, adversarial nature of the parties, and the right to defense is a prerequisite for making lawful and justified judicial decisions on restrictions on the right to freedom. The procedure for considering request for the application or extension of the term of detention involves the participation of both parties and the examination of evidence presented by the parties. During the consideration

of the request for the application or extension of the term of detention, the investigating judge or court is obliged to verify the evidence provided by the parties and establish: 1) the presence of reasonable suspicion that the suspect or accused has committed a criminal offense; 2) risks of breach of duties by suspects and accused; 3) insufficiency application of milder preventive measures. If all these circumstances are established, the court must grant the request and detain the person for up to 60 days, usually also assigning bail as an alternative preventive measure. If the prosecutor cannot prove at least one of the above circumstances, then detention cannot be ordered. The application of detention and its extension requires the issuance of an appropriate decision regarding each suspect or accused person. Based on the legal positions of the ECHR, inadequate motivation of decisions to apply or extend periods of detention is a systemic problem that leads to a violation of Article 5, paragraph 3, of the ECHR 1950. The obligation to cite specific facts in court decisions that confirm the risks of violation of obligations by suspects and accused persons and to indicate the procedural source of information about them allows for individualization and justification of court decision on detention and its extension.

Key words: detention, extension of detention, prosecutor, investigating judge, court, criminal proceedings.

На рівні міжнародно-правових актів приділяється значна увага захисту таких цінностей, як свобода та недоторканність особи. Цілий комплекс важливих гарантій їх дотримання прямо закріплено у міжнародно-правових актах щодо обмеження застосування тримання під вартою, який є найбільш суворим запобіжним заходом під час здійснення кримінального провадження. Ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [1] гарантує повагу права на свободу та особисту недоторканність. Разом із тим, це право не є абсолютним і може тимчасово обмежуватися на законних підставах. Тримання під вартою може бути застосоване судом лише при неможливості забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого і виконання ним процесуальних обов'язків іншими, більш м'якими запобіжними заходами. Такий підхід втілений у п. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., згідно з яким взяття під варту осіб, котрі чекають судового розгляду, не повинно бути загальним правилом [2].

Відповідно до п. 1 Резолюції Комітету міністрів Ради Європи «Взяття під варту» від 09.04.1965 р. № (65) 11 взяття під варту повинно розглядатися як винятковий захід та застосовуватися і продовжуватися в разі суворої необхідності [3]. У п. 15 Рекомендації R (80) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Про взяття під варту до суду» від 27.06.1980 р. встановлено обов'язок суду при вивченні питання щодо доцільності обрання взяття

під варту до суду розглянути всі можливі альтернативні заходи [4].

Стаття 29 Конституції України регламентує право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Заарештовувати або тримати під вартою особу можна лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Затриману особу негайно звільняють, якщо протягом 72 год. з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [5]. КПК України у ст. 183 наголошує на винятковості застосування тримання під вартою, яке допускається лише, якщо жоден інший більш м'який запобіжний захід не буде дієвим і прокурор зможе надати достатні докази цього твердження слідчому судді, суду [6].

Клопотання слідчого, прокурора про застосування тримання під вартою або продовження його строку подається до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності ВАКС, – виключно до цього судового органу. Очевидно, що законодавець таким формулюванням не врахував, що тримання під вартою також може бути потрібно застосувати і суду апеляційної інстанції, на що було слушно вказано С.І. Шаренко, О.Г. Шило [7, с. 56–57].

Клопотання слідчого, прокурора про застосування тримання під вартою або продовження його строку має відповідати загальним вимогам, встановленим у ст. 184

КПК. Застосування тримання під вартою до кожної особи потребує внесення окремого клопотання. Таке зобов'язання дозволяє індивідуалізувати таке звернення до суду, що принципово важливо при спробах застосувати тримання під вартою.

КПК України у ч. 1 ст. 194 закріплює обов'язок слідчого судді, суду встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази наявності ризиків порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим. О.І. Тищенко вказав, що поширеною помилкою, яку слідчі судді допускають, застосовуючи до підозрюваних запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, є обґрунтування прийняття такого рішення виключно тяжкістю покарання, яке могло бути призначене підозрюваному, без належного з'ясування наявності у кримінальному правопорушенні хоча б одного із ризиків, передбачених ст. 177 КПК [12, с. 137].

Відповідно до ст. 196 КПК у ухвалі про застосування тримання під вартою слідчий суддя, суд зазначає відомості про: 1) кримінальне правопорушення (його суть і кримінально-правову кваліфікацію підозри); 2) обставини, які свідчать про існування ризиків порушення процесуальних обов'язків та перешкоджання кримінальному провадженню підозрюваним, обвинуваченим; 3) обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання вказаним ризикам; 4) посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини; 5) рішення про застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою; 6) дату закінчення дії цієї ухвали – у межах 60-денного строку тримання під вартою.

З приводу останнього положення варто навести приклади із судової практики, у якій мали місце випадки, коли судді у резолютивній частині ухвали визначали строк тримання під вартою періодом у 2 місяці, тоді як в законі цей строк обчислюється у днях (не більше 60 днів), до того ж вказано лише початкову дату, з якої має обчислюватися строк. Не відповідає КПК судова практика, коли слідчі судді, обираючи щодо підозрюваного запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не визначають в ухвалі дату закінчення її дії, а зазначають лише загальний строк дії ухвали

або вказують лише початкову дату, з якої має обчислюватися строк, що призводить до винесення суддями додаткових ухвал за клопотаннями щодо визначення дати закінчення дії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що не передбачено КПК [8, п 3.5].

Разом із цим, у КПК передбачено, що як виняток слідчий суддя, суд не визначатимуть дату закінчення дії ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі ч. 6 ст. 193, ч. 4 ст. 197 КПК. Відповідно до цих норм слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності законних підстав для тримання під вартою, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук. На підставі такої ухвали із невстановленим періодом дії після затримання особи і не пізніше як через 48 годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу.

За чинним КПК за загальним правилом передбачено призначення застави як альтернативи триманню під вартою, що дає можливість особі перебувати на свободі, виконуючи при цьому покладені на неї судом процесуальні обов'язки. Відповідно, якщо слідчий суддя, суд приймають рішення про застосування тримання особи під вартою, то відповідно до КПК слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК. Ці обов'язки передбачено у ч. 5 ст. 194 КПК. Суд може застосувати одразу декілька із них на строк до двох місяців із можливим продовженням за клопотанням прокурора.

Отже, в ухвалі про обрання до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою має бути зазначено обов'язки, які будуть покладені на підозрюваного, обвинуваченого у разі внесення застави, наслідки їх невиконання та обґрунтування визначеного розміру застави. При цьому застава може бути внесена в будь-який момент, після чого підозрюваний, обвинувачений підлягає звільненню.

Разом з тим, законом передбачено певні випадки, коли слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не передбачати внесення застави, коли підозрюваний повинен бути ізольованим від суспільства. Зокрема, слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи обставини кримінального провадження, особистість підозрюваного, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею; 4) щодо злочинів проти громадської безпеки, передбачених статтями 255–255³ КК України; 5) щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Також при обранні тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, розмір застави не визначається.

Цікавим є наступний приклад із судової практики застосування тримання під вартою. В апеляційній скарзі на ухвалу про обрання тримання під вартою щодо Б., підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК строком на 60 діб із моменту затримання, та обрання розміру застави в сумі 91760 грн. представник потерпілого Р. просив цю ухвалу в частині визначення розміру застави змі-

нити та обрати щодо Б. запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення застави на підставі п. 1 ч. 4 ст. 183 КПК, посилаючись на те, що Б. підозрюється у вчиненні двох тяжких злочинів, один з яких, передбачений ч. 4 ст. 296 КК, був вчинений із погрозою застосування насильства; раніше ухилявся від органів досудового розслідування, тому визначення застави сприятиме його подальшому ухиленню від органів досудового слідства, приховуванню або знищенню автомобіля, яким він незаконно заволодів. Колегія суддів, залишаючи апеляційну скаргу без задоволення, зазначила, що не визначати розмір застави у випадках, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК, є правом, а не обов'язком слідчого судді, тому законних підстав для зміни ухвали колегія суддів не вбачає [8].

В ухвалі слідчого судді про застосування тримання під вартою має бути зазначено, що вона може бути оскаржена в апеляційному порядку згідно із ст. 309–310 КПК. Копія ухвали про застосування запобіжного заходу вручається підозрюваному, обвинуваченому негайно після її оголошення, а також прокурору. На підставі дії цієї ухвали особа утримується у слідчому ізоляторі.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні тримання під вартою, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та правильність кримінально-правової кваліфікації правопорушення підозрюваного; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, обвинуваченого і можливості, виходячи із неї, обирати до них тримання під вартою. При цьому слід враховувати положення ч. 3 ст. 176 КПК слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні цього запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних

заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч.1 ст. 176 КПК, не може запобігти доведенню під час розгляду ризику або ризикам.

У прецедентній практиці ЄСПЛ щодо виключності тримання під вартою наголошено на тому, що застосування досліджуваного запобіжного заходу можливе лише за наявності достатніх підстав для обмеження права на свободу та особисту недоторканість. Так, у п. 61 Рішення у справі «Руслан Яковенко проти України» від 4 червня 2015 р. ЄСПЛ вказав на те, що аби тримання під вартою не було свавільним необхідно дотримання пропорційності між наведеною підставою тримання під вартою та власне самим триманням під вартою (зокрема, врахування можливого покарання, яке загрожує особі) [9].

Якщо при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор доведе обґрунтовану підозру у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим, на які вказує слідчий, прокурор, але не доведе дійсної потреби тримання під вартою через поміщення особи у слідчий ізолятор для запобігання таким ризикам, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід (наприклад, домашній арешт), а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого певні обов'язки, необхідність покладення яких встановлена з наведеного прокурором обґрунтування клопотання. В ухвалі слідчого судді про відмову у застосуванні тримання під вартою має бути зазначено, що вона також може бути оскаржена в апеляційному порядку (ст. 309 КПК).

В ухвалі слідчого судді, суду про продовження строку тримання під вартою має бути обґрунтовано, яким чином обставини, що свідчать про наявність вказаних ризиків, виправдовують подальше тримання особи під вартою. Також має бути оцінено аргументацію причин, чому кримінальне провадження не могло бути завершено під час строку дії попередньої ухвали про застосування, продовження строку тримання під вартою відповідно до

ст. 199 КПК. Виходячи з правових позицій ЄСПЛ, неналежне мотивування рішень про продовження строків тримання під вартою є системною проблемою, яка призводить до порушення п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини 1950 р. Судді вказують у своїх рішеннях однакові підстави протягом усього періоду тримання особи під вартою, у той час коли судді повинні наводити додаткові мотиви для обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу. На ці обставини увагу звернув ЄСПЛ у рішенні у справі «Ткачов проти України», в якому констатував, що судові рішення про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не містило жодної підстави продовження цього строку, у зв'язку з чим ЄСПЛ не зміг оцінити, чи продовжували діяти ризики втечі заявника, які існували на момент обрання даного запобіжного заходу і чи продовжували вони виправдовувати позбавлення заявника свободи протягом усього періоду тримання його під вартою. Виходячи з цього, ЄСПЛ дійшов висновку, що підстави продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не були «відповідними та достатніми», а тому й констатував порушення п. 3 ст. 5 ЄКПЛ [10]. У рішенні у справі «Боротюк проти України» від 16.12.2010 р. було констатовано порушення вимог п. 3 ст. 5 КЗПЛ, оскільки національні суди продовжували тримання під вартою, посиляючись в основному на тяжкість вчиненого злочину, та використовували загальні формулювання, без розгляду конкретних обставин справи [11]. В ухвалі про продовження строків тримання під вартою має бути зазначено, що вона може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Висновки. Тримання під вартою суттєво обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність, приватність. Саме тому воно повинно обиратися тільки при неможливості іншими, більш м'якими запобіжними заходами досягнути виконання процесуальних обов'язків, якщо підозрюваний, обвинувачений можуть бути піддані судом позбавленню волі.

У практиці ЄСПЛ неодноразово наголошувалося на тому, що судові провадження щодо тримання особи під вартою повинно

бути змагальним і завжди забезпечувати рівність сторін. Використання судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості і заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, права на захист, є передумовою прийняття законних та обґрунтованих судових рішень про обмеження права на свободу. Порядок розгляду клопотання про застосування, продовження строку тримання під вартою передбачає участь обох сторін, дослідження доказів, представлених сторонами.

Під час розгляду клопотання про застосування тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний перевірити надані сторонами докази і встановити: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) ризики порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів. Якщо всі ці обставини буде встановлено, то суд повинен задовольнити клопотання і призначити особі тримання під вартою

на строк до 60 днів, як правило, признаючи ще й заставу як альтернативний запобіжний захід. Якщо хоча б однієї із наведених обставин прокурор не зможе довести, то взяття під варту не може бути призначене. Суд може повністю відмовити у задоволенні клопотання або може призначити більш м'який запобіжний захід а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені у ч. 5 ст. 194 КПК.

Застосування тримання під вартою, його продовження потребує винесення відповідної ухвали щодо кожної підозрюваної, обвинуваченої особи. Виходячи з правових позицій ЄСПЛ, неналежне мотивування рішень про застосування або продовження строків тримання під вартою є системною проблемою, яка призводить до порушення п. 3 ст. 5 ЄКПЛ 1950 р. Зобов'язання наводити у судових ухвалях конкретні факти, що підтверджують ризики порушення обов'язків підозрюваним, обвинуваченим і вказувати процесуальне джерело інформації про них, дозволяє індивідуалізувати і обґрунтувати рішення про тримання під вартою, його продовження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Взяття під варту: резолюція (65) 11 Комітету міністрів Ради Європи від 09.04.1965 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/cm/documents>.
4. Про взяття під варту до суду: рекомендація R (80) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 27. 06. 1980 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/cm/documents>.
5. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. КПК України від від 13. 04. 2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Шаренко С.Л., Шило О.Г Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 50–57.
8. Узагальнення ВСС України судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Руслан Яковенко проти України» від 04.06.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#Text.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Ткачов проти України» від 13.12.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335#Text.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Боротюк проти України» від 16.12.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_704#Text.
12. Тищенко О.І. Тримання під вартою: окремі питання правозастосовних реалій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 27. С.135–138.

REFERENCES:

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
3. Vziattia pid vartu: rezoliutsiia (65) 11 Komitetu ministriv Rady Yevropy vid 09.04.1965 r. [Detention: Resolution (65) 11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe of 09.04.1965]. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/cm/documents> [in English].
4. Pro vziattia pid vartu do sudu: rekomendatsiia R (80) 11 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam Rady Yevropy vid 27. 06. 1980 r. [On detention pending trial: Recommendation R (80) 11 of the Committee of Ministers to member states of the Council of Europe of 27. 06. 1980]. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/cm/documents> [in English].
5. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР [The Constitution of Ukraine: Law dated 06.28.1996 № 254к/96-ВР]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [The Criminal Procedure Code of Ukraine dated 04.2012 № 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
7. Sharenko, S. L., Shylo, O. H. (2016) Zapobizhnyi zakhid u vyhliadi trymannia pid vartoiu: problemy pravovoho rehuliuвання i pravozastosuvannya [Precautionary measure in the form of detention: problems of legal regulation and law enforcement]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Criminal Justice Bulletin*. 1. 50-57 [in Ukrainian].
8. Uzahalnennia VCC Ukrainy sudovoi praktyky shchodo rozghliadu slidchym suddeiu klopotan pro zastosuvannya zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia vid 07.02.2014 r. [Summary of the HS Court of Ukraine's judicial practice regarding the consideration by an investigating judge of motions for the application of measures to secure criminal proceedings dated 07.02.2014] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text> [in Ukrainian].
9. Rishennia YeSPL u spravi «Ruslan Yakovenko proty Ukrainy» vid 04.06.2015 r. [ECHR decision in the case "Ruslan Yakovenko v. Ukraine" dated 04.06.2015]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#Text [in Ukrainian].
10. Rishennia YeSPL u spravi «Tkachov proty Ukrainy» vid 13.12.2007 r. [ECHR decision in the case «Tkachev v. Ukraine» dated 13.12.2007]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335#Text [in Ukrainian].
11. Rishennia YeSPL u spravi «Borotiuk proty Ukrainy» vid 16.12.2010 r. [ECHR decision in the case «Borotyuk v. Ukraine» dated 16.12.2010]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_704#Text [in Ukrainian].
12. Tyshchenko, O. I., 2014. Trymannia pid vartoiu: okremi pytannia pravozastosovnykh realii [Detention: Some Issues of Law Enforcement Realities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 27. 135–138.

УДК 342.5 346.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/11>

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Мороз Юлія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Державного податкового університету

ORCID ID: 0000-0003-3873-9751

У статті комплексно проаналізовано загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування як ключовий елемент державної політики фінансової та податкової безпеки. Акцентовано, що податкові кримінальні правопорушення є наслідком складної взаємодії економічних, правових та соціально-психологічних чинників, а тому ефективна протидія їм неможлива без системного впливу на загальні умови функціонування суспільства та економіки. Обґрунтовано, що загальносоціальні заходи формують стратегічне підґрунтя превенції, сприяючи підвищенню рівня податкової культури населення, зміцненню довіри до державних інституцій, стабілізації економічного середовища та створенню умов, у яких ухилення від сплати податків стає економічно не вигідним і соціально неприйнятним.

Наголошено, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування слід розуміти як цілісну кримінологічну систему взаємопов'язаних економічних, правових, організаційно-інституційних, соціально-виховних механізмів, спрямованих на зниження рівня криміногенності у сфері оподаткування, забезпечення фінансової стабільності та податкової безпеки держави. Їх реалізація має комплексний характер і спрямовується на формування соціального середовища, у якому сумлінна сплата податків і добросовісне підприємництво є соціально схвалюваними моделями поведінки.

Зроблено висновок, що ефективність системи запобігання податковим кримінальним правопорушенням залежить від узгодженості загальносоціальних заходів із спеціально-кримінологічними та кримінально-правовими інструментами. Доведено, що в умовах реформування податкової системи України пріоритетним завданням є розвиток комплексної превентивної політики, заснованої на поєднанні економічних стимулів, якісного законодавства, культурно-освітньої роботи та інституційної спроможності держави.

Ключові слова: загальносоціальні заходи, запобігання, кримінальні правопорушення, податки, оподаткування, податкова система.

Moroz Yuliya. General Social Measures to Prevent Criminal Offences in the Sphere of Taxation

The article comprehensively analyzes general social measures to prevent criminal offenses in the sphere of taxation as a key element of the state policy of financial and tax security. It is emphasized that tax criminal offenses are the result of a complex interaction of economic, legal and socio-psychological factors, and therefore effective counteraction to them is impossible without a systemic impact on the general conditions of the functioning of society and the economy. It is substantiated that general social measures form the strategic basis of prevention, contributing to increasing the level of tax culture of the population, strengthening trust in state institutions, stabilizing the economic environment and creating conditions in which tax evasion becomes economically unprofitable and socially unacceptable.

It is emphasized that general social measures to prevent criminal offenses in the field of taxation should be understood as a holistic criminological system of interconnected economic, legal, organizational and institutional, social and educational mechanisms aimed at reducing the level of crime in the field of taxation, ensuring financial stability and tax security of the state. Their implementation is complex and aimed at forming a social environment in which conscientious tax payment and honest entrepreneurship are socially approved models of behavior.

It is concluded that the effectiveness of the system for preventing tax criminal offenses depends on the consistency of general social measures with special criminological and criminal law instruments. It is proven that in the conditions of reforming the tax system of Ukraine,

the priority task is the development of a comprehensive preventive policy based on a combination of economic incentives, high-quality legislation, cultural and educational work and the institutional capacity of the state.

Key words: *general social measures, prevention, criminal offenses, taxes, taxation, tax system.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку економіки України характеризуються високим рівнем тінізації та поширенням схем ухилення від сплати податків, що суттєво знижує ефективність бюджетної системи та підриває економічну безпеку держави. Незважаючи на наявність розгалужених кримінально-правових механізмів протидії податковим правопорушенням, рівень податкової злочинності залишається стабільно високим. Це вказує на необхідність посилення превентивної роботи, зокрема – на рівні загальносоціальних заходів, які формують позитивну податкову поведінку, підвищують довіру до державних інституцій та усувають соціально-економічні чинники, що сприяють кримінальним проявам у сфері оподаткування.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення, систематизація та наукове обґрунтування загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування, а також аналіз їх ролі у формуванні ефективної державної податкової політики та забезпеченні податкової безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування розглянуто у дослідженнях таких науковців, як: І. Г. Бірюкова, А. В. Гончаренко, О. М. Джужа, О. В. Клименко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. А. Мозоль, С. Є. Пиріжок, В. М. Руфанова, Є. А. Старинець, О. О. Титаренко, Д. М. Тичина, М. І. Хавронюк, Я. Шовкеник та інші.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення податкової безпеки держави є однією з ключових передумов стабільності фінансової системи, ефективного функціонування економіки та реалізації соціальної політики. Сфера оподаткування, будучи важливим елементом фінансових відносин між державою та платниками податків, водночас є зоною підвищеного криміно-

генного ризику, що зумовлює необхідність розроблення та впровадження системи дієвих заходів запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері. Особливе значення у цьому контексті мають загальносоціальні заходи, спрямовані на формування правосвідомості, податкової культури, довіри до державних інститутів, а також створення соціально-економічних умов, що знижують мотивацію до ухилення від сплати податків. Ці заходи становлять цілісну систему державних, економічних, правових, організаційних, культурно-виховних механізмів, спрямованих на усунення або послаблення соціальних, економічних, правових та морально-психологічних детермінант податкової злочинності. Їх сутність полягає у формуванні таких суспільних умов, за яких дотримання податкового законодавства є не лише юридичним обов'язком, а й соціальною нормою поведінки, що забезпечує стабільність державних фінансів, розвиток економіки та довіру громадян до владних інститутів [1, с. 124–125].

У контексті кримінологічної теорії загальносоціальні заходи розглядаються як базова складова системи запобігання злочинності, що діє на рівні соціального середовища, а не окремої особи. Їх запобіжний ефект реалізується через забезпечення економічної стабільності, підвищення рівня життя населення, розвиток фінансової грамотності, формування культури доброчесного підприємництва, справедливого розподілу податкового навантаження та ефективного адміністрування податків. Таким чином, вони виконують стратегічну функцію – створення соціально-економічних передумов для зниження криміногенного потенціалу у сфері оподаткування.

У сучасній кримінологічній науці загальносоціальні заходи запобігання злочинності розглядаються як фундаментальний стратегічний напрям державної політики у сфері забезпечення національної, економічної та фінансової безпеки. Їх сутність

полягає у реалізації широкого комплексу соціально-економічних, правових, культурно-виховних та організаційних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють виникненню злочинності. Цей підхід ґрунтується на розумінні того, що кримінальна поведінка не є ізольованим актом волі окремої особи, а детермінується системою об'єктивних факторів – рівнем соціальної нерівності, станом економіки, ефективністю правового регулювання, рівнем освіти, морально-психологічними орієнтирами суспільства [2 с. 204–205].

На думку Б.М. Головкина, загальносоціальні заходи запобігання злочинності слід розглядати як цілісну систему довгострокових соціально-економічних, правових, організаційно-управлінських, ідеологічних і культурно-виховних механізмів, спрямованих на гармонізацію та вдосконалення суспільних відносин. Їх сутність полягає у поступовому усуненні або нейтралізації криміногенних причин і умов, що зумовлюють протиправну поведінку, включно з економічною злочинністю. У цьому аспекті вони становлять концептуальну основу антикриміногенної соціальної політики, зорієнтованої на стабілізацію суспільного розвитку, зміцнення правопорядку та підвищення рівня правосвідомості населення [3, с. 268–269].

Як справедливо підкреслює О.М. Джужа, стратегічна мета загальносоціальних заходів полягає у формуванні правомірної моделі поведінки особи, яка, будучи підкріплена позитивними соціальними стимулами та моральними орієнтирами, на макросоціальному рівні істотно знижує ймовірність учинення злочину [4, с. 169–170]. У сфері оподаткування це означає формування такого середовища, у якому виконання податкових обов'язків є не лише юридично необхідним, а й соціально престижним, економічно виправданим і морально схвалюваним явищем. Важливою ознакою загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням є їх інтегрованість у широку систему соціального розвитку держави, що передбачає не лише покращення матеріальних умов життя населення, а й зміцнення морально-психологічного, правового, інформаційного та духовного клімату суспільства.

Розглядаючи феномен загальносоціального запобігання, Д.М. Тичина визначає його як систему науково обґрунтованих заходів, що реалізуються компетентними суб'єктами на правовому, організаційному та практичному рівнях і спрямовані на усунення або послаблення причин та умов злочинності. У центрі цієї концепції перебувають стабілізація політичної ситуації, реформування економічних відносин, розвиток правової культури та подолання глибоких соціальних дисфункцій, які впливають на рівень реалізації конституційних прав і свобод громадян [5, с. 34–36].

На думку В.В. Голіни, фундаментальна мета загальносоціального запобігання полягає у викоріненні або, принаймні, мінімізації суспільно небезпечних суперечностей, що детермінують злочинну поведінку. До таких чинників дослідник відносить економічні кризи, політичну нестабільність, значну майнову диференціацію, безробіття, морально-ціннісний занепад, а також поширення соціальних девіацій – алкоголізму, наркоманії, проституції, безпритульності тощо. Сукупність цих явищ формує криміногенний потенціал суспільства, нейтралізація якого можлива лише через реалізацію продуманої соціальної політики, зорієнтованої на зниження соціальних ризиків, підтримку економічної рівноваги та відновлення довіри до державних інститутів [6, с. 19].

На нашу думку, загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування слід розуміти як цілісну кримінологічну систему взаємопов'язаних економічних, правових, організаційно-інституційних, соціально-виховних механізмів, спрямованих на зниження рівня криміногенності у сфері оподаткування, забезпечення фінансової стабільності та податкової безпеки держави. Їх реалізація має комплексний характер і спрямовується на формування соціального середовища, у якому сумлінна сплата податків і добросовісне підприємництво є соціально схвалюваними моделями поведінки. Основними завданнями загальносоціальних заходів є:

1. Гарантування безпеки податкових процесів. В умовах системної криміналізації економіки та зростаючої тінізації господарських процесів, що негативно позна-

чаються на розвитку ринкових відносин, інвестиційній привабливості та фінансовій стабільності держави, загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування набувають стратегічного значення. Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» (2018 р.), загрози у сфері економіки, зокрема у фінансовій та податковій системі, віднесено до базових ризиків національної безпеки, що підлягають постійному державному моніторингу [7]. Це зумовлює необхідність формування системного механізму кримінологічної протидії податковим правопорушенням, який виходить за межі вузько відомчих чи фіскальних підходів.

2. Забезпечення прозорості та підзвітності фінансово-економічних і податкових процедур. Прозорість і підзвітність фінансово-економічних процесів є базовими умовами ефективного запобігання ухиленню від сплати податків, оскільки саме інформаційна відкритість мінімізує можливості для тіньових схем, корупційних зловживань і маніпулювання податковими даними. У контексті сучасної державної політики України ця вимога реалізується через впровадження електронних систем управління фінансами – таких як Єдина державна електронна система у сфері будівництва, електронний кабінет платника податків, система публічних закупівель Prozorro, а також через розвиток електронного аудиту та ризик-орієнтованого податкового моніторингу.

В умовах воєнного стану, коли значна частина фінансових потоків формується за рахунок міжнародної допомоги, грантів і цільових державних програм, забезпечення прозорості набуває особливої ваги. Будь-які прояви тінізації, завищення вартості робіт або нецільового використання ресурсів не лише створюють ризики податкової злочинності, а й підривають довіру міжнародних партнерів, ставлячи під загрозу відновлення критичної інфраструктури. Досягнення реального ефекту у сфері зниження рівня податкових правопорушень можливе лише за умови: повної прозорості інвестиційних і фінансових операцій; усунення корупційних ризиків у дозвільно-реєстраційних процедурах; мінімізації економічних збитків,

заподіяних тіньовими схемами; створення несприятливого середовища для криміналізації ринку.

Оцінка ефективності запобіжної політики має ґрунтуватися не лише на зменшенні кількості виявлених правопорушень, а й на якісних показниках – зниженні рівня суспільної небезпечності, структурній детінізації економіки, скороченні частки «високоризикових» платників. Це, у свою чергу, вимагає переходу від статистичного до аналітичного підходу в оцінці стану податкової злочинності, де головним критерієм виступає не кількість покараних, а стійкість системи протидії. Таким чином, прозорість податкових процедур і фінансових потоків необхідно розглядати не лише як технічний аспект фіскальної дисципліни, а як елемент кримінологічної безпеки, що забезпечує довгострокову фінансову стабільність, запобігає зловживанням у сфері публічних фінансів і підсилює економічний суверенітет держави.

3. Підвищення рівня правової, фінансової та податкової культури учасників економічної діяльності. Формування податкової культури є важливим напрямом загальносоціального запобігання податковим кримінальним правопорушенням, оскільки рівень правової свідомості та фінансової грамотності безпосередньо впливає на податкову дисципліну та схильність до правопорушень. Як зазначають вітчизняні дослідники, недостатній рівень податкової культури призводить до легітимації ухилення від оподаткування в масовій свідомості, що знижує ефективність будь-яких репресивних або адміністративних заходів.

Загальносоціальні механізми у цій сфері повинні включати: просвітницькі програми для суб'єктів господарювання та громадян; тренінги і підвищення кваліфікації для бухгалтерів, фінансистів, представників малого бізнесу; інформаційні кампанії щодо ризиків участі у тіньових схемах та відповідальності за податкові правопорушення; формування мотиваційної моделі доброчесної сплати податків, що підкріплюється довірою до держави та ефективністю використання бюджетних коштів.

У період воєнних і післявоєнних трансформацій особливого значення набуває

підвищення громадянської та податкової свідомості населення, адже саме вона забезпечує соціальну стійкість і підтримує фінансову обороноздатність держави.

4. Створення дієвого механізму громадського та професійного контролю. Суттєвим чинником підвищення ефективності податкової безпеки є активна участь громадянського суспільства в моніторингу, аналізі та оцінці фіскальних процесів. Як показує європейська практика, участь професійних асоціацій, журналістів-розслідувачів, незалежних експертних інституцій і донорських моніторингових місій забезпечує баланс державного контролю та публічної підзвітності, створює умови для соціального партнерства між державою, бізнесом і громадянами.

Ефективність таких механізмів полягає у можливості: оперативного виявлення податкових схем ухилення; громадського розслідування випадків завищення вартості публічних закупівель чи нецільового використання коштів; підвищення рівня прозорості діяльності органів ДПС, БЕБ; створення системи громадського аудиту із залученням міжнародних партнерів та донорів у процеси відновлення і розвитку економіки [8, с. 128–129].

Визначивши сутнісні ознаки загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування, доцільно перейти до розгляду їх структурного змісту та основних напрямів реалізації. До таких належать соціально-економічні, культурно-виховні та правові заходи, що утворюють системну основу профілактики податкових кримінальних правопорушень. Соціально-економічні заходи спрямовані на подолання безробіття, бідності, корупції, тінізації економіки, а також на вдосконалення податкової системи шляхом зменшення фіскального навантаження, спрощення адміністрування, забезпечення податкової справедливості та стимулювання розвитку бізнесу. Культурно-виховні заходи передбачають формування правової свідомості й податкової культури громадян через діяльність освітніх та громадських інститутів, спрямовану на утвердження цінностей законності, відповідальності та доброчесності. Правові заходи полягають у вдосконаленні регулювання податкових відносин, усуненні колізій законодавства,

розробленні державних програм протидії економічним злочинам і підвищенні правової культури населення. Отже, загальносоціальне запобігання ухиленню від сплати податків становить стратегічну основу державної політики у сфері фінансової безпеки. Воно передбачає вдосконалення суспільних відносин через поєднання економічних, правових і виховних засобів, що нейтралізують криміногенні чинники та створюють підґрунтя для спеціально-кримінологічних заходів протидії податковим кримінальним правопорушенням [9, с. 274–275].

Водночас, варто наголосити, що комплексний характер цих заходів зумовлює необхідність їх системного аналізу через призму взаємодії економічних, правових, організаційно-інституційних та соціально-виховних чинників, що безпосередньо впливають на стан законності у податковій сфері [10, с. 117–118]. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінологічної науки, у межах якої запобігання злочинності розглядається не як сукупність окремих заходів реагування, а як цілісна, багаторівнева система соціального управління ризиками та детермінантами кримінальної поведінки. Зокрема:

1. Економічні заходи – спрямовані на формування стабільного бізнес-середовища, зменшення податкового тиску, оптимізацію структури податків, забезпечення прогнозованості податкової політики та економічного зростання.

2. Правові заходи – забезпечення узгодженості й стабільності податкового законодавства, удосконалення правозастосовної практики, підвищення якості законотворчої діяльності у сфері податкового регулювання.

3. Організаційно-інституційні заходи – розвиток ефективної системи публічного адміністрування податків, цифровізація контролю, удосконалення міжвідомчої взаємодії, підвищення аналітичної спроможності податкових органів.

4. Соціально-виховні заходи – формування високої податкової культури населення, розширення фінансової освіти, підвищення довіри до державних інституцій та утвердження позитивної мотивації до добровільної сплати податків.

У підсумку, загальносоціальні заходи у сфері оподаткування становлять багато-

рівневу систему дій держави і суспільства, орієнтовану на створення умов соціальної справедливості, економічної прозорості та правової стабільності. Вони виступають не лише інструментом запобігання кримінальним правопорушенням, але й важливим чинником формування економічної культури, соціальної довіри та фінансової дисципліни, що у сукупності зміцнює систему національної безпеки України. Їх результативність визначається ступенем гармонізації інтересів держави, бізнесу і громадян, рівнем довіри до фіскальної системи та сформованістю суспільного розуміння податків як інструменту спільного розвитку.

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування слід розуміти як цілісну кримінологічну систему взаємопов'язаних економічних, правових, організаційно-інституційних, соціально-виховних механізмів, спрямованих на зниження рівня криміногенності у сфері оподаткування, забезпечення фінансової стабільності та податкової безпеки держави.

Основними завданнями загальносоціальних заходів є: гарантування безпеки податкових процесів; забезпечення прозорості та підзвітності фінансово-економічних і податкових процедур; підвищення рівня правової, фінансової та податкової культури учасників економічної діяльності; створення дієвого механізму громадського та професійного контролю. Щодо структурного змісту та основних напрямів реалізації загальносоціальних заходів, то до таких належать соціально-економічні, культурно-виховні та правові заходи, що утворюють системну основу профілактики податкових кримінальних правопорушень.

Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування становлять системоутворюючий елемент державної політики, спрямований на формування стійкого, прозорого та безпечного податкового середовища. Їх призначення полягає не у реагуванні на вже вчинені правопорушення, а у нейтралізації криміногенних чинників, що породжують ухилення від сплати податків, тінізацію економіки, корупцію та фінансові зловживання. Сутність цих заходів полягає у поєднанні економічних, правових, організаційних, освітніх і культурних механізмів, які забезпечують стабільність податкових процесів, добровільне виконання податкових обов'язків і підвищення рівня фінансової дисципліни. Вони виконують функцію соціально-правового балансу між фіскальними інтересами держави та правами платників податків, формуючи довіру до державних інституцій та справедливість оподаткування.

Важливим є те, що загальносоціальні заходи мають синергетичний ефект: зміцнюючи податкову дисципліну, вони одночасно підвищують кримінологічну безпеку, знижують рівень економічної злочинності, сприяють зростанню фінансової стійкості держави та зміцненню її інституційної спроможності. Отже, ефективна система загальносоціального запобігання у сфері оподаткування – це інтегрована превентивна модель, що ґрунтується на поєднанні правових регуляторів, адміністративних процедур, соціальної просвіти й високого рівня професійної підготовки кадрів. Її реалізація є необхідною умовою забезпечення податкової безпеки, зміцнення фінансової стабільності держави та гармонізації національної податкової політики з європейськими і міжнародними стандартами доброчесності, прозорості й верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Прецедент, 2009. 348 с.
2. Бірюкова І. Г., Гончаренко, А. В. Запобігання ухиленню від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) в Україні: зарубіжний досвід. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. №3(12). С. 201–210.
3. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Х. : Право, 2014. 440 с.
4. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. К.: Атіка, 2001. 368 с.
5. Тичина Д. М. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 278–284.

6. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>
8. Мозоль С. А. Сучасні загрози кримінологічній безпеці. Наше право. 2018. № 1. С. 121–127.
9. Шовкеник Я. Загальносоціальне запобігання податкової злочинності. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 271–275.
10. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 198 с.

REFERENCES:

1. Dzhuzha, O. M., Vasilevych, V. V., Kolb, O. H., & others. (2009). Kryminolohiia: navchalnyi posibnyk [Criminology: Textbook]. Pretsedent [in Ukrainian].
2. Biriukova, I. H., & Honcharenko, A. V. (2023). Zapobihannia ukhylenniu vid splaty podatkov, zboriv (obov'iazkovykh platezhiv) v Ukraini: zarubizhnyi dosvid [Preventing tax evasion in Ukraine: Foreign experience]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys – Irpin Law Journal*, 3(12), 201–210 [in Ukrainian].
3. Holina, V. V., & Holovkin, B. M. (Eds.). (2014). Kryminolohiia: pidruchnyk [Criminology: Textbook]. Pravo [in Ukrainian].
4. Dzhuzha, O. M., Moiseiev, Ye. M., & Vasilevych, V. V. (2001). Kryminolohiia. Spetsializovanyi kurs lektsii zi skhemamy (Zahalna ta Osoblyva chastyny): navchalnyi posibnyk [Criminology. Specialized Lecture Course with Schemes (General and Special Parts): Textbook]. Atika [in Ukrainian].
5. Tychyna, D. M. (2022). Zahalnosotsialni zakhody zapobihannia domashnomu nasylstvu v umovakh viiny [General social measures for preventing domestic violence in wartime]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, (3), 278–284 [in Ukrainian].
6. Holina, V. V. (2011). Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka): navchalnyi posibnyk [Crime Prevention (Theory and Practice): Textbook]. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018, No. 2469-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print> [in Ukrainian].
8. Mozol, S. A. (2018). Suchasni zahrozy kryminolohichnii bezpetsi [Modern threats to criminological security]. *Nashe pravo – Our Law*, (1), 121–127.
9. Shovkenyk, Ya. (2019). Zahalnosotsialne zapobihannia podatkovoi zlochynnosti [General social prevention of tax crime]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, Economy and Law*, (6), 271–275 [in Ukrainian].
10. Rufanova, V. M., & Tytarenko, O. O. (2012). Zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav zlochynam, pov'iazanyim z nezakonnym vykorystanniam biudzhethnykh koshtiv: monohrafiia [Prevention of crimes related to illegal use of budget funds by internal affairs bodies: Monograph]. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs; Lira LTD [in Ukrainian].

Трибуна молодих учених

УДК 347.965.6+174]:347.919.8(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/12>**ДИСЦИПЛІНАРНІ СТЯГНЕННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ АДВОКАТОМ
ЕТИЧНИХ НОРМ У МЕЖАХ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ:
СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ****Басюк Юрій Миколайович,**

адвокат, аспірант кафедри юстиції

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0001-5341-9740

У ході дослідження було встановлено, що дисциплінарні стягнення відіграють важливу роль у процесі здійснення адвокатської діяльності. Очевидна актуальність такої тематики пояснюється не лише необхідністю застосовувати покарання до адвокатів, які допустили дисциплінарні проступки, а, водночас, і попереджати вчинення таких дисциплінарних проступків іншими адвокатами з метою мінімізації шкоди, яка може бути завдана авторитету адвокатури у суспільстві.

Система дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватись до адвокатів, має визначальне значення задля дотримання максимально можливого балансу між дисциплінарним проступком адвоката та його обов'язок зазнати певних негативних наслідків за вчинення такого проступку, що має невідворотно відбуватися в рамках законності, співмірності та справедливості. Така система не може бути статичною, але її реформування та розширення має стати результатом методичної спільної роботи адвокатської спільноти, законодавця та науковців.

Особливо гостро питання детального аналізу дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвокатів, що передбачені чинним законодавством України, постає в сучасних умовах, коли дисциплінарні проступки та обставини, за яких вони вчиняються, стають більш складними та глибокими. Як наслідок – наявний перелік дисциплінарних стягнень не завжди може забезпечити мету дисциплінарного провадження стосовно адвоката. Вказане спричинило підвищену увагу до обставин, за яких адвокат вчиняє той чи інший дисциплінарний проступок. Відсутність дисциплінарного стягнення, яке повною мірою відповідатиме тому чи іншому дисциплінарному проступку адвоката має багатоступеневі і різновекторні наслідки, які однозначно є негативними і для адвоката, і для адвокатури загалом.

Наявність явної прогалини між попередженням та зупиненням права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року як дисциплінарними стягненнями вимагає сьогодні широкоформатного та комплексного підходу, який зможе заповнити вказаний проміжок з посиленням авторитету адвокатури у суспільстві та зі збереженням автономності адвокатури як незалежного та самоврядного інституту.

Ключові слова: дисциплінарний проступок адвоката, дисциплінарне провадження стосовно адвоката, дисциплінарне стягнення адвоката, порушення правил адвокатської етики.

Basiuk Yurii. Disciplinary penalties for violation of ethical standards by lawyers in court proceedings: current status and areas for improvement

The study found that disciplinary sanctions play an important role in the practice of law. The obvious relevance of this topic is explained not only by the need to punish lawyers who have committed disciplinary offences, but also to prevent other lawyers from committing such disciplinary offences in order to minimise the damage that may be caused to the authority of the legal profession in society.

The system of disciplinary sanctions that can be applied to lawyers is crucial for maintaining the best possible balance between a lawyer disciplinary offence and their obligation to suffer

certain negative consequences for committing such an offence, which must inevitably take place within the framework of legality, proportionality and fairness. Such a system cannot be static, but its reform and expansion must be the result of methodical joint work between the legal community, legislators and academics.

The issue of a detailed analysis of disciplinary sanctions that may be applied to lawyers under the current legislation of Ukraine is particularly acute in the current environment, where disciplinary offences and the circumstances in which they are committed are becoming more complex and profound. As a result, the existing list of disciplinary sanctions may not always achieve the purpose of disciplinary proceedings against a lawyer. This has led to increased attention to the circumstances under which a lawyer commits a particular disciplinary offence. The absence of disciplinary sanctions that fully correspond to a particular disciplinary offence committed by a lawyer has multi-level and multi-vector consequences, which are clearly negative for both the lawyer and the legal profession as a whole.

The existence of a clear gap between a warning and the suspension of the right to practice law for a period of one month to one year as disciplinary sanctions requires a broad and comprehensive approach today, that can fill this gap while strengthening the authority of the legal profession in society and preserving its autonomy as an independent and self-governing institution.

Key words: *disciplinary offence by a lawyer, disciplinary proceedings against a lawyer, disciplinary sanctions against a lawyer, violation of the rules of lawyer ethics.*

Постановка проблеми. Дисциплінарна відповідальність адвоката є важливим запобіжником, значення якого важко переоцінити. Незважаючи на незалежність адвокатури, що зумовлена, зокрема, виключними повноваженнями органів адвокатського самоврядування щодо допуску до професії осіб, які виявили бажання стати адвокатом, існування інституту дисциплінарної відповідальності адвоката є необхідним та дієвим механізмом захисту насамперед авторитету адвокатури у суспільстві. Професія адвоката має визнаний престиж, а тому є неприпустимим зловживання адвокатом своїм професійним становищем, невиконання ним своїх професійних обов'язків та вчинення інших дій, що завдають шкоди клієнтам адвоката та професійній спільноті адвокатури.

Питання реформування наявного переліку дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвокатів, досліджуються такими сучасними науковцями як Н. М. Бакаянова, В. В. Божков, Т. В. Варфоломєєва, Т. Б. Вільчик, О. О. Джабурія, В. В. Заборовський, І. І. Задоя, Т. В. Колеснік, Я. В. Фляжнікова тощо. Однозначно можна стверджувати, що питання дисциплінарної відповідальності адвоката та застосування до нього дисциплінарних стягнень є важливою темою для наукових досліджень, адже вдосконалення вказаних категорій повинно завжди бути на порядку денному. Тим не менше, єдиної

думки щодо вектору подальшого розвитку системи дисциплінарної відповідальності адвокатів адвокатською спільнотою наразі не вироблено.

Виклад основного матеріалу дослідження. За загальним правилом дисциплінарна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який застосовується у спеціальному порядку до особи, яка вчинила дисциплінарний проступок. Її основна мета полягає у підтриманні внутрішнього порядку, належної трудової, службової чи професійної дисципліни у межах певної організації, відомства чи професійної спільноти. Дисциплінарна відповідальність є механізмом, що дозволяє контролювати дотримання працівниками або представниками професії тих правил і обов'язків, які встановлені спеціально для їхньої діяльності, на відміну від загальнодержавних законів, порушення яких тягне за собою застосування інших видів юридичної відповідальності.

Тобто застосування дисциплінарної відповідальності є переважно внутрішньою справою відповідної структури, адже дисциплінарні стягнення мають виключний характер і покликані здійснювати вплив на службове становище чи право займатися певною діяльністю.

Дисциплінарна відповідальність є особливим видом юридичної відповідальності адвоката, що відображає унікальний статус професії та механізм її самоврядування. Вона виходить за рамки звичайного трудо-

вого законодавства і регулюється насамперед Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1]. Вказаний закон містить окремий розділ, який носить назву «Дисциплінарна відповідальність адвоката» (ст.ст. 33–42).

Відповідно до ч.ч. 1–2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Дисциплінарним проступком адвоката є:

- 1) порушення вимог несумісності;
- 2) порушення присяги адвоката України;
- 3) порушення правил адвокатської етики;
- 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;
- 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

З наведеного переліку стає очевидним, що законодавець намагався передбачити максимум усіх можливих діянь адвоката, що можуть нести негативні наслідки для його клієнта та адвокатури в цілому. Так, можна помітити, що деякі дисциплінарні проступки частково перетинаються. Наприклад, розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення, одночасно є порушенням правил адвокатської етики. Більше того, у цьому контексті доречно зазначити, що порушення правил адвокатської етики як дисциплінарний проступок є найширшим поняттям з вищезазначеного переліку.

Так, порушення присяги адвокатом, невиконання або неналежне виконання ним своїх професійних обов'язків, невиконання ним рішень органів адвокатського самоврядування не може бути вчинено адвокатом без одночасного порушення правил адвокатської етики. Навіть порушення вимог щодо несумісності так чи інакше тягтиме за собою порушення таким адвокатом окремих принципів адвокатської етики (неприпустимості конфлікту інтересів, чесності, добропорядної репута-

ції тощо), що також буде кваліфікуватись як порушення правил адвокатської етики.

Тобто адвокатська етика є не просто додатковим регулятором адвокатської діяльності та поведінки адвоката, що належить до виключної компетенції адвокатської спільноти та органів адвокатського самоврядування, а також і своєрідним «лакмусовим папірцем», що допомагає ідентифікувати поведінку адвоката як таку, що є дисциплінарним проступком.

Більше того, порушення правил адвокатської етики є найбільш видимим для суспільства дисциплінарним проступком адвоката. Тому дисциплінарна відповідальність адвоката за порушення правил адвокатської етики, як і за інші дисциплінарні проступки, має бути невідворотною, а її дія повинна реально забезпечувати відновлення прав та законних інтересів, що були порушені.

Переслідуючи мету дисциплінарної відповідальності адвоката, законодавець у ч. 1 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] передбачив такі види дисциплінарних стягнень для адвоката: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України. Наведений перелік дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватись до адвокатів за вчинення дисциплінарних проступків є вичерпним.

На мою думку, існуючі три види дисциплінарних стягнень, які розташовуються за градацією – від найменш суворого до найсуворішого, не у повній мірі можуть забезпечити мету дисциплінарної відповідальності адвоката, яка за загальним правилом полягає у виправленні та покаранні адвоката, а також у попередженні вчинення нових дисциплінарних проступків таким адвокатом та іншими адвокатами. Корінь проблеми полягає у тому, що між попередженням та зупиненням права на адвокатську діяльність існує прогалина, яка явно потребує заповнення певним проміжним видом дисциплінарного стягнення, який буде більш суворим, ніж попередження, але більш м'яким, ніж зупинення права на адвокатську діяльність.

Варто визнати, що попередження як вид дисциплінарного стягнення для адвоката в Україні часто сприймається як практично непомітний або навіть недовірливий захід впливу, який створює ту саму «прірву» між легким осудом і фактичним усуненням від діяльності. Таке стягнення не тягне за собою жодного безпосереднього обмеження права на заняття адвокатською діяльністю, не зупиняє практику і, як правило, не має значного публічного резонансу, що мінімізує його вплив на репутацію та доходи адвоката, який може легко продовжити роботу. Його головна функція – формальний письмовий докір та фіксація факту дисциплінарного проступку, що, безперечно, посилює дисбаланс у системі дисциплінарних стягнень.

При цьому слід зауважити, що ідеї про скасування попередження як дисциплінарного стягнення або про його повну заміну більш тяжким стягненням не можуть розглядатися всерйоз та не можуть стати передумовою для реформування дисциплінарної відповідальності адвоката. Так, кожен дисциплінарний проступок адвоката є унікальним за своєю природою, за вином та мотивами щодо його вчинення, а тому індивідуальний підхід має завжди переважати під час розгляду дисциплінарного провадження. Застосування прецеденту у дисциплінарній практиці, як і загалом у правовій системі України, не є характерним. Дійсно, за окремі дисциплінарні проступки, які не мали тяжких наслідків, не призвели до порушення прав та законних інтересів осіб, до адвоката достатньо застосувати дисциплінарне стягнення у вигляді попередження – і такого формального осуду буде цілком вдосталь для того, щоб такий адвокат у майбутньому більш обачно ставився до своїх професійних обов'язків та слідував за дотриманням норм адвокатської етики.

На противагу майже непомітному попередженню зупинення права на заняття адвокатською діяльністю є вже серйозним дисциплінарним стягненням та потужним інструментом впливу, що фактично паралізує професійну діяльність адвоката на строк від одного місяця до одного року. Це стягнення має негайні та далекосяжні наслідки, оскільки позбавляє адвоката права здійснювати представництво інте-

ресів клієнтів у судах та інших органах, вимагає термінової передачі справ, що призводить до повної втрати професійного доходу на період його дії та наносить істотної шкоди професійній репутації.

Очевидно, що за певні дисциплінарні проступки застосування до адвокатів дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю є співмірним, справедливим та виправданим. Але у рамках своєї професійної та позапрофесійної поведінки адвокатом може бути вчинено такий дисциплінарний проступок, за яке застосування дисциплінарного стягнення у вигляді попередження буде недостатнім, а у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю – занадто суворим.

Проводячи аналогію з галузями права, в межах яких вирішується питання про притягнення винної особи до адміністративної або кримінальної відповідальності, вважаю, що найбільш доречно було б ввести такий вид дисциплінарного стягнення як штраф. Ідея запровадження грошового штрафу як дисциплінарного стягнення для адвокатів є логічним і ефективним способом заповнення згаданої «прірви», і вона неодноразово обговорювалася в наукових та професійних колах України.

По-перше, штраф забезпечує гнучкість, адже його розмір може бути встановлений відповідно до тяжкості дисциплінарного проступку. Він значно суворіший за попередження (адже має фінансовий вплив, що зумовлює певні фінансові втрати), але не призводить до негайного усунення адвоката від адвокатської практики.

По-друге, кошти, отримані від штрафів, будуть спрямовані на фінансування органів адвокатського самоврядування, що підвищить їхню фінансову незалежність та ефективність, особливо в сучасних умовах.

По-третє, штрафи є поширеною практикою дисциплінарної відповідальності адвокатів у багатьох розвинутих країнах, зокрема європейських. Зокрема, штраф як вид дисциплінарного стягнення передбачається п. 3 ч. 1 ст. 81 Закону Республіки Польща «Про адвокатуру» № 124 від 26.05.1982 [2], п. 2 § 52d Закону Чеської Республіки «Про адвокатуру» № 85/1996 Sb від 22.04.1996 [3], п. «с»

ч. 1 ст. 88 Закону Румунії «Про організацію та практику адвокатської професії» № 51 від 07.06.1995 [4] тощо.

Ідея запровадження дисциплінарних штрафів особливо актуальна для тих проступків, які полягають у порушенні норм адвокатської етики. Численні випадки некоректної поведінки адвокатів у соціальних мережах, неетичне спілкування з колегами, суддями чи клієнтами, або порушення правил реклами є значними для репутації професії, але рідко вимагають негайного та повного припинення практики. Штраф у цьому контексті слугує ідеальним проміжним важелем: він є відчутним фінансовим покаранням, яке перевершує за впливом звичайне попередження, але дозволяє уникнути непропорційної суворості зупинення адвокатської діяльності.

Така реформа дозволила б кваліфікаційно-дисциплінарним комісіям адвокатури застосовувати гнучкий та пропорційний підхід, ефективно реагуючи на більшість етичних порушень. Замість того, щоб обирати між практично невідчутним формальним осудом і фактичною заборобою на професійну діяльність, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури отримали б інструмент, який карає за провину, не позбавляючи адвоката можливості заробляти та виконувати свої зобов'язання перед клієнтами. Таке нововведення не лише посилює дисципліну в сфері етики, а й сприяло б фінансовій стійкості органів адвокатського самоврядування, куди могли б спрямовуватися отримані від штрафів кошти.

Як зазначалося у попередніх дослідженнях, дисциплінарний проступок у вигляді порушення норм адвокатської етики є найбільш помітним і видимим саме у рамках судового процесу, оскільки судові засідання слугують публічною, офіційно фіксованою ареною професійної діяльності адвоката. У змагальному середовищі суду, де адвокат взаємодіє з суддею, прокурором, іншим адвокатом та іншими учасниками, будь-які відхилення від стандартів етичної поведінки – чи то неповага до суду, некоректні висловлювання на адресу процесуального опонента, чи свідоме затягування процесу – фіксуються у протоколах засі-

дань і одразу можуть стати підставою для відповідного реагування з боку органів адвокатського самоврядування. Саме тут етичний проступок перетворюється з внутрішнього питання самоврядування на видимий факт, який безпосередньо впливає на авторитет правосуддя та суспільне сприйняття всієї адвокатської професії.

Поведінка адвоката у суді безпосередньо впливає на авторитет судової влади та репутацію всієї адвокатської спільноти. Адвокат, виступаючи у суді, представляє не лише свого клієнта, а й усю професію, і його неетичні дії можуть підірвати суспільну довіру до інститутів правосуддя. Саме тому, дисциплінарне стягнення, зокрема у вигляді штрафу, є найбільш доречним за етичні проступки, вчинені під час судового розгляду, оскільки воно слугує потужним превентивним засобом проти дій, що загрожують цілісності та гідності судового процесу.

Дотримання норм адвокатської етики під час судового розгляду є не просто бажаною, а імперативною вимогою, що обумовлює необхідність невідворотності дисциплінарної відповідальності за вчинені проступки. З огляду на це, виникає об'єктивна потреба у забезпеченні механізму, за якого порушення етики в суді обов'язково тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення. У цьому контексті штраф набуває статусу найбільш доцільного та ефективного проміжного інструменту.

Більше того, впровадження штрафу як виду дисциплінарного стягнення, що може бути застосоване до адвоката, спочатку саме у сфері дисциплінарних проступків, що являють собою порушення правил адвокатської етики у рамках судового процесу, дозволить адвокатській спільноті та іншим дотичним до судового процесу особам за досить невеликий проміжок часу зробити релевантні висновки про ефективність такого стягнення та напями його подальшого закріплення у відповідних нормативно-правових актах. Вважаю, що такі висновки будуть позитивними, а результати – відчутними – у вигляді зниження кількості таких дисциплінарних проступків, що буде помітно широкому колу осіб. Тобто штраф гарантуватиме санкційну невідворотність за проступки, одно-

часно підтримуючи баланс між каральною та превентивною функціями дисциплінарної відповідальності.

При цьому необхідно зауважити, що сплата таких штрафів повинна здійснюватись виключно на користь органів адвокатського самоврядування. Необхідність спрямування дисциплінарних штрафів на рахунок органів адвокатського самоврядування впливає із самого принципу професійної саморегуляції, на якому ґрунтується сучасна українська адвокатура. Оскільки дисциплінарне провадження є внутрішньою функцією спільноти, покликаною забезпечувати дотримання етичних і професійних стандартів самими адвокатами, кошти, отримані як покарання за ці порушення, мають залишатися в системі, яка здійснює такий контроль. Це забезпечуватиме фінансову незалежність органів адвокатського самоврядування, зокрема кваліфікаційно-дисциплінарних комісії адвокатури, дозволяючи їм покривати організаційно-технічні витрати, спрямовані на розгляд скарг, проведення перевірок і функціонування апарату, тим самим гарантуючи об'єктивність та ефективність їхньої роботи без залежності від державного фінансування.

Крім того, цільове використання цих коштів на потреби спільноти перетворює штраф із суто карального механізму на інструмент розвитку адвокатської професії. Спрямування цих надходжень на підвищення кваліфікації адвокатів, фінансування освітніх програм з етики, або надання методичної підтримки дозволяє підвищувати якість надання правової допомоги в цілому. Таким чином, адвокат, який порушив етичні норми, не лише несе відповідальність, але й опосередковано інвестує у зміцнення стандартів тієї професійної групи, репутацію якої він порушив.

Крім того, доречно застосовувати штрафи як дисциплінарні стягнення за невиконання адвокатами своїх обов'язків зі сплати щорічних та інших внесків на забезпечення функціонування органів адвокатського самоврядування. Наразі несплата внесків кваліфікується як невиконання рішення органів адвокатського самоврядування (що є дисциплінарним проступком), за яке може бути застосоване навіть зупинення права на заняття

адвокатською діяльністю – стягнення, що є надмірним для фінансового порушення. Саме тому, введення штрафу дозволило б пропорційно реагувати на заборгованість: спершу застосовувати штраф, який був би відчутним, але не руйнівним для практики адвоката, а лише у випадку систематичної чи тривалої несплати було б виправданим переходити до суворішого заходу у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Іноземна практика знає й інші спеціальні дисциплінарні стягнення, які можуть бути застосовані до адвокатів. Серед них, зокрема, позбавлення адвоката права мати стажистів, позбавлення адвоката права займати посади в органах адвокатського самоврядування тощо. Для багатьох адвокатів, у тому числі і в Україні такі спеціальні права відіграють важливе значення, тому позбавлення адвокатів таких прав дійсно може ефективно вплинути на адвоката та його поведінку. Зрештою, такі спеціальні статуси стають додатковим джерелом доходу для адвокатів, тому позбавлення таких статусів зрештою впливає на фінансове становище адвоката, подібно до штрафу. Дослідження таких дисциплінарних стягнень та особливостей їхнього потенційного застосування в Україні заслуговують стати предметом окремих наукових розробок.

У кінці дослідження необхідно звернути увагу на той факт, що чинні Правила адвокатської етики у ст. 70 [5] досить детально регламентують особливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за порушення норм адвокатської етики. Формуючи вказану норму, адвокатська спільнота спромоглася поєднати найбільш ефективні та дієві риси інших видів юридичної відповідальності – від принципу вини до презумпції невинуватості, вдало підлаштовуючи їх під особливості адвокатської діяльності.

Загальні засади застосування дисциплінарної відповідальності мають ключове значення для забезпечення високого рівня передбачуваності (прогнозованості) дисциплінарної відповідальності адвоката. Ця передбачуваність досягається шляхом прямої інкорпорації фундаментальних принципів юридичної відповідальності у сферу адвокатського самовря-

дування. Зокрема, закріплення принципу винної відповідальності гарантує, що стягнення може бути накладено виключно за доведену вину, відкидаючи можливість застосування заходів впливу на підставі суб'єктивних припущень або формального недотримання норм. Такі положення надають адвокату чіткі межі його правової поведінки і роблять прозорими умови притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Враховуючи такий високий рівень передбачуваності і деталізації норм, наданих адвокатам через Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правила адвокатської етики професійній адвокатській спільноті безумовно створені всі необхідні умови для правильної, етичної та законслухняної поведінки. Однак, навіть за наявності чітких етичних та процесуальних рамок, вдосконалення системи дисциплінарної відповідальності та видів дисциплінарних стягнень є постійним і необхідним процесом. Таке вдосконалення вимагає регулярного перегляду інструментарію, зокрема, шляхом запровадження проміжних стягнень (як-от штраф), щоб забезпечити пропорційність реакції на дисциплінарні проступки, що вчиняються адвокатами. Безперервний процес вдосконалення необхідний для підтримки актуальності саморегулювання, ефективної реакції на нові виклики та збереження довіри суспільства до адвокатської професії.

Висновки. Дисциплінарна відповідальність адвоката є ключовою гарантією високого авторитету професії та належної поведінки її представників, контрольованою органами адвокатського самоврядування. Система стягнень за дисциплінарний проступок, найпоширенішим з яких є порушення правил адвокатської етики, є вичерпною і включає попередження, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю (від 1 місяця до 1 року) та припинення права на заняття адвокатською діяльністю з подальшим виключенням із Єдиного реєстру адвокатів України.

Існуючий перелік дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до адвокатів, не відповідає повною мірою зростаючому різноманіттю та складності дисциплінарних проступків, що вчиня-

ються адвокатами у сучасних умовах. Такі стягнення виявляються занадто жорсткими або недостатньо гнучкими для пропорційного реагування на всі види порушень, що свідчить про назрілу потребу у терміновому розширенні та диференціації цього переліку.

Насамперед необхідно заповнити відчутну прогалину між попередженням та зупиненням права на заняття адвокатською діяльністю. З огляду на практику європейських держав можна погодитись, що із цією роллю міг би ефективно впроватися штраф – грошове стягнення, яке накладається на адвоката, суму якого він зобов'язаний сплатити на користь органів адвокатського самоврядування. Введення саме штрафу має подвійну перевагу: він є гнучким інструментом, розмір якого можна диференціювати залежно від тяжкості проступку, і, водночас, він не перешкоджає адвокату у здійсненні його професійної діяльності, зберігаючи його можливість заробляти та виконувати зобов'язання перед клієнтами. У свою чергу, кошти від штрафів спрямовуватимуться на покращення матеріально-технічного та організаційного забезпечення самоврядування.

У контексті необхідності впровадження більш гнучких дисциплінарних санкцій починати застосування штрафу як нового заходу впливу найдоцільніше саме з категорії дисциплінарних проступків, пов'язаних із порушенням правил адвокатської етики, які вчиняються в рамках судового процесу. Окреслений підхід дозволить адвокатському самоврядуванню оперативно та пропорційно реагувати на очевидні порушення професійної поведінки, як-от некоректна чи зневажлива поведінка стосовно суду, учасників процесу чи колег, без необхідності одразу застосовувати суворі заходи на кшталт зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. Така практика забезпечить більш швидке відновлення поваги до судочинства та авторитету адвокатури у суспільстві, дозволяючи при цьому вдосконалити механізм застосування штрафу на найбільш прозорій та контрольованій процесуальній площині перед його поширенням на інші види дисциплінарних проступків, що вчиняються адвокатами.

Крім штрафу, перелік дисциплінарних стягнень може бути доповнений також іншими заходами впливу, такими як зобов'язання пройти додатковий курс підвищення кваліфікації у сфері етики, тимчасова заборона на обіймання адміністративних посад в органах адвокатського самоврядування, заборона бути керівником

стажування тощо. Ефективність, розумність та юридична обґрунтованість застосування таких додаткових заходів потребують окремого, ґрунтовного наукового та практичного дослідження. Удосконалення системи має забезпечити пропорційність дисциплінарної відповідальності адвоката та поглибити її превентивний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI зі змінами та доповненнями станом на 01.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
2. Prawo o adwokaturze : Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Nr 16 poz. 124. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> (дата звернення: 19.11.2025).
3. Zakon o advokacii : Zakon Platnost od 22. dubna 1996 č. 85/1996 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85> (дата звернення: 19.11.2025).
4. Pentru organizarea și exercitarea profesiei de avocat : Legea din 7 iunie 1995 nr. 51. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/126008> (дата звернення: 19.11.2025).
5. Правила адвокатської етики : Затверджені Звітно-виборним З'їздом адвокатів України 09.06.2017 (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15.02.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 19.11.2025).

REFERENCES:

1. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 01.11.2025 [On the Bar and Legal Practice : Law of Ukraine No. 5076-VI dated 5 Jule 2012, as amended and supplemented as of 01.11.2025]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (accessed: 19 November 2025). [in Ukrainian]
2. On the Bar : Law of the Republic of Poland No. 124 dated 26 May 1982. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> (accessed: 19 November 2025). [in Polish]
3. On the Bar : Law of the Czech Republic No. 85/1996 Sb dated 22 April 1996. Retrieved from: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85> (accessed: 19 November 2025). [in Czech]
4. On the organisation and practice of the legal profession : Romanian Law of Romania No. 51 dated 7 June 1995. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/126008> (accessed: 19 November 2025). [in Romanian]
5. Rules of Professional Ethics for Lawyers : Approved by the Reporting and Elective Congress of Lawyers of Ukraine on 9 June 2017 (with amendments approved by the Congress of Lawyers of Ukraine on 15 February 2019) (accessed: 19 November 2025). [in Ukrainian]

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 12.11.2025
Дата прийняття статті: 02.12.2025
Опубліковано: 26.12.2025

УДК 347.441:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/13>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УКЛАДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОГОВОРІВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Мохнюк Максим Вікторович,

здобувач вищої освіти

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0005-0036-1580

У статті досліджуються правові механізми укладення електронних договорів у цифровому середовищі в контексті стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та цифрової трансформації приватноправових відносин. Обґрунтовується, що перехід від паперової форми договорів до електронної не є суто технічною зміною, а змінює саму модель договірної регулювання, ставлячи під сумнів традиційні уявлення про форму правочину, ідентифікацію сторін, момент укладення договору та доказову силу документа. На основі аналізу українського законодавства, права ЄС і окремих зарубіжних підходів розкривається правова природа електронного договору як різновиду письмової форми правочину, що укладається за допомогою ІКТ. Виокремлено основні етапи механізму укладення електронного договору: формування оферти, акцепт, автентифікація сторін, фіксація змісту договору, збереження та захист доказів правочину. Окрему увагу приділено моделям реалізації електронної згоди («clickwrap», «browsewrap»), ролі електронного підпису та кваліфікованого електронного підпису, а також блокчейн-рішенням і смарт-контрактам як інноваційним інструментам автоматизованого виконання зобов'язань. Проаналізовано функціонування платформ електронного документообігу та підписання договорів (зокрема міжнародних сервісів і українських систем), їх значення для транскордонного визнання електронних правочинів та інтеграції України до цифрового ринку ЄС. Окреслено ключові проблеми правового регулювання: фрагментарність нормативної бази, відсутність спеціальних норм щодо смарт-контрактів, недостатній розвиток онлайн-механізмів вирішення спорів (ODR), потреба в гармонізації із Регламентом eIDAS та його оновленнями.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавства України у сфері електронних договорів, зокрема розширення інструментів електронної ідентифікації, нормативну підтримку ODR-платформ та закріплення можливості вільного вибору сторонами способу електронного підписання договорів. Робиться висновок, що ефективний правовий механізм укладення електронних договорів є необхідною умовою розвитку цифрової економіки, забезпечення правової визначеності та захисту прав учасників електронних правочинів.

Ключові слова: електронний договір, цифрове середовище, інформаційно-комунікаційні технології, електронний підпис, кваліфікований електронний підпис, смарт-контракт, блокчейн, електронна ідентифікація, онлайн-вирішення спорів (ODR), електронний документообіг.

Mokhniuk Maksym. Legal Mechanisms for the Conclusion of Electronic Contracts in the Digital Environment

The article examines the legal mechanisms for the conclusion of electronic contracts in the digital environment against the background of rapid development of information and communication technologies (ICT) and the ongoing digital transformation of private law relations. It is argued that the shift from paper-based contracts to electronic ones is not merely a technical change but significantly modifies the very model of contractual regulation, challenging traditional concepts of form of transaction, party identification, time of contract conclusion and evidentiary value of documents. On the basis of Ukrainian legislation, European Union law and selected foreign approaches, the legal nature of the electronic contract is analysed as a type of written transaction concluded by means of ICT. The study identifies the main stages of the mechanism for concluding an electronic contract: formation of the offer, acceptance, authentication of the parties, fixing the content of the agreement, preservation and protection of evidentiary data. Special attention is paid to models of electronic consent (clickwrap and browsewrap agreements), the role of electronic signatures and qualified electronic signatures, as well as blockchain-based

solutions and smart contracts as innovative tools for the automated performance of obligations. The functioning of electronic document management and e-signature platforms (including global services and Ukrainian systems) is analysed, along with their importance for cross-border recognition of electronic transactions and for Ukraine's integration into the EU digital market. The article outlines key regulatory challenges: fragmentation of the legal framework, lack of specific rules on smart contracts, underdevelopment of online dispute resolution (ODR) mechanisms, and the need for harmonisation with the eIDAS Regulation and its updates. The author proposes directions for improving Ukrainian legislation on electronic contracts, including expanding electronic identification tools, providing regulatory support for ODR platforms and explicitly recognising the parties' freedom to choose the method of electronic signing. It is concluded that an effective legal framework for the conclusion of electronic contracts is a prerequisite for the development of the digital economy, legal certainty and effective protection of the rights of participants in electronic transactions.

Key words: *electronic contract, digital environment, information and communication technologies, electronic signature, qualified electronic signature, smart contract, blockchain, electronic identification, online dispute resolution (ODR), electronic document management.*

Цифрова трансформація суттєво змінила характер укладення договорів у сучасному правовому полі. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стали не лише інструментом комунікації, а й засобом формування правових взаємин, зокрема шляхом створення та укладення електронних договорів. Укладання правочинів за допомогою ІКТ відбувається через автоматизовані платформи, електронні підписи, смарт-контракти та інші інноваційні засоби. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання правового регулювання процесу укладення договорів у цифровому середовищі, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

У сучасній правовій науці, як вітчизняній, так і зарубіжній, електронні договори стали об'єктом інтенсивного міждисциплінарного дослідження. З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій, наукова спільнота прагне адаптувати класичні догматичні конструкції договірних права до нових форм комунікації та укладення угод. Одним із ключових понять, навколо якого ведеться наукова дискусія, є принцип функціональної еквівалентності, запропонований Дж. Фарія [1, 429]. Його дослідження стали основою для розуміння того, що електронні засоби комунікації можуть замінити традиційні паперові документи та особистий підпис, якщо вони забезпечують аналогічний рівень достовірності, перевірки волі сторін і юридичної визначеності.

Інший важливий напрям досліджень пов'язаний із юрисдикційними викликами

в цифровому середовищі, що набули особливої актуальності у зв'язку з транскордонним характером електронної комерції. Ф.Ф. Ванг [6, 302] досліджує, яким чином мають визначатися місце укладення договору та застосовне право в умовах відсутності фізичної присутності сторін, а також проблематику вибору юрисдикції в онлайн-взаємодії.

У межах української правової доктрини окремі аспекти функціонування електронних довірчих послуг, зокрема електронного підпису та електронної печатки, аналізуються через призму імплементації Регламенту eIDAS [3]. Дослідники акцентують на правових механізмах визнання юридичної сили електронних засобів автентифікації, питаннях транскордонної взаємодії та перспектив розвитку національного законодавства в цьому напрямі.

У порівняльно-правовому аспекті вартим уваги є досвід Сполучених Штатів Америки, де Закон про електронні підписи в глобальній та національній комерції (ESIGN Act) [2] та Єдиний закон про електронні операції (UETA) [5] створюють правове підґрунтя для визнання юридичної сили електронних договорів. Ці нормативні акти ґрунтуються на презумпції, що договір не може бути визнаний недійсним лише через використання електронного засобу комунікації.

У праві Європейського Союзу функціонування електронних договорів врегульовано низкою актів, серед яких варто виокремити Директиву 2000/31/ЄС про електронну комерцію [4], яка містить базові положення щодо укладення дого-

ворів через інтернет, і, зокрема, щодо моменту укладення договору, обов'язку надання інформації перед його укладенням, а також правил поведінки для поставальників електронних послуг.

Окремого розгляду заслуговує досвід Естонії як одного з лідерів цифрової трансформації у сфері права. Естонська правова система демонструє високий рівень інтеграції цифрових рішень у договірні механізми, включаючи використання цифрової ідентифікації та блокчейн-технологій у публічному та приватному секторі. Таким чином, аналіз зарубіжного та українського досвіду свідчить про наявність різних підходів до правового оформлення електронних договорів, що, однак, мають спільну мету – забезпечити правову визначеність, безпеку та ефективність цифрових зобов'язань. Зіставлення цих підходів дозволяє сформулювати засади для розвитку єдиної методології правового регулювання механізмів укладення електронних договорів в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та технологічних інновацій.

Проблематика укладення електронних договорів є багатовимірною та потребує комплексного підходу, який охоплює технічні, юридичні та етичні аспекти. Особливої актуальності набуває дослідження механізмів, які забезпечують правову визначеність, автентичність волевиявлення та баланс інтересів сторін у цифровому середовищі. У сучасних умовах цифровізації суспільних відносин електронні договори стали невід'ємною складовою комерційної та побутової практики. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) значно спрощує процес укладення договорів, забезпечуючи оперативність, зручність і зменшення витрат часу й ресурсів. Проте, попри ці очевидні переваги, цифрова форма правочинів породжує цілу низку нових викликів, які не були притаманні традиційному паперовому документообігу.

Передусім, ускладнюється ідентифікація сторін, зокрема достовірне підтвердження особи контрагента. У традиційній правовій доктрині це питання було пов'язане з фізичною присутністю або нотаріальним посвідченням. Натомість в електронному середовищі значну роль відіграють елек-

тронні ідентифікатори, цифрові підписи та інші технологічні засоби, кожен з яких має власні технічні та правові особливості. Крім того, гостро стоїть проблема визначення моменту виникнення зобов'язань. У класичному договірному праві акцепт є чітко фіксованою дією. В електронному ж просторі складно встановити, коли саме була отримана та прийнята оферта, особливо у випадках автоматизованої обробки інформації, використання шаблонних договорів або платформи типу «click-wrap» і «browse-wrap». Це створює ризики для сторін щодо правової визначеності та захисту їхніх інтересів.

Ще однією суттєвою проблемою є юридична сила електронного підпису, зокрема в транскордонному контексті. У різних країнах існують відмінності в правовому визнанні електронних підписів, особливо щодо їхньої юридичної еквівалентності власноручному підпису. Це породжує правову невизначеність, коли сторони договору знаходяться в різних юрисдикціях. Також слід згадати труднощі доведення факту ознайомлення з умовами договору. У випадках, коли користувач ставить позначку «погоджуюсь з умовами», без фактичного прочитання чи розуміння положень договору, постає питання: чи можна вважати такий акт належним волевиявленням? Відсутність чітких правових критеріїв щодо інформованої згоди в цифровому середовищі викликає занепокоєння серед науковців, судової практики та правозастосовних органів. У зв'язку з цим постає необхідність комплексного дослідження механізмів укладення електронних договорів, аналізу їх правової природи, виявлення ключових проблем і вироблення ефективних правових рішень.

Метою даної статті є всебічний аналіз механізму укладення електронного договору з використанням ІКТ, зокрема шляхом:

- з'ясування правової природи електронного договору як форми правочину;
- ідентифікації основних етапів процесу укладення такого договору;
- виявлення основних правових та технічних проблем, які виникають при його укладенні;
- формулювання пропозицій щодо удосконалення нормативного регулювання

та практичних механізмів для забезпечення надійності, юридичної сили та взаємного визнання електронних договорів.

Процес укладення електронного договору за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) охоплює низку послідовних і взаємозалежних етапів, які у сукупності формують механізм укладення правочину в цифровому середовищі. Зокрема, виокремлюються такі ключові стадії:

- формування пропозиції (оферти) – ініціювання однією зі сторін умов договору в електронному вигляді;
- прийняття пропозиції (акцепт) – вираження згоди іншою стороною, що може здійснюватися як активно (через натискання кнопки, підпис), так і пасивно (за відсутності заперечень у встановлений строк);
- автентифікація сторін – підтвердження особи контрагента, зокрема через засоби електронної ідентифікації;
- фіксація змісту договору – документування умов договору із можливістю їх подальшого відтворення;
- збереження та захист доказів правочину, а саме архівування електронного документа, забезпечення його юридичної сили та можливості використання у разі спору.

Застосування ІКТ забезпечує високий рівень автоматизації зазначених етапів, знижує транзакційні витрати та мінімізує людський фактор. Типовими моделями реалізації електронної згоди є «clickwrap»-та «browsewrap»-угоди, які широко використовуються на цифрових платформах. У першому випадку користувач прямо підтверджує згоду, натискаючи кнопку або позначаючи чекбокс, тоді як у другому – згода вважається наданою внаслідок факту використання сервісу.

Особливу роль у забезпеченні юридичної чинності електронних договорів відіграє електронний підпис. Відповідно до положень Закону України «Про електронні довірчі послуги», кваліфікований електронний підпис (КЕП) прирівнюється до власноручного підпису і має повну юридичну силу [7]. Цей інструмент забезпечує автентичність документів, непідробність та захищеність від несанкціонованого доступу.

Значного розвитку набуває застосування смарт-контрактів. Одним з найновіших інструментів у сфері електронних угод є блокчейн – розподілена децентралізована база даних, що забезпечує незмінність записаної в ній інформації. На базі блокчейну Ethereum у 2015 році вперше масово запроваджено технологію смарт-контрактів – програмного коду, що самостійно виконує умови угоди при настанні обумовлених подій [7, 70].

Смарт-контракт фактично є алгоритмом, який автоматично реалізує зобов'язання сторін. Наприклад, код може бути написаний так, що надходження коштів від покупця на адресу смарт-контракту в мережі Ethereum автоматично генерує відправку цифрового товару або токена цьому покупцю. Таким чином досягається самовиконувальність договору, коли роль посередників або третіх сторін для контролю виконання відпадає, все забезпечує алгоритм. Іншою перевагою є повна прозорість та перевірність, адже умови смарт-контракту відкриті (у вигляді коду) і після розміщення в блокчейні не можуть бути змінені в односторонньому порядку, а всі транзакції сторін зберігаються в розподіленому реєстрі. Проте слід пам'ятати, що смарт-контракт – це насамперед програма, і його правова кваліфікація може бути складною. В Україні поки що немає прямих норм, які б визначали правовий статус смарт-контрактів. Їх розглядають як різновид електронної угоди або технічний спосіб виконання зобов'язань.

У світі формуються підходи до легалізації смарт-контрактів. Наприклад, у США окремі штати (Аризона, Іллінойс) прийняли закони, що визнають легітимність смарт-контрактів і записів у блокчейні як електронних записів [3], [5], а в ЄС обговорюють правове регулювання «automated contracting» у межах цифрового ринку. Переваги блокчейн-рішень для укладення договорів включають швидкість, автоматичне виконання, глобальну дію та високий рівень захисту від підробки чи цензури. Недоліки і ризики – це можливі баги в коді (які можуть призвести до неправильного виконання контракту, як це сталося у відомому інциденті з DAO на Ethereum у 2016 р.), відсутність гнучкості (раз код розгорнуто, його важко змінити), а також неврегульованість.

Наразі смарт-контракти найдоречніше використовувати для відносно простих та формалізованих угод (наприклад, переказ коштів за умовою), де їх переваги максимально проявляються, а юридичні ризики мінімальні. У міру розвитку правового регулювання цифрових активів (зокрема, впровадження Закону України «Про віртуальні активи») очікується і визначеність щодо смарт-контрактів як окремого виду електронних правочинів. Для більшості бізнес-практик блокчейн є поки екзотикою, натомість широко застосовуються платформи електронного документообігу та підписання договорів. Однією з найвідоміших у світі є сервіс «DocuSign», який дозволяє сторонам підписувати документи онлайн у кілька кліків. При цьому ініціатор завантажує текст договору на платформу, зазначає електронну пошту іншої сторони та місця для підпису, після чого система надсилає контрагенту посилання. Контрагент відкриває документ у браузері, перевіряє зміст і накладає електронний підпис (наприклад, малює стилусом свій підпис або просто натискає кнопку «Sign»).

Платформа фіксує час підписання, IP-адресу та інші технічні дані, формує сертифікат завершення (Certificate of Completion) – файл, що містить інформацію про підписантів, час і унікальний ідентифікатор транзакції. У результаті підписаний PDF-документ стає доступним обом сторонам, причому кожна сторінка може містити позначку про електронний підпис і унікальний штрих-код.

Такий механізм «click-wrap» підписання дедалі частіше визнається достатнім для укладення юридично зобов'язуючих договорів. Наприклад, в ЄС та Україні документ, підписаний через «DocuSign», вважається електронним договором у письмовій формі, якщо виконані вимоги законодавства (наявний електронний підпис, за потреби – кваліфікований).

В Україні набувають популярності власні сервіси електронного документообігу. Сервіс «Вчасно» пропонує хмарну платформу для обміну документами і накладення КЕП онлайн. За його допомогою підприємства вже кілька років укладають угоди з контрагентами без паперу. Достатньо завантажити PDF договору, підписати його кваліфікованим підписом (ключем,

що зберігається у захищеному хмарному сховищі «Вчасно.КЕП»), після чого контрагент отримує сповіщення і також підписує документ своїм КЕП.

Усі підписані таким чином електронні договори зберігаються в системі та доступні для перевірки. На державному рівні українське законодавство підтримує використання подібних платформ. Зокрема, постановою КМУ № 60 від 23.01.2019 р. [8] затверджено порядок взаємного визнання українських та іноземних сертифікатів ключів і електронних підписів, зокрема через центральний засвідчувальний орган.

Це створює підґрунтя для того, щоб документи, підписані за допомогою сервісів на кшталт DocuSign, HelloSign, «Вчасно» тощо, могли визнаватися в Україні і за кордоном. Фахівці також пропонують прямо передбачити в законодавстві можливість сторонам самостійно обирати спосіб підписання електронного договору, в тому числі із використанням інтернет-платформ для електронного підпису.

Необхідне подальше зближення українського законодавства з європейським регулюванням електронної ідентифікації та підпису. Закон «Про електронні довірчі послуги» [7] заклав фундамент, але його слід оновлювати відповідно до eIDAS 2.0. Зокрема, доцільно розширити перелік довірчих послуг (ідентифікація за допомогою цифрових гаманців, верифікація атрибутів тощо) і забезпечити повну сумісність українських КЕПів з європейськими.

Нещодавно Кабмін України ухвалив постанову № 218 від 27.02.2024 [9], що запускає впровадження європейського цифрового ідентифікаційного гаманця в Україні. Це дозволить українцям зберігати свої документи і підписи у стандартизованому електронному гаманці, який визнаватиметься по всьому ЄС, та навпаки європейці зможуть користуватися своїми е-документами в Україні. Гармонізація з eIDAS також включає взаємне визнання сертифікатів, що включає укладення міжнародних договорів або приєднання до домовленостей ЄС про довірчі послуги. Виконання спільного плану Україна-ЄС, про який заявлено урядом, має привести до того, що українські електронні угоди безперешкодно визнаються в Європі

і навпаки. Це відкриває нові можливості для бізнесу і громадян, зменшить правову невизначеність у транскордонних транзакціях. Крім того, слід імплементувати останні напрацювання ЄС у сфері цифрових договорів. Наприклад, положення про автоматизовані контракти в рамках Digital Markets Act, чи про захист споживачів у онлайн-угодах, щоб українське законодавство йшло в ногу з найкращими світовими практиками.

Зі зростанням кількості електронних договорів неминує зростає і кількість спорів, що виникають у цифровому середовищі. Мова йде про невиконання онлайн-замовлення, порушення ліцензійних умов використання софту, транзакцій з цифровими активами тощо. Традиційна судова система часто буває повільною та складною для таких випадків, особливо якщо сторони знаходяться в різних країнах. Тому перспективним напрямом є впровадження систем Online Dispute Resolution (ODR) – онлайн-вирішення спорів. Це може включати як приватні платформи медіації і арбітражу, так і державні онлайн-суди для дрібних справ. Європейський Союз ще у 2016 році запустив Європейську ODR-платформу для вирішення спорів між споживачами і інтернет-продавцями, що показало практичний інтерес до таких механізмів.

На жаль, в Україні ODR поки використовується дуже обмежено. Доцільно створити нормативну базу для визнання результатів онлайн-арбітражу або медіації, провести експерименти зі створення при судах електронних модулів врегулювання спорів. В контексті транскордонних угод впровадження ODR в Україні й гармонізація з міжнародними ODR-платформами (можливо, взаємодія з майбутніми системами ЄС або схемами під егідою ЮНСІТРАЛ) зробить нашу юрисдикцію більш привабливою для електронної комерції.

Щоб електронні договори укладалися ефективно і безпечно, необхідно мати надійні засоби встановлення особи в мережі. Зараз в Україні співіснує кілька систем електронної ідентифікації: BankID, MobileID, додаток «Дія» з Дія.Підписом, файлові та хмарні КЕП від різних акредитованих центрів. Постановою Кабміну № 218 від 27.02.2024 року [9] запрова-

джено Реєстр схем електронної ідентифікації, що покликано класифікувати і взаємно визнати різні засоби е-ідентифікації. Це крок до уніфікації, адже незалежно від того, як саме користувач пройшов ідентифікацію, результат був однаково прийнятним для всіх електронних сервісів, включно з укладенням договорів. ІКТ радикально трансформують процес укладення договорів. Їх використання відкриває широкі можливості для розвитку цифрової економіки, проте водночас вимагає адаптації правового інструментарію. Механізм укладення електронних договорів за допомогою ІКТ сьогодні є багаторівневим процесом, який охоплює цифрову взаємодію на всіх стадіях: від оферти та акцепту до зберігання і вирішення спорів.

Українське законодавство визнає і легалізує основні компоненти цього механізму, забезпечуючи рівність електронної форми з паперовою. Проте необхідна подальша гармонізація з європейським правом, розвиток інфраструктури цифрової ідентифікації, впровадження онлайн-юстиції (ODR) та нормативна підтримка новітніх інструментів, зокрема смарт-контрактів і блокчейн-рішень. Таким чином, право має йти в ногу з технологіями, забезпечуючи баланс між інноваціями та захистом прав учасників електронних правочинів.

Висновки. Перехід від паперової форми договорів до електронної не є суто технічною зміною, а змінює саму модель договірної регуляції, ставлячи під сумнів традиційні уявлення про форму правочину, ідентифікацію сторін, момент укладення договору та доказову силу документа. На основі аналізу українського законодавства, права ЄС і окремих зарубіжних підходів зроблено висновок про те, що електронний договір є різновидом письмової форми правочину, що укладається за допомогою ІКТ.

Основні етапи механізму укладення електронного договору включають: формування оферти, акцепт, автентифікація сторін, фіксація змісту договору, збереження та захист доказів правочину. Ключовими проблемами правового регулювання укладення електронного договору на даний час є фрагментарність нормативної бази, відсутність спеціальних норм

щодо смарт-контрактів, недостатній розвиток онлайн-механізмів вирішення спорів (ODR), потреба в гармонізації із Регламентом eIDAS та його оновленнями.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавства України у сфері електро-

них договорів, зокрема розширення інструментів електронної ідентифікації, нормативну підтримку ODR-платформ та закріплення можливості вільного вибору сторонами способу електронного підписання договорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Faria J.A.E. Uniform Law and Functional Equivalence: UNCITRAL's Role in Promoting International Trade. *Uniform Law Review*. 2006. Vol. 11, No. 3. P. 429–442.
2. Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (ESIGN Act), 2000. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>.
3. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0910>.
4. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0031>.
5. Uniform Electronic Transactions Act (UETA). – National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, 1999. URL: https://www.uaipit.com/uploads/legislacion/files/0000004550_UNIFORM%20ELECTRONIC%20TRANSACTIONS%20ACT.pdf.
6. Wang F.F. Law of Electronic Commercial Transactions: Contemporary Issues in the EU, US and China. London : Routledge, 2010. DOI: 10.4324/9780203860007.
7. Закон України «Про електронні довірчі послуги». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.
8. Деякі питання визнання іноземних сертифікатів відкритих ключів, електронних підписів, а також використання інформаційно-комунікаційної системи центрального засвідчувального органу для забезпечення визнання в Україні електронних довірчих послуг, іноземних сертифікатів відкритих ключів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг у процесі взаємодії між суб'єктами різних держав : постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2023 р. № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2023-п#n14>.
9. Про затвердження Порядку ведення переліку схем електронної ідентифікації, гарантів з цифровою ідентифікацією : постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2024 р. № 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/218-2024-п#Text>.

REFERENCES:

1. Faria, J. A. E. (2006). Uniform law and functional equivalence: UNCITRAL's role in promoting international trade. *Uniform Law Review*, 11(3), 429–442.
2. Electronic Signatures in Global and National Commerce Act (ESIGN Act), Pub. L. No. 106-229, 114 Stat. 464 (2000). Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>
3. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS). (2014). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0910>
4. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the internal market (Directive on electronic commerce). (2000). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0031>
5. Uniform Electronic Transactions Act (UETA). (1999). National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. Retrieved from https://www.uaipit.com/uploads/legislacion/files/0000004550_UNIFORM%20ELECTRONIC%20TRANSACTIONS%20ACT.pdf

6. Wang, F. F. (2010). *Law of electronic commercial transactions: Contemporary issues in the EU, US and China*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203860007>

7. Zakon Ukrainy "Pro elektronni dovirchi posluhy" [Law of Ukraine "On electronic trust services"]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (45), Art. 400. (in Ukrainian).

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, November 14). Deiaki pytannia vyznannia inozemnykh sertyfikativ vidkrytykh kliuchiv, elektronnykh pidpysiv, a takozh vykorystannia informatsiino-komunikatsiinoi systemy tsentralnoho zasvidchuvalnoho orhanu dlia zabezpechennia vyznannia v Ukraini elektronnykh dovirchykh posluh, inozemnykh sertyfikativ vidkrytykh kliuchiv, shcho vykorystovuiutsia pid chas nadannia yurydychno znachushchykh elektronnykh posluh u protsesi vzaємodii mizh subiektamy riznykh derzhav [Some issues of recognition of foreign public key certificates, electronic signatures, and the use of the information and communication system of the central certification authority for ensuring recognition in Ukraine of electronic trust services and foreign public key certificates used when providing legally significant electronic services in interactions between entities of different states] (Postanova No. 1198). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2023-%D0%BF>

9. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024, February 27). Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia pereliku skhem elektronnoi identyfikatsii, hamanetsiv z tsyfrovoiu identyfikatsiieiu [On approval of the Procedure for maintaining the list of electronic identification schemes and digital identity wallets] (Postanova No. 218). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/218-2024-%D0%BF>

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 13.11.2025

Дата прийняття статті: 05.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

УДК 347.441:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/14>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ОНЛАЙН-ТРЕНУВАНЬ У ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ

Пак Олена Володимирівна,

аспірант кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту № 5

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0008-3108-2236

У статті здійснено комплексний аналіз правових аспектів укладення договорів онлайн-тренувань в електронній формі як сучасного різновиду договорів про надання послуг у цифровому середовищі. Розкрито правову природу таких правовідносин, визначено особливості статусу замовника, виконавця та цифрової платформи з урахуванням вимог Цивільного кодексу України, Законів України «Про електронну комерцію», «Про електронні довірчі послуги» та інших нормативних актів.

Окрему увагу приділено механізмам волевиявлення сторін у цифровому форматі: реєстрації на платформі, електронним позначкам-згодам, одноразовим ідентифікаторам та використанню електронних підписів. Проаналізовано способи фіксації факту укладення та виконання договору, зокрема лог-файли, електронні транзакції, історію доступів та цифрові записи тренувальних сесій.

Досліджено істотні умови договору онлайн-тренування, включаючи предмет послуги, порядок оплати, розклад, технічні вимоги, правила повернення коштів та межі відповідальності сторін. Окреслено ключові правові ризики: неналежну ідентифікацію користувача, застосування ненадійних електронних підписів, технічні збої, порушення обов'язку інформування та проблеми захисту персональних і чутливих даних.

На основі аналізу європейських стандартів, зокрема GDPR та Директиви 2019/770/ЄС, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства: унормування дефініції «онлайн-тренування», уточнення правил ідентифікації, удосконалення вимог до цифрових доказів та посилення гарантій споживачів. Результати дослідження мають практичне значення для тренерів, цифрових платформ, юристів і користувачів, сприяючи підвищенню правової визначеності та безпеки електронних правочинів у сфері тренувальних послуг.

Ключові слова: онлайн-тренування; електронний договір; дистанційні послуги; електронна форма правочину; цивільно-правове регулювання.

Pak Olena. Legal aspects of concluding online training contracts in electronic form

The article provides a comprehensive analysis of the legal aspects of concluding online training contracts in electronic form as a modern type of contracts for the provision of services in a digital environment. The legal nature of such legal relations is disclosed, the features of the status of the customer, the performer and the digital platform are determined, taking into account the requirements of the Civil Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Electronic Commerce", "On Electronic Trust Services" and other regulatory acts.

Particular attention is paid to the mechanisms for expressing the will of the parties in digital format: registration on the platform, electronic consent marks, one-time identifiers and the use of electronic signatures. Methods of recording the fact of concluding and executing the contract are analyzed, in particular log files, electronic transactions, access history and digital records of training sessions.

The essential terms of the online training contract are investigated, including the subject of the service, payment procedure, schedule, technical requirements, refund rules and limits of liability of the parties. Key legal risks are outlined: improper user identification, the use of unreliable electronic signatures, technical failures, violation of the obligation to inform, and problems with the protection of personal and sensitive data.

Based on the analysis of European standards, in particular the GDPR and Directive 2019/770/EU, proposals are formulated to improve national legislation: standardizing the definition of "online training", clarifying identification rules, improving requirements for digital evidence,

and strengthening consumer guarantees. The results of the study have practical significance for trainers, digital platforms, lawyers, and users, contributing to increasing legal certainty and security of electronic transactions in the field of training services.

Key words: online training; electronic contract; distance services; electronic form of transaction; civil law regulation.

Стрімкий розвиток цифрових технологій та зростання популярності онлайн-тренувань як різновиду дистанційних послуг зумовлюють потребу в чіткому правовому регулюванні порядку їх укладення та виконання. Незважаючи на наявність базових норм цивільного законодавства та спеціальних актів у сфері електронної комерції, правова природа договорів онлайн-тренувань залишається недостатньо визначеною. Особливої актуальності набувають питання встановлення належного волевиявлення сторін, застосування електронних підписів, підтвердження особи споживача та виконавця, фіксації істотних умов договору й доказування факту його укладення у цифровій формі. Відсутність єдиного підходу до кваліфікації таких договорів створює правову невизначеність, яка ускладнює захист прав споживачів та виконавців тренувальних послуг. Крім того, сфера онлайн-тренувань характеризується широким використанням персональних даних, відеоматеріалів, індивідуальних консультацій, що підвищує ризики неправомірної обробки інформації та порушення конфіденційності. У цих умовах виникає нагальна потреба у комплексному правовому аналізі електронної форми договору онлайн-тренувань та виробленні підходів, які забезпечуватимуть баланс інтересів сторін, юридичну визначеність і належний рівень цифрової безпеки.

Питання електронної форм правочинів, цифрового середовища та природи договорів, укладених через мережу Інтернет, висвітлювалися в роботах як українських, так і зарубіжних дослідників [1].

Специфіці електронної форми договору та електронної комерції приділено увагу у працях Блажівська Н. Є. електронний договір розглядається як різновид цивільного договору, у якому волевиявлення сторін фіксується через інформаційно-комунікаційні технології [1]. Вчені акцентують увагу на тому, що електронний правочин не змінює змісту цивільно-правових зобов'язань, але істотно трансформує механізми волевиявлення та доказування його дійсності.

Н. Кузнєцова та О. Довгерт наголошують, що електронна форма договору вимагає наявності альтернативних способів ідентифікації сторін і створює нові моделі поведінки контрагентів у цифровому середовищі [6].

Європейські дослідники, зокрема Сициліані П., Рієфа К., Гампер Г. (Siciliani P., Riefa Ch., Gamper H, підкреслюють важливість юридичної нейтральності технологій та необхідність однакового правового режиму для традиційної та цифрової форми договору [10].

Щодо волевиявлення та електронних підписів наголошено у дослідженнях Косак В.М. Герц А.А., що електронний підпис забезпечує належний рівень автентифікації сторони договору, проте потребує диференційованого підходу залежно від виду підпису (кваліфікований, удосконалений, простий) [9].

Європейські автори – Лемлі М. А., 2018 (Lemley M. A) розглядають електронні підписи як ключовий інструмент довіри в електронних транзакціях та відзначають ризики використання некваліфікованих засобів ідентифікації [11].

Істотні умови електронних договорів і захист прав споживачів розглядалися у працях В. Коссака, він підкреслює, що головною проблемою електронних договорів є належне інформування споживача, оскільки саме від цього залежить дійсність згоди та можливість ефективного захисту прав у разі спору [9].

У роботах Роуботтом Дж., (Rowbottom J.) акцентується увага на тому, що цифрове середовище створює додаткові ризики асиметрії інформації між платформою та користувачем, що потребує законодавчого уточнення правового статусу online-платформ як посередників [19].

Вчені наголошують, що електронні сервіси, пов'язані з обробкою зображень, відео, голосу або медичних даних, створюють підвищені ризики порушення конфіденційності, вони, зазначають, що GDPR вимагає дотримання принципів мінімізації даних, прозорості та відповідальності, що є ключовим і для онлайн-тренувань [18].

Зарубіжні дослідники Philip N Argy, Ruth Cannon, Steve Coughlan, Robert J. Currie, Brian W. Esler, Julien Hofman (Філіп Н. Аргі, Рут Кеннон, Стів Кофлін, Роберт Дж. Каррі, Браян В. Еслер, Жульєн Хофман) аналізують функціонування цифрових платформ, підкреслюючи їх роль як регуляторів поведінки користувачів та їхній вплив на договірний процес [16].

Метою статті є комплексний аналіз правових аспектів укладення договорів онлайн-тренувань в електронній формі, з'ясування особливостей їх правової природи, визначення істотних умов та специфіки волевиявлення сторін у цифровому середовищі, а також виявлення основних ризиків і прогалин чинного законодавства України у сфері електронних правочинів. Стаття спрямована на розроблення теоретично обґрунтованих та практично орієнтованих пропозицій щодо удосконалення цивільно-правового регулювання онлайн-тренувальних послуг, підвищення рівня правової визначеності, безпеки та захисту прав учасників таких правовідносин.

Правове регулювання укладення договорів онлайн-тренувань в електронній формі ґрунтується на поєднанні норм цивільного законодавства та спеціальних законів, що визначають статус електронного правочину, умови його чинності та вимоги до використання електронних засобів ідентифікації. Відповідно до ст. 205 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), правочин може вчинятися в усній, письмовій або електронній формі, а електронний документ прирівнюється до письмової форми правочину за умови належного волевиявлення та фіксації змісту (ст. 207 ЦК України). Таким чином, договір онлайн-тренування, укладений через електронну платформу, електронну пошту або мобільний застосунок, вважається таким, що відповідає письмовій формі, якщо містить ідентифікацію сторін і їх волевиявлення щодо прийняття умов договору.

Ключовим нормативним актом для аналізу правового статусу електронного договору є Закон України «Про електронну комерцію» (2015 р.), який визначає механізм укладення електронного договору, порядок акцепту оферти, способи підтвердження згоди споживача та юридичну силу електронних повідомлень. Згідно зі ст. 11

цього Закону, електронний договір укладається шляхом: 1) направлення електронної оферти; 2) її акцепту шляхом здійснення дій, які логічно пов'язані з прийняттям пропозиції, зокрема натискання на кнопку «Погоджуюсь», оформлення замовлення або реєстрація на платформі. У контексті онлайн-тренувань це означає, що моментом укладення договору є підтвердження клієнтом згоди на оплату тренінгу або підписання абонементу через особистий кабінет.

Особливе значення має Закон України «Про електронні довірчі послуги» (2017 р.), який визначає правовий статус електронного підпису. Відповідно до ст. 18 цього Закону, кваліфікований електронний підпис прирівнюється до власноручного, а удосконалений електронний підпис може застосовуватися у багатьох сферах цивільних правовідносин. У сфері онлайн-тренувань найчастіше застосовується простий електронний підпис (реєстрація облікового запису, SMS-верифікація, підтвердження через e-mail), який закон визнає достатнім для укладення договору, якщо сторони попередньо погодили умови його використання. Однак застосування простих підписів створює ризики неналежної ідентифікації сторін та оспорування дійсності договору, що є однією з основних проблем цифрових правочинів.

Не менш важливим для договорів онлайн-тренувань є дотримання вимог законодавства у сфері захисту персональних даних. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», будь-яка інформація про фізичну особу, зокрема зображення, відеозаписи, дані стану здоров'я або фізичної активності, є персональними даними та потребує згоди суб'єкта на їх обробку. Проблематика особливо актуальна для онлайн-тренувань, оскільки процес надання послуг часто пов'язаний зі збиранням відеозаписів вправ, фізичних параметрів клієнта, медичних показників, фотографій техніки виконання та іншої інформації, чутливої з точки зору конфіденційності. Ст. 6 Закону зобов'язує виконавця забезпечити інформування клієнта про мету та обсяг обробки даних, що нерідко порушується малими тренувальними платформами.

Законодавче регулювання електронних доказів має безпосередній вплив на вирішення спорів щодо електронних договорів.

Відповідно до ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України електронними доказами визнаються інформація в електронній формі, метадані, електронні повідомлення, записи з мобільних додатків, дані журналів подій тощо. Для сфери онлайн-тренувань це означає, що фактом укладення договору може слугувати лист-підтвердження, лог-файли системи, скриншоти платежів або дані з електронного кабінету клієнта. Однак відсутність чітких стандартів автентифікації цифрових доказів створює правову невизначеність, яка потребує нормативного уточнення.

Важливими є також положення Закону України «Про захист прав споживачів», який передбачає обов'язок виконавця надавати повну і достовірну інформацію про послугу, умови її надання та можливість відмови. У контексті онлайн-тренувань це включає обов'язок розкриття кількості тренувань, тривалості доступу до матеріалів, вимог до технічного забезпечення та умов повернення коштів.

Аналіз національних норм засвідчує, що Україна рухається у напрямі гармонізації із європейським правом. Регламент ЄС № 910/2014 (eIDAS) встановлює стандарти електронної ідентифікації, які Україна імплементує поступово, а GDPR визначає підвищені вимоги до обробки персональних даних, що є орієнтиром для удосконалення українських норм у сфері дистанційних послуг.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що чинне законодавство створює достатню основу для укладення договорів онлайн-тренувань, однак містить значні прогалини у частині ідентифікації сторін, верифікації підписів, регламентації цифрових доказів та забезпечення конфіденційності даних. Це потребує подальшого удосконалення нормативної бази з урахуванням практичних викликів цифрової взаємодії та європейських стандартів правового регулювання.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що укладення договорів онлайн-тренувань в електронній формі

є перспективним та водночас комплексним правовим явищем, яке потребує чіткого нормативного врегулювання. Договори онлайн-тренувань поєднують елементи класичного договору про надання послуг із специфікою цифрового середовища, що зумовлює особливі вимоги до ідентифікації сторін, підтвердження волевиявлення та забезпечення належної доказової бази. Встановлено, що чинне законодавство України, зокрема Цивільний кодекс, Закон «Про електронну комерцію» та Закон «Про електронні довірчі послуги», створює правову основу для укладення таких правових актів, однак не враховує низку практичних аспектів, характерних саме для сфери онлайн-тренувань.

До ключових проблем належать: відсутність єдиного підходу до визначення істотних умов договору онлайн-тренувань; неповна регламентація механізмів підтвердження згоди сторін; недостатня визначеність статусу цифрових доказів; обмеженість законодавчих гарантій захисту персональних даних під час надання тренувальних послуг, що ґрунтуються на відеозаписах, фотофіксації, персоналізованих рекомендаціях та медичних даних замовника. Це формує ризики порушення прав споживачів, недобросовісного виконання зобов'язань та зловживань у процесі надання дистанційних послуг.

Узагальнюючи, слід зазначити, що для підвищення ефективності цивільно-правового регулювання необхідним є вдосконалення нормативної бази шляхом конкретизації критеріїв електронних доказів, уніфікації вимог до договорів у цифровій формі, уточнення процедур ідентифікації сторін та посилення гарантій захисту персональних даних. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами забезпечить підвищення правової визначеності, прозорості та безпеки онлайн-тренувальних послуг, сприятиме формуванню довіри між виконавцями та споживачами, а також розвитку ринку цифрових сервісів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блажівська, Оксана Євгенівна. Договір про спільну діяльність : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2007. – 210 арк. арк. 193–206. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=3&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%91%D0%BB%D0%

B0%D0%B6%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%2C%20%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

2. Хижняк О.С. Електронний договір: правовий аспект та особливості укладення. Економіка та управління підприємствами. 2017. № 10. С. 396–401. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/69.pdf?utm_source=chatgpt.com

3. Недійсність правочинів: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, М.М. Великанової. Київ: Алерта, 2025. 232 с. Довгерт А. С. Джерела цивільного права України: види та співвідношення. Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pprip_2015_14_5.

4. Рекодифікація речового права : збірник матеріалів XIV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 16 травня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 200 с.

5. Гудима-Підвербецька М. М. Захист прав споживачів у цифровому середовищі: виклики та перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія. Право. 2024. Том 2 № 86. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.14>

6. Цивільне право України: підручник: У 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданик Київ: Юрінком-Інтер, 2017. 976 с.

7. Herts A. The Peculiarities of Civil-Legal Regulation of Transplantation in Ukraine and Europe. *Baltic Journal of European Studies*, 2018, 8(1), pp. 33–48. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2018-0003>

8. Helberger N., Lynskey O., Micklitz H-W., Rott P., Sax M., Strycharz J.. EU Consumer Protection 2.0, Structured Asymetries in digital consumer markets. BEUC 2021. Para 38, p. 17. 209 p. URL: https://uol.de/f/2/dept/wire/fachgebiete/arbeitsrecht/Aufsaeetze/BEUC_EU_Consumer_Protection_2.0.pdf?v=1615976471 (дата звернення: 06.12.2025).

9. Коссак В.М., Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання інноваційної діяльності в Україні. Право.UA. 2022. №4. С. 141–148.. DOI 10.32782/LAW.UA.2022.4.21

10. Siciliani P., Riefa Ch., Gamper H.. Consumer Theories of Harm. An economic approach to consumer law enforcement and policy making. Oxford; New York: Hart Publishing, 2019. 224 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Consumer_Theories_of_Harm/AKOpDwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1 (дата звернення: 06.12.2025).

11. Lemley M. A. The Law of Digital Signatures. *Stanford Law Review*. 2018. Vol. 70. P. 55–82. URL: <https://www.stanfordlawreview.org/wp-content/uploads/sites/3/2010/04/Lemley.pdf>

12. Stefan Grundmann. European Contract Law in the Digital Age. URL: https://www.researchgate.net/publication/328287748_European_Contract_Law_in_the_Digital_Age (дата звернення: 06.12.2025).

13. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on consumer credits An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:347:FIN> (дата звернення: 06.12.2025).

14. Каламайко А. Ю. Електронні докази в цивільному процесі : монографія / А. Ю. Каламайко. Харків : Право, 2017. – 178 с.

15. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2023. 376 с.

16. Philip N Argy, Ruth Cannon, Steve Coughlan, Robert J. Currie, Brian W. Esler, Julien Hofman, Ms Lorna Goodwin, Ms Manisha T. Karia, Tejas D. Karia, David Leung, Stephen Mason, Iain G. Mitchell QC, Laura O’Gorman, Dr Damian Schofield, Daniel Seng and Bryan Tan . *Electronic Evidence: Disclosure, Discovery & Admissibility Law*. London : Routledge, London, April 2007. URL: <https://sas-space.sas.ac.uk/5435/1/1814-2493-1-SM.pdf> (дата звернення: 21.11.2025).

17. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об’єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*, 91(4), 2023. С. 68–81. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.06>

18. Rowbottom J. Online Platforms as Private Regulators. *Cambridge Law Journal*. 2020. Vol. 79. P. 233–254. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008197320000505>

REFERENCES:

1. Blazhivska, O. Ye. (2007). Agreement on Joint Activity. PhD Thesis in Law (12.00.03). Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 210 p. Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe (accessed 6 December 2025).

2. Khyzhniak, O. S. (2017). Electronic Contract: Legal Aspects and Features of Conclusion. *Economics and Business Management*, No. 10, pp. 396–401. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/69.pdf (accessed 6 December 2025).
3. Kot, O. O., Hryniak, A. B., Velykanova, M. M. (eds.). (2025). *Invalidity of Legal Transactions*. Kyiv: Alerta Publishing House, 232 p.
4. Dovhert, A. S. (2015). Sources of Civil Law of Ukraine: Types and Correlation. *Private Law and Entrepreneurship*, Issue 14, pp. 12–17. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_5 (accessed 6 December 2025).
5. Recodification of Property Law. Proceedings of the 14th International Civil Law Forum (Kyiv, 16 May 2025). Odesa: Yurydyka Publishing House, 2025. 200 p.
6. Hudyma-Pidverbetska, M. M. (2024). Consumer Rights Protection in the Digital Environment: Challenges and Prospects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, Vol. 2, No. 86. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.14>
7. Dzera, O. V., Kuznetsova, N. S., Maidanyk, R. A. (eds.). (2017). *Civil Law of Ukraine*. In 2 volumes. Kyiv: Yurinkom Inter, 976 p.
8. Herts, A. (2018). The Peculiarities of Civil-Legal Regulation of Transplantation in Ukraine and Europe. *Baltic Journal of European Studies*, Vol. 8, No. 1, pp. 33–48. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2018-0003>
9. Helberger, N., Lynskey, O., Micklitz, H.-W., Rott, P., Sax, M., Strycharz, J. (2021). *EU Consumer Protection 2.0: Structural Asymmetries in Digital Consumer Markets*. Brussels: BEUC, 209 p. Retrieved from: https://uol.de/f/2/dept/wire/fachgebiete/arbeitsrecht/Aufsaeetze/BEUC_EU_Consumer_Protection_2.0.pdf (accessed 6 December 2025).
10. Siciliani, P., Riefa, C., Gamper, H. (2019). *Consumer Theories of Harm: An Economic Approach to Consumer Law Enforcement and Policy Making*. Oxford; New York: Hart Publishing, 224 p. Retrieved from: https://www.google.com.ua/books/edition/Consumer_Theories_of_Harm/AKOpDwAAQBAJ (accessed 6 December 2025).
11. Lemley, M. A. (2018). The Law of Digital Signatures. *Stanford Law Review*, Vol. 70, pp. 55–82. Retrieved from: <https://www.stanfordlawreview.org/wp-content/uploads/sites/3/2010/04/Lemley.pdf> (accessed 6 December 2025).
12. Grundmann, S. *European Contract Law in the Digital Age*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/328287748_European_Contract_Law_in_the_Digital_Age (accessed 6 December 2025).
13. European Commission. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Consumer Credits. COM(2021) 347 final. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:347:FIN> (accessed 6 December 2025).
14. Kalamayko, A. Yu. (2017). *Electronic Evidence in Civil Procedure*. Kharkiv: Pravo Publishing House, 178 p.
15. Theoretical and Practical Problems of the Implementation of Legal Norms. Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference (Kremenchuk, 22–23 December 2023). Lviv; Toruń: Liha-Pres, 2023. 376 p.
16. Argy, P. N., Cannon, R., Coughlan, S., Currie, R. J., Esler, B. W., Hofman, J., Goodwin, L., Karia, M. T., Karia, T. D., Leung, D., Mason, S., Mitchell, I. G., O’Gorman, L., Schofield, D., Seng, D., Tan, B. (2007). *Electronic Evidence: Disclosure, Discovery and Admissibility*. London: Routledge. Retrieved from: <https://sas-space.sas.ac.uk/5435/1/1814-2493-1-SM.pdf> (accessed 21 November 2025).
17. Slipchenko, A. S., Slipchenko, S. O. (2023). Digital Thing as a “New” Object of “New” Civil Legal Relations. *Law and Security*, Vol. 91, No. 4, pp. 68–81. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.06>
18. Rowbottom, J. (2020). Online Platforms as Private Regulators. *Cambridge Law Journal*, Vol. 79, pp. 233–254. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008197320000505>

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/15>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ У АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Федоришина Ірина Олександрівна,

здобувачка вищої освіти

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Крисюк Юрій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0009-5530-948X

У статті досліджуються особливості функціонування інституту адміністративної відповідальності в цілому та застосування системи адміністративних стягнень зокрема в адміністративно-юрисдикційній діяльності. Зазначено, що застосування адміністративних стягнень відбувається в межах адміністративно-юрисдикційної діяльності уповноважених органів. Наголошено, що під адміністративно-юрисдикційною діяльністю слід розуміти врегульовану нормами права діяльність компетентних суб'єктів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, ухвалення по них постанов і притягнення винних до відповідальності. Суб'єктами такої діяльності виступають органи публічної влади. Акцентовано на тому, що загальною рисою всіх адміністративних стягнень є їх одночасно репресивний, виховний і превентивний характер. Відзначено, що система адміністративних стягнень України є динамічною та зазнавала змін з урахуванням суспільних потреб. На даний час в Україні триває активна робота з оновлення законодавства про адміністративну відповідальність. Розроблено новий проєкт Кодексу України про адміністративні проступки, який покликаний замінити застарілий КУпАП і врахувати сучасні реалії та європейські стандарти. Очікується, що новий кодекс спростить і осучаснить процедури притягнення до адміністративної відповідальності, усуне наявні колізії та прогалини, а також посилить захист прав учасників провадження. Також у статті розкрито зміст поняття презумпції невинуватості, який з-поміж іншого передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу. Зроблено висновок, що адміністративно-юрисдикційна діяльність щодо застосування адміністративних стягнень характеризується комплексом особливостей нормативного і практичного характеру. Ефективність застосування адміністративних стягнень залежить від чіткості законодавства та дотримання процедурних гарантій.

Ключові слова: адміністративно-юрисдикційна діяльність, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративне стягнення, покарання презумпція невинуватості.

Fedoryshyna Iryna, Krysiuk Yurii. Features of the application of administrative penalties in administrative and jurisdictional activities

The article examines the peculiarities of the functioning of the institution of administrative responsibility in general and the application of the system of administrative penalties in particular in administrative and jurisdictional activities. It is noted that administrative penalties are applied within the framework of the administrative and jurisdictional activities of authorized bodies. It is emphasized that administrative and jurisdictional activities should be understood as activities regulated by law and carried out by competent entities to consider cases of administrative offenses, adopt decisions on them, and bring those responsible to justice. The entities engaged in such activities are public authorities. It is emphasized that a common feature of all administrative penalties is their simultaneously repressive, educational, and preventive nature. It is noted that the system of administrative penalties in Ukraine is dynamic and has undergone changes in line with social needs. Currently, active work is underway in Ukraine to update the legislation on administrative liability. A new draft Code of Ukraine on Administrative Offenses has been developed, which is intended to replace the outdated Code of Ukraine on Administrative Offenses

and take into account modern realities and European standards. The new code is expected to simplify and modernize administrative liability procedures, eliminate existing conflicts and gaps, and strengthen the protection of the rights of participants in proceedings. The article also reveals the meaning of the presumption of innocence, which, among other things, implies that the burden of proving a person's guilt lies with the state. It is concluded that administrative and jurisdictional activities related to the application of administrative penalties are characterized by a complex set of regulatory and practical features. The effectiveness of administrative penalties depends on the clarity of legislation and compliance with procedural guarantees.

Key words: *administrative and jurisdictional activities, administrative liability, administrative offenses, administrative penalties, punishment, presumption of innocence.*

В умовах побудови правової держави значну роль відіграє інститут адміністративної відповідальності, який призначений для охорони суспільних відносин у різних галузях державного управління, публічної влади, а також для охорони конституційних прав і свобод громадян. Центральне місце у ньому займають адміністративні стягнення. Адміністративні стягнення є найважливішим важелем впливу на фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення їх законослухняної поведінки, а також запобігання вчиненню правопорушень.

Дослідженню адміністративних стягнень загалом було приділено значну увагу такими вченими як В. Б. Авер'янов, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. М. Гусаров, Л. В. Іщенко, В. К. Колпаков, Т. О. Коломєць, А. Т. Комзюк, В. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, О. Ю. Салманова та ін.

У науковій доктрині адміністративне стягнення визначається як міра адміністративної відповідальності, що застосовується до винної особи з метою її покарання та виховання у дусі додержання закону, а також запобігання новим правопорушенням [1, с. 195]. Загальною рисою всіх адміністративних стягнень є їх одночасно каральний (репресивний), виховний і превентивний характер. Саме наявність функції покарання відрізняє адміністративну відповідальність від інших заходів адміністративно-правового впливу, роблячи її заключною формою реагування на правопорушення [2, с. 69]. Адміністративні стягнення зазвичай пов'язані з позбавленням або обмеженням визначених законом прав і благ правопорушника (наприклад, майнових прав, спеціальних дозволів тощо), що слугує засобом виховання порушника і запобігання вчиненню ним чи іншими особами нових правопорушень. Водно-

час покарання не є самоціллю – воно має сприяти формуванню правосвідомості і поваги до правопорядку.

Застосування адміністративних стягнень відбувається в межах адміністративно-юрисдикційної діяльності уповноважених органів. Під адміністративно-юрисдикційною діяльністю (у вузькому сенсі) розуміється врегульована нормами права діяльність компетентних суб'єктів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, ухвалення по них постанов і притягнення винних до відповідальності. Слід констатувати, що поняття «адміністративно-юрисдикційна діяльність» використовується, як правило, для характеристики діяльності, що здійснюється в рамках групи «правоохоронних» адміністративних проваджень, що входять до структури адміністративного процесу [3, с. 55]. Суб'єктами такої діяльності виступають як органи виконавчої влади (та їх посадові особи), так і органи місцевого самоврядування (наприклад, адміністративні комісії, виконавчі комітети місцевих рад), наділені законом повноваженнями вирішувати визначене коло справ про адміністративні правопорушення [4]. Перелік органів та посадових осіб, уповноважених розглядати справи і накладати стягнення, міститься у статтях 218–244²⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [5]. Окрім того, відповідно до статей 458, 459, 522 Митного кодексу України порушення митних правил є адміністративним правопорушенням й адміністративна відповідальність за порушення митних правил встановлюється цим Кодексом, а справи про порушення митних правил розглядаються митними органами [6]. Натомість, одним із основних суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності є Національна поліція, органи якої правомочні безпосередньо розглядати значну

кількість справ про адміністративні правопорушення, виносити постанови та накладати стягнення без звернення до суду.

Основним нормативним актом, що регулює порядок притягнення до адміністративної відповідальності, є КУпАП. У розділі II цього Кодексу закріплено систему адміністративних стягнень. Згідно зі статтею 24 КУпАП, до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень: попередження, штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання), позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, заборона здійснення лобіювання; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті [5]. Наведений перелік охоплює як основні, так і додаткові адміністративні стягнення. Більшість із зазначених стягнень можуть застосовуватися лише як основне покарання, тоді як деякі (конфіскація, позбавлення спеціального права тощо) можуть призначатися і додатково до основного стягнення. КУпАП також передбачає можливість встановлення інших видів адміністративних стягнень спеціальними законами. Зокрема, частина 2 статті 24 КУпАП дозволяє законам України вводити інші, крім перелічених у Кодексі, види стягнень. Прикладом такого спеціального заходу є адміністративне видворення іноземців і осіб без громадянства за межі України за вчинення певних правопорушень – цей вид стягнення прямо не згаданий у статті 24 КУпАП, але передбачений окремим Законом «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [7].

Система адміністративних стягнень України є динамічною та зазнавала змін з урахуванням суспільних потреб. Законодавець неодноразово доповню-

вав статтю 24 КУпАП новими видами стягнень. Так, у 2008 році були запроваджені громадські роботи як альтернативний вид покарання для певних правопорушень, у 2015 році – штрафні бали за порушення правил дорожнього руху, у 2015–2018 роках – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як окремий вид стягнення (раніше таке позбавлення розглядалося лише як різновид спеціального права), а також поширено застосування арешту на гауптвахті (який призначається виключно для військовослужбовців). Деякі новації виявилися суперечливими. Зокрема, система штрафних балів для водіїв, запроваджена у 2015 році, не виправдала очікувань та вже у 2020 році була скасована Верховною Радою [8, с. 38]. Постійне розширення переліку стягнень без належної оптимізації породжує проблему ефективності: на думку окремих науковців, дієвими і такими, що повною мірою відповідають принципам дотримання прав людини, є лише деякі стягнення (наприклад, штраф, позбавлення спеціального права, адміністративний арешт, арешт на гауптвахті), тоді як інші заходи або занадто м'які, або викликають сумніви щодо своєї доцільності. Тим не менш, законодавець і наукова спільнота перебувають у постійному пошуку оптимальної системи адміністративних стягнень, яка б забезпечувала як належний захист публічних інтересів, так і дотримання прав людини.

Застосування адміністративних стягнень підпорядковується низці принципів і правил, закріплених у законодавстві. Індивідуалізація покарання – один з важливих принципів: при накладенні стягнення уповноважений орган повинен враховувати характер вчиненого правопорушення, особу правопорушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність тощо. КУпАП прямо зобов'язує враховувати ці фактори, щоб призначене стягнення було справедливим і співмірним правопорушенню [5]. Виняток становлять адміністративні правопорушення, за які законом передбачено безальтернативні санкції, наприклад правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку, випадки автомати-

зованої фіксації порушень, де постанови про накладення штрафу виносяться без особистої присутності правопорушника і без оцінки його індивідуальних якостей. Проте і в таких випадках закон забезпечує мінімальні гарантії – порушник має право оскаржити постанову у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі), а також безпосередньо до суду. Натомість у разі несплати штрафу у визначений строк постанова надсилається до виконавчої служби для примусового стягнення (при цьому стягується подвійний розмір штрафу).

Строки притягнення до відповідальності – ще одна особливість адміністративної юрисдикції. Законодавство встановлює короткі терміни, протягом яких може бути накладене стягнення: за загальним правилом не пізніше ніж через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через два місяці з дня його виявлення (якщо справа не підвідомча суду) або трьох місяців, якщо справу розглядає суд. Для окремих категорій правопорушень передбачені подовжені строки давності: наприклад, адміністративне стягнення за керування транспортним засобом у стані сп'яніння (ст. 130 КУпАП) може бути накладено протягом одного року з дня вчинення правопорушення, за деякі корупційні або пов'язані з корупцією проступки – до двох років з дня вчинення (але не пізніше шести місяців з дня їх виявлення) [5]. Такі стислі строки притягнення покликані забезпечити невідворотність і оперативність покарання, водночас запобігаючи надмірно пізньому покаранню, що втратило превентивний сенс.

До особливостей застосування адміністративних стягнень слід віднести і процедурні гарантії прав учасників провадження. Адміністративно-юрисдикційна діяльність здійснюється на засадах законності, презумпції невинуватості, об'єктивної істини, права особи на захист тощо. Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Дослідженні № 711/2013 розкрито сутність презумпції невинуватості. Зокрема там зазначено, що «презумпція безвинності є доконечною в забезпеченні права на справедливе судочинство. Аби пре-

зумпцію безвинності було гарантовано, тягар доведення вини має бути покладено на сторону звинувачення» [9, с. 37]. Дане положення знайшло своє відображення у Рішенні Великої палати Конституційного Суду України у справі № 1-135/2018(5846/17) від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019, де вказано: «презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу» [10]. Окрім того уповноважені органи зобов'язані роз'яснювати особі, яка притягається до відповідальності, її права (право давати пояснення, подавати докази, оскаржувати рішення, право на правову допомогу, тощо) і забезпечувати можливість їх реалізації. Важливо, щоб при розгляді справ та накладенні стягнень суворо дотримувалися встановлені процедури, оскільки порушення процедури може стати підставою для скасування постанови про адміністративне правопорушення. На практиці нерідко виявляються проблеми, пов'язані з прогалинами та колізіями в правовому регулюванні процедури. Приміром, п. 8 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що у випадках, визначених законом, поліція здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання [11], але конкретного переліку таких випадків і механізму надання повноважень поліцейським законом прямо не прописано. Лише положення КУпАП вказують, що від імені органів Національної поліції право розглядати справи мають поліцейські зі спеціальними званнями, однак хто саме уповноважений – визначається відомчо. Це створює певні труднощі у практиці, оскільки потребує чіткого врегулювання на рівні підзаконних актів, аби рішення поліцейських про накладення стягнень були легітимними і не піддавалися сумніву. Іншим прикладом законодавчої неузгодженості є введення нового виду стягнення – суспільно корисних робіт (для неплатників аліментів) – без належного узгодження норм Загальної і Особливої частин КУпАП. У результаті на початку його існування виникла ситуація, коли це покарання де-факто не могло бути реалізовано, доки

законодавець не усунув протиріччя між загальними положеннями та санкціями конкретних статей.

Наразі в Україні триває активна робота з оновлення законодавства про адміністративну відповідальність. Розроблено новий проєкт Кодексу України про адміністративні проступки, покликаний замінити застарілий КУпАП і врахувати сучасні реалії та європейські стандарти [12, с. 210]. Експерти відзначають, що в цьому проєкті суттєво оптимізовано систему стягнень: попередження та штраф пропонуються як основні види адміністративних стягнень, натомість такі заходи, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, короткостроковий арешт тощо, передбачені скоріше як додаткові або такі, що потребують особливого порядку призначення. Зокрема, проєкт вводить спеціальну процедуру накладення стягнень у вигляді громадських робіт, адміністративного арешту на короткий строк та позбавлення права займати певні посади – ймовірно, для забезпечення судового контролю за найбільш суворими санкціями [13, с. 205]. Крім того, пропонується модернізувати підходи до накладення штрафів: проєкт Кодексу диференціює штрафи за категоріями залежно від тяжкості проступку і суб'єкта (фізична чи юридична особа) та прив'язує розмір штрафних санкцій до показників, актуальних в економічних умовах (наприклад, базовою одиницею може стати частина мінімальної заробітної плати замість застарілого неоподаткованого мінімуму) [13, с. 206]. Очікується, що новий

кодекс спростить і осучаснить процедури притягнення до адміністративної відповідальності, усуне наявні колізії та прогалини, а також посилить захист прав учасників провадження.

Таким чином, адміністративно-юрисдикційна діяльність щодо застосування адміністративних стягнень характеризується комплексом особливостей нормативного і практичного характеру. Актуальність дослідження адміністративних стягнень та їх видів полягає у прагненні більш успішної боротьби з правопорушеннями, адже вони є важливим інструментом забезпечення публічного правопорядку. Проте ефективність їх застосування залежить від чіткості законодавства та дотримання процедурних гарантій. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок про необхідність подальшого вдосконалення системи адміністративних стягнень та механізмів їх накладення. Актуальними залишаються завдання гармонізації нормативних актів, усунення законодавчих колізій і прогалин, вироблення єдиних підходів для всіх уповноважених органів. Впровадження нового кодифікованого нормативно-правового акта про адміністративні проступки має забезпечити оновлення цієї сфери, зокрема оптимізацію видів стягнень та процедур їх призначення. Очікується, що такі кроки підвищать ефективність адміністративно-юрисдикційної діяльності, сприятимуть неухильному додержанню прав і законних інтересів громадян у процесі притягнення до відповідальності, а також зміцнять превентивний та виховний вплив адміністративних стягнень у боротьбі з правопорушеннями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шестак Л. В., Шульженко А. О. До питання про сутність понять «адміністративне стягнення» та «адміністративна санкція». *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 194–197.
2. Дідик Н. І., Гранківський Р. Г., Проблематика застосування окремих видів адміністративних стягнень. *Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції* / гол. ред. О. М. Балинська. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 68–75.
3. Крисюк Ю. П. Особливості застосування понять адміністративна юрисдикція та адміністративно-юрисдикційна діяльність. *Історико-правовий часопис*. 2023. Т. 20, № 1. С. 52–56. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-1/6>
4. Безпалова О. І. Поняття, зміст та особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards*

and unification options: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2021. P. 1–31. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1>.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 18.12.2025).

6. Митний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n3706> (дата звернення: 18.12.2025).

7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 21.12.2025).

8. Доненко В. В. Адміністративні стягнення в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: реалії та перспективи сучасної доктрини. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2021. № 2. С. 35–39.

9. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Дослідження №711/2013. Страсбург, 18 березня 2016 року. 170 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDL-AD(2016)007-ukr) (дата звернення: 20.12.2025).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 21.12.2025).

11. Про Національну поліцію. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 21.12.2025).

12. Проект Кодексу про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44507> (дата звернення: 15.12.2025).

13. Тернушак М. М., Білоус В. Т., Адміністративні стягнення: правова характеристика, порядок та строки накладення. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2 (15). С. 203–212.

REFERENCES:

1. Shestak, L. V., & Shulzhenko, A. O. (2021). Do pytannia pro sutnist poniat «administratyvne stiahnennia» ta «administratyvna sanktsiia» [On the essence of the concepts “administrative penalty” and “administrative sanction”]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (9), 194–197. [in Ukrainian].

2. Didyk, N. I., & Hrankivskyi, R. H. (2021). Problematyka zastosuvannia okremykh vydiv administratyvnykh stiahnen [Issues of application of certain types of administrative penalties]. In O. M. Balynska (Ed.), *Informatsiyni biuleten z problem diialnosti pidrozdiliv Natsionalnoi politsii* (pp. 68–75). Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

3. Krysiuk, Y. P. (2023). Osoblyvosti zastosuvannia poniat administratyvna yurysdyktsiia ta administratyvno-yurysdyktsiina diialnist [Features of application of the concepts of administrative jurisdiction and administrative-jurisdictional activity]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 20(1), 52–56. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-1/6> [in Ukrainian].

4. Bezpalova, O. I. (2021). The concept, content and features of administrative-jurisdictional activity of the police. In *Police activity in Ukraine and European countries: Modern standards and unification options* (pp. 1–31). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1> [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212-24) [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved December 18, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. Retrieved December 18, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n3706> [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [On the legal status of foreigners and stateless persons]. Retrieved December 21, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> [in Ukrainian].

8. Donenko, V. V. (2021). Administratyvni stiahnennia v sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu: realii ta perspektyvy suchasnoi doktryny [Administrative penalties in the field of road safety: realities and prospects of modern doctrine]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seria: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia, (2), 35–39. [in Ukrainian].

9. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2016). Rule of law checklist. Commentary. Glossary (Study No. 711/2013). Retrieved December 20, 2025, from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) [in Ukrainian].

10. Constitutional Court of Ukraine. (2019). Rishennia u spravi shchodo konstytutsiinosti statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision in the case on the constitutionality of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved December 21, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]. Retrieved December 21, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). Proiekt Kodeksu pro administratyvni prostupky No. 11386 vid 28.06.2024 [Draft Code on Administrative Misdemeanors]. Retrieved December 15, 2025, from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44507> [in Ukrainian].

13. Ternushchak, M. M., & Bilous, V. T. (2024). Administratyvni stiahnennia: pravova kharakterystyka, poriadok ta stroky nakladennia [Administrative penalties: legal characteristics, procedure and terms of imposition]. Irpinskyi yurydychnyi chasopys, (2/15), 203–212. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 2 (25)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Володимирівна Фесенко

Підписано до друку: 26.12.2025.

Формат 60x84/8. Гарнітура Verdana.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,18.

Замов. № 0126/081. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.